

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ. — Πορίσματα έρευνών για τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, μέρος Α', ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μιχαήλ Σακελλαρίου*.

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ ἀνακοινώσω στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν πορίσματα ἐρευνῶν μου γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ τῶν Πρωτο-Ἑλλήνων στὴ Μακεδονία, τὴν Ἡπειρο καὶ τὴ νοτιότατη Ἰλλυρία τὴν 3η χιλιετία π.Χ.¹ ὡς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ περὶ τὸ 1100 π.Χ., πρὶν προβῶ στὴ δημοσίευση τοῦ σχετικοῦ βιβλίου μου μὲ τίτλο *Les ethnè grecs à l'âge du Bronze*.

Οἱ ἐρευνές μου γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἄρχισαν τὸ 1958, ἀλλὰ οἱ ρίζες τους ἀνάγονται μερικὰ χρόνια νωρίτερα, στὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, ἐπειδὴ ἀπέρρευσαν ἀπὸ προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπισα, καθὼς, ἀπὸ τὸ 1946 ἕως τὸ 1956, ἐρευνοῦσα τὶς ἑλληνικὲς μεταναστεύσεις στὴν Ἰωνία, θέμα τῆς πρωτεύουσας διδακτορικῆς διατριβῆς μου ποὺ ὑποστήριξα γιὰ τὴν ἀπόκτηση doctorat d'Etat ès-Lettres, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε μὲ τίτλο *La migration grecque en Ionie*, τὸ 1958. Πράγματι, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γεγονότος ὅτι μία σημαντικὴ δέσμη προβλημάτων ἀφοροῦσε στὴν κατ' ἔθνη προέλευση τῶν μεταναστῶν, ὁδηγήθηκα στὴ διερεύνηση τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τῶν ἑλληνικῶν ἐθνῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεταναστεύσεων πρὸς τὴν Ἰωνία, χρόνους ποὺ ἀνταποκρίνονται στοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Δεδομένου ὅτι ἡ ταύτιση καὶ ὁ γεωγραφικὸς ἐντοπισμὸς τῶν ἑλληνικῶν ἐθνῶν γίνε-ται καὶ διὰ μέσου τῶν ἰδιοτυπιῶν ποὺ παρουσιάζουν οἱ διάλεκτοί τους, ἔλαβα ὑπ' ὄψη καὶ τὶς δέουσες διαλεκτολογικὲς, καὶ γενικότερα γλωσσολογικὲς, μελέτες. Τὰ γενικὰ

* MICHEL SAKELLARIOU, *Aperçu de recherches sur les ethnè grecs à l'âge du Bronze. Première partie.*

1. M. B. Sakellariou, *Les Proto-Grecs*, 1980.

πορίσματα τῶν ἔρευνῶν μου γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη καὶ τὶς ἑλληνικὲς διαλέκτους διατυπώθηκαν στὴ δευτερεύουσα διατριβή μου, ποὺ εἶχε ὡς θέμα τὴ γεωγραφικὴ διάδοση καὶ τὴν κατὰ περιοχὲς διαστρωμάτωση τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, καὶ συνοψίσθηκαν σὲ κατάλληλες θέσεις τῆς πρωτεύουσας διατριβῆς μου, στὰ πλαίσια τοῦ δευτέρου τμήματος, ποὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν κατ' ἔθνη προέλευση τῶν ἑλληνικῶν ομάδων ποὺ μετανάστευσαν στὴν Ἰωνία.

Μόλις ἀποπεράτωσα τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου μου *La migration grecque en Ionie*, ἄρχισα νὰ ἐρευνῶ ἀποκλειστικὰ τὸ θέμα τῶν ἑλληνικῶν ἐθνῶν κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἐπειδὴ δὲ αὐτὸ τὸ θέμα διασταυρωνόταν μὲ τὸ θέμα τῶν Πρωτο-Ἑλλήνων καὶ μὲ τὸ θέμα τῶν προελληνικῶν λαῶν, ἐπεκτάθηκα καὶ σ' αὐτά. Ἔτσι προετοίμασα χωριστὰ βιβλία γιὰ τοὺς Προέλληνες μεσογειακῆς προελεύσεως, γιὰ τοὺς Προέλληνες ἰνδοευρωπαϊκῆς προελεύσεως καὶ τοὺς Πρωτο-Ἑλληνες, ἐδημοσίευσα δὲ τὰ βιβλία *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*, τὸ 1977, καὶ *Les Proto-Grecs*, τὸ 1980.

Ὅλα αὐτὰ τὰ μεγάλα θέματα —ἑλληνικὰ ἔθνη κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, Πρωτο-Ἑλληνες, προελληνικοὶ λαοὶ ἰνδοευρωπαϊκῆς προελεύσεως, προελληνικοὶ λαοὶ μεσογειακῆς προελεύσεως— ὄχι μόνον ἐφάπτονται μεταξὺ τους, ἀλλὰ καὶ διασταυρώνονται στὰ ἐπίπεδα τῶν πηγῶν, τῆς βιβλιογραφίας, τῶν εἰδῶν ὀρισμένων ἐπὶ μέρους θεμάτων, τῆς μεθοδολογίας, τῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ τῆς τελικῆς συνθέσεως. Ἔτσι τὰ μειονεκτήματα ποὺ προέκυπταν ἀπὸ τὴ μεγάλη ἔκταση ποὺ ἔπαιρνε ὁ κύκλος τῶν ἔρευνῶν μου ἀντισταθμίζονταν ἀπὸ πλεονεκτήματα ποὺ συσσωρεύονταν ἀπὸ τὴ μελέτη κοινῶν πηγῶν καὶ ἐν μέρει κοινῆς βιβλιογραφίας, ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία μεθόδων καὶ δομῶν εὐρύτερης ἐφαρμογῆς, ἀπὸ τὴ σύγκριση ὑποθέσεων καὶ συμπερασμάτων, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἐπανειλημμένες τροποποιήσεις τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν συμπερασμάτων μέχρις ἐξαλείψεως τῶν μεταξὺ τους μεγαλύτερων ἢ μικρότερων ἀποκλίσεων.

Σ' ὅλες τὶς ὡς ἄνω ἔρευνες ἔχω προσπαθήσει νὰ ἀξιοποιήσω εἰδήσεις καὶ ἐνδείξεις προερχόμενες ἀπὸ: 1) κείμενα τῆς ἀρχαίας γραμματείας (ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς μέχρι καὶ τῆς βυζαντινῆς λογιόσυνης ποὺ γινώριζε ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα, τὰ ὅποια χάθηκαν ἔκτοτε)· 2) εὐρήματα τῆς γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης ἀναφερόμενα ἰδίως στὴν ἐτυμολογία ὀνομάτων (ἐθνῶν, τόπων, μυθικῶν προσώπων), καὶ στὴ γένεση τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν διαλέκτων· 3) εὐρήματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης ποὺ ἐνδεχομένως ὑποδεικνύουν μετακινήσεις φύλων. Σημειωτέον ὅτι αὐτὴ ἡ πρακτικὴ ἐφαρμόζεται καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητές, καὶ ἱστορικοὺς καὶ γλωσσολόγους καὶ ἀρχαιολόγους, μολονότι ἀποδοκιμάζεται ἀπὸ μερικοὺς μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ἱστορικός καὶ γλωσσολόγος καὶ ἀρχαιολόγος. Ἡ διαπί-

στώση που ἐνέχεται σ' αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα εἶναι ἀναμφισβήτητη, ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι διαφορετικό: τὰ συμπεράσματα ἐνὸς ἱστορικοῦ ἢ ἐνὸς γλωσσολόγου ἢ ἐνὸς ἀρχαιολόγου πρέπει νὰ διασταυρώνονται μὲ τὰ συμπεράσματα ἐρευνητῶν τῶν δύο ἄλλων εἰδικότητων. Σ' αὐτὲς τὲς περιπτώσεις ὁ ἱστορικός δὲ φιλοδοξεῖ νὰ κινήθῃ ὡς γλωσσολόγος καὶ ὡς ἀρχαιολόγος, ἀλλὰ φιλοτιμεῖται νὰ γνωρίζει καὶ νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰ πορίσματα τῶν γλωσσολόγων καὶ τῶν ἀρχαιολόγων. Ἡ διεπιστημονικὴ συνεργασία ἐπιβάλλεται καὶ στοὺς ὡς ἄνω κλάδους¹.

Τὸ 1980, ἔτος δημοσίευσως τοῦ βιβλίου μου *Les Proto-Grecs*, τὸ κείμενο τοῦ μακροχρονιότερου βιβλίου αὐτῆς τῆς σειρᾶς, τοῦ ἀναφερομένου στὰ ἑλληνικὰ ἔθνη κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἦταν πολὺ προχωρημένο. Ὑπολόγιζα ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ παραδοθῇ στὸν ἐκδότῃ σὲ δύο ἔτη. Αἰσθάνθηκα ὅμως τὴν ἀνάγκη νὰ κρατηθῶ, γιὰ κάποιον χρονικὸ διάστημα, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐργασία πού εἶχα κάμει ἕως τότε, καὶ μάλιστα νὰ ἐπιδοθῶ σὲ ἄλλα μεγάλα θέματα, πού ἐπίσης μὲ ἐνδιέφεραν, ἔτσι ὥστε νὰ ἐπανέλθω σ' αὐτὴν διαθέτοντας τὸ πλεονέκτημα τῆς ἀποστασιοποιήσεως ἀπὸ τὲς μεθόδους πού εἶχα ἐφαρμόσει, ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα πού εἶχα διατυπώσει καὶ ἀπὸ τὰ πορίσματα στὰ ὁποῖα εἶχα καταλήξει. Ἔτσι ἀσχολήθηκα ἀπὸ τὸ 1981 καὶ ἔπειτα, διαδοχικά, μὲ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κράτος τύπου πόλεως, μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀξιοπιστίας τῶν ἀρχαίων παραδόσεων γιὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀρχαιότερα τῆς χρήσεως τοῦ ἀλφαβήτου καὶ, τέλος, γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ δημοκρατία καὶ δημοσίευσα τὰ ἀντίστοιχα ἔργα². Μετὰ τὴ δημοσίευση καὶ τοῦ τελευταίου, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1999, ἕως τώρα, ἀσχολοῦμαι σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ κειμένου καὶ τῶν σημειώσεων τοῦ βιβλίου μου γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, πού ἄφησα κατὰ μέρος τὸ 1980.

Ἔχω μελετήσῃ πολλὰ δεκάδες φυλετικῶν ὄντοτήτων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, προκειμένου νὰ ἐπισημάνω μεταξὺ αὐτῶν ἑλληνικὰ ἔθνη ὑφιστάμενα κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Στὸ κύριο μέρος τοῦ ὑπὸ δημοσίευση βιβλίου παρουσιάζονται τὰ ἀποτελέσματα ἐρευνῶν πού ἀφοροῦν σὲ 25 ἔθνη Ἄβαντες, Ἀθαμᾶνες, Αἰνιᾶνες, Αἰολεῖς, Αἰτωλοί,

1. Περισσότερα: Μ. Β. Σακελλαρίου, «Ἡ διεπιστημονικότητα στὸν ἄνω τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας» (= *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, τεύχη 44-47, 1982, σσ. 35-40).

2. *Polis-State. Definition and Origin*, [= σειρὰ *Μελετήματα*, ἐκδιδόμενα ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, τόμ. 4], 1989 (ἑλληνικὴ μετάφραση Δ. Κοκκῶνη μὲ τίτλο: *Πόλις, ἕνας τύπος ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κράτους*, 1999), *Between Memory and Oblivion: the Transmission of Early Greek Historical Traditions* [= σειρὰ *Μελετήματα*, τόμ. 12], 1990, *Ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία*, Πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις Κρήτης, 1999, δεύτερη ἐκδοσις 2000.

Ἄρκάδες, Ἀχαιοί, Βοιωτοί, Γραῖοι ἢ Γραικοί, Δόλοπες, Δωριεῖς, Ἑλληγες, Ἐπειοί, Θεσσαλοί, Ἴωνες, Κεφαλλῆνες, Λαπίθαι, Λοκροί, Μάγνητες, Μινύαι, Μυρμιδόνες, Περαιβοί¹, Φθῖοι, Φλεγύαι, Φωκεῖς².

Στὸ ὑπὸ ἔκδοση βιβλίον, κάθε ἔθνος ἐξετάζεται σὲ ἰδιαιτέρο κεφάλαιον, ποῦ διαιρεῖται σὲ δύο τμήματα, ἔτσι ὥστε νὰ ἀντιμετωπίζονται χωριστὰ πρῶτα τὰ δεδομένα καὶ τὰ πορίσματα ποῦ ἀναφέρονται στὴν ταύτιση τοῦ ἔθνους, ἔπειτα τὰ δεδομένα καὶ τὰ πορίσματα ποῦ ἀναφέρονται στὸν ἐντοπισμὸ του. Ἡ δομὴ τῆς ἀνακοινώσεως δὲν ἀναπαράγει τὴ δομὴ τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ ἀνασυνθέτει τὰ δεδομένα, τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα καὶ τὰ πορίσματα γύρω ἀπὸ τέσσερις ἄξονες: 1) δεδομένα, προβλήματα καὶ πορίσματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀναγνώριση καὶ τὴν ἐξατομίκευση ἔθνων· 2) δεδομένα, προβλήματα καὶ πορίσματα σχετικὰ μὲ τὴν ἐντόπιση ἐγκαταστάσεων ἔθνων· 3) δεδομένα, προβλήματα καὶ πορίσματα σχετικὰ μὲ τὴν χρονολογία ἐγκαταστάσεων ἔθνων· 4) μετακινήσεις, διασπάσεις καὶ διασπορὰ ἔθνων.

Ἡ παροῦσα ἀνακοίνωση διαφέρει ἀπὸ τὸ ὑπὸ ἔκδοση βιβλίον ἐπίσης κατὰ τὸ ὅτι φέρει στὸ προσκῆνιον κατηγοριοποιήσεις καὶ συστηματοποιήσεις στὰ πεδία τῶν πηγῶν ἀντλήσεως πληροφοριῶν ἢ ἐνδείξεων, τῶν ἀξιολογήσεων τῶν στοιχείων καὶ τῶν μεθοδολογικῶν χειρισμῶν, κατηγοριοποιήσεις καὶ συστηματοποιήσεις ποῦ ὑπάρχουν σ' αὐτό, ἀλλὰ δὲν φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως.

Ἡ ἔκτασις τῆς ἀνακοινώσεως ἀντιστοιχεῖ στὸ ἕνα πέμπτον τῆς ἐκτάσεως τοῦ βιβλίου. Ἡ ἀνακοίνωση συντέμνει ἢ καὶ παραλείπει συζητήσεις καὶ τοποθετήσεις ἐπὶ θεμάτων ποῦ θεμελιώνουν τὰ ἀνακοινούμενα πορίσματα, καθὼς καὶ ὅλες τὶς παραπομπὰς σὲ δημοσιεύματα ἄλλων ἐρευνητῶν. Σ' ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις μνημονεύονται ὀνόματα ἐρευνητῶν ἐντὸς παρενθέσεως, χωρὶς παραπομπὰς στὰ οἰκεία δημοσιεύματα.

Μὲ τὶς ὡς ἄνω διαφοροποιήσεις τῆς παρούσης ἀνακοινώσεως ἔναντι τοῦ ὑπὸ ἔκδοση βιβλίου ἐπιδιώκεται ὥστε αὐτὴ, ἀφοῦ χρησιμεύσει ὡς πρόδρομὸς του, νὰ ἐξακολουθήσει νὰ λειτουργεῖ ὡς αὐτόνομος συνοδὸς του.

Ἡ ὅλη ἀνακοίνωση θὰ παρουσιασθῇ τμηματικὰ σὲ τρεῖς συνεδριάσεις, μὲ

1. Αὐτὸ τὸ ὄνομα γράφεται μὲ ἕνα ρ στὶς ἀρχαιότερες πηγές, μὲ δύο ρρ στὶς νεότερες (βλ. περαιτέρω, σελ. 190). Ἐδῶ ἀκολουθῶ τὴν ἀρχαιότερη ὀρθογραφία.

2. Δὲν περιλαμβάνω σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον τὰ ἀποτελέσματα ποῦ ἀφοροῦν στοὺς Ἀκαρνανες, τοὺς Εὐρυτᾶνες, στοὺς Μακεδόνες καὶ στὰ ἔθνη τῆς Ἠπείρου (Θεσπρωτοὺς, Μολοσσοὺς κ.ἄ.). Γιὰ τοὺς Ἀκαρνανες καὶ τοὺς Εὐρυτᾶνες δὲν μπόρεσα νὰ ἐπισημάνω τὴ γεωγραφικὴ θέση τους κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Γιὰ τοὺς Μακεδόνες καὶ γιὰ τὰ ἔθνη τῆς Ἠπείρου, ἀποφάσισα τελικὰ νὰ ἐτοιμάσω χωριστὰς μελέτες, γιατί, ὅπως φαίνεται, ἡ διαδικασία τῆς φυλογενεσεῶς τους συνέχισθη καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

κοινό τίτλο: *Πορίσματα έρευνών για τὰ ἑλληνικά φύλα (ἔθνη) κατά τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ διαφορετικούς ὑπότιτλους, ἤτοι: Α' Δεδομένα, προβλήματα καὶ πορίσματα σχετικά μὲ τὴν ἀναγνώριση καὶ ἐξατομίκευση ἐθνῶν. Β' Δεδομένα, μεθοδολογία καὶ πορίσματα σχετικά μὲ τὴν ἐντόπιση καὶ τὴ χρονολογία ἐγκαταστάσεων ἐθνῶν. Γ' Σύνθεση πορισμάτων.*

Α'. ΔΕΔΟΜΕΝΑ, ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗ ΕΘΝΩΝ

Δεδομένα για τὴν ἀναγνώριση καὶ ἐξατομίκευση ἑνὸς ἔθνους εἶναι τὸ ὄνομά του καὶ διάφορα ἄλλα διακριτικά γνωρίσματα. Ἐξυπακούεται ὅτι, σὲ περίπτωσι διασπασμένων ἐθνῶν, πού εἶναι ἄρκετὰ συχνὸ φαινόμενο, διακριτικά γνωρίσματα ἑνὸς ἔθνους εἶναι ὅσα ἀνάγονται ἀφ' ἑαυτῶν ἢ μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν βάσει ἐπιχειρημάτων στὸ ἀδιαιρέτο ἔθνος.

Τὸ ἐθνικὸ ὄνομα δὲν λείπει ποτέ, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἄλλα διακριτικά γνωρίσματα δὲν ἔχουμε πάντοτε. Συγκεκριμένα, δὲν ἔχουμε διακριτικά γνωρίσματα πέραν τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος για δέκα ἔθνη: Αἰνιᾶνες, Αἰτωλοὺς, Γραικοὺς ἢ Γραίους, Δόλοπες, Ἑλληγες, Θεσσαλοὺς, Μάγνητες, Μυρμιδόνες, Περαιβοὺς, Φθίους. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ ἐθνικὸ ὄνομα ἄρκει, για νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ ὕπαρξη ἑνὸς ἔθνους, ἐνῶ τὰ ἔθνη, τῶν ὁποίων δὲν ἔχουμε τὸ ὄνομα, μένουν ἄγνωστα, ἔστω καὶ ἐὰν οἱ πηγές μας ἀναφέρουν ἐνδεχομένως πολλὰ ἄλλα γνωρίσματά τους. Ὅλα τὰ διακριτικά γνωρίσματα ἔθνους εἶναι πολιτιστικά μὲ τὴν εὐρύτατη σημασία τοῦ ὄρου, γεγονός πού προϋποθέτει ὅτι διαμορφώθηκαν μέσα σὲ χρονικά πλαίσια, κατὰ τὰ ὁποῖα ἓνα ἔθνος μποροῦσε νὰ ἀναπτύξει κοινὰ πολιτιστικά χαρακτηριστικά λόγω τοῦ ὅτι οἱ ὁμάδες πού τὸ ἀποτελοῦσαν διατηροῦσαν στενές ἐπαφές μεταξύ τους, διαβιώνοντας μέσα σὲ περιορισμένα γεωγραφικά ὄρια.

1. ΟΝΟΜΑΤΑ ΕΘΝΩΝ

Κάθε ὄνομα ἔθνους, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ στοιχεῖο, χωρὶς τὸ ὁποῖο κανένα ἔθνος δὲν μπορεῖ νὰ ἀναγνωρισθεῖ καὶ νὰ ταυτισθεῖ, ἀποτελεῖ ἐπίσης μέρος τῆς ἱστορίας του. Ἐπειδὴ ἡ παροῦσα ἔρευνα ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν ἱστορία τῶν ἐθνῶν κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἰδίως κατὰ τὴν Μέση καὶ Ὑστερη φάση τῆς μεταξὺ τοῦ 1900 καὶ τοῦ 1100 π.Χ., τὸ ἐνδιαφέρον τῆς για τὰ ἀντίστοιχα ἐθνωνύμια ἐπικεντρώνεται στὴν ἱστορία τους κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα. Ὡστόσο τὰ δεδομένα πού ἔλαβε ὑπ' ὄψη δὲν περιορίζονται στὰ χρονικά πλαίσια τῆς ἱστορίας ἑνὸς

έθνωνυμίου πού συμπίπτουν μὲ τὰ χρονικά πλαίσια τῆς ἱστορίας τοῦ ἀντιστοίχου ἔθνους, ἐπεὶδὴ τοῦτο, ὑπὸ τις παροῦσες συνθήκες τῶν γνώσεών μας, εἶναι καὶ ἀνέφικτο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ ἀντιπαραγωγικό, ἐν γένει. Πράγματι, ἐνῶ ἡ παροῦσα ἔρευνα θέτει γιὰ κάθε ἔθνωνυμιο ἐρωτήματα, ὅπως τὸ ἐὰν δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ ἔθνος ἀπὸ τὸ ὁποῖο φέρεται στὶς πηγές μας ἢ ἔχει προῖστορία ἢ τὸ ἐὰν ἄρχισε στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο ἢ ἐκτὸς αὐτοῦ, προκειμένου νὰ ἀπαντήσουμε σὲ αὐτά, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ γνωρίζουμε ἐπίσης, πρὸς μὲν τὰ ἄνω ὅλα ὅσα ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς σχετικὰ μὲ τὴν ἔτυμολογία τοῦ ἐν λόγω ἔθνωνυμίου, πρὸς δὲ τὰ κάτω τὸ φάσμα τῶν ἐφαρμογῶν του.

Σημειωτέον ὅτι οἱ ἔτυμολογίες ἔθνωνυμίων ἀπὸ εἰδικούς ἀνάγονται, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, στὸν 19ον αἰῶνα καὶ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ. Οἱ νεότεροι γλωσσολόγοι ἀποφεύγουν τὶς ἔτυμολογίες ἔθνωνυμίων, θεωρώντας τὶς ἐπισημαίνουσες, καὶ ἀντιμετωπίζουν μὲ μεγάλη ἐπιφυλακτικότητα τὶς προτάσεις τῶν προγενεστέρων, ἀκόμη καὶ ἐκεῖνες πού δὲν ἀποδεικνύονται κατώτερες τῶν σημερινῶν ἔτυμολογικῶν προδιαγραφῶν. Ὁ πιὸ συχνὸς λόγος σκεπτικισμοῦ ἔναντι ἔτυμολογίας ἔθνωνυμίου εἶναι ἡ μὴ προσκόμιση στοιχείων πού νὰ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἐν λόγω ἔθνωνυμιο εἶχε ὄντως τὴ σημασία πού τοῦ ἀποδίδεται ἀπὸ τὴν προτεινόμενη ἔτυμολογία. Γιὰ νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ ὡς ἄνω τοποθέτηση ἀπὸ μὴ μυημένους στὰ ἔτυμολογικά, ἐπισημαίνω τὰ ἀκόλουθα: 1) Προκειμένου νὰ ἔτυμολογηθοῦν κοινὲς λέξεις (οὐσιαστικά, ἐπίθετα κλπ.) εἶναι δεδομένα δύο στοιχεῖα, ἡ λέξη καὶ ἡ σημασία τῆς, καὶ ζητεῖται ἓνα στοιχεῖο, ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξεως. Ἀντίθετα, προκειμένου νὰ ἔτυμολογηθοῦν ὀνόματα (τοπωνύμια, ἀνθρωπωνύμια, ἔθνωνύμια, θεωνύμια κλπ.) ἓνα μόνον στοιχεῖο εἶναι δεδομένο, τὸ ὄνομα, καὶ ζητοῦνται δύο: καὶ ἡ ἔτυμολογία τοῦ ὀνόματος καὶ ἡ σημασία του· 2) Κάθε πρόταση ἔτυμολογίας ὀνόματος συνεπάγεται μία πρόταση γιὰ τὴ σημασία πού θὰ εἶχε τὸ ὄνομα. Δηλαδή ἡ βασιμότητα τῆς προτάσεως γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὀνόματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ βασιμότητα τῆς προτάσεως γιὰ τὴν ἔτυμολογία τοῦ ἴδιου ὀνόματος. Ἐτσι ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἐλεγχθεῖ ἡ βασιμότητα τῆς προτάσεως γιὰ τὴν ἔτυμολογία ἐνὸς ὀνόματος μὲ κριτήριον τὴ σημασία του, ὅπως συμβαίνει μὲ μία πρόταση γιὰ τὴν ἔτυμολογία μιᾶς κοινῆς λέξεως. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖον, προκειμένου νὰ ἐλεγχθεῖ ἡ βασιμότητα προτάσεως γιὰ τὴν ἔτυμολογία ἐνὸς ὀνόματος ἢ ἡ βασιμότητα τῆς προτάσεως γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὀνόματος πρέπει νὰ ἐλέγχεται βάσει στοιχείων ἀνεξαρτήτων τῆς ἔτυμολογίας.

Ἐχοντας ὑπ' ὄψην ὅλα τὰ ἀνωτέρω: πρῶτον, ἔχω προσπαθήσει νὰ συγκεντρώσω ὅλες τὶς ἔτυμολογίες ὀνομάτων πού ἔχουν προταθεῖ γιὰ τὰ ἔθνη πού ἐξετάζονται στὴν παροῦσα ἔρευνα, καθὼς καὶ τὶς συζητήσεις πού ἔχουν προκαλέσει οἱ ἐν λόγω προτάσεις· δεύτερον, δὲν ἔχω προβεῖ σὲ καμία πρόταση ἔτυμολογίας ἑλληνικοῦ ἔθνους·

τρίτον, ἔχω ἐρευνήσει ἐάν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἐπιβεβαιωτικά τῆς σημασίας πού συναπάγεται καθεμία ἀπό τις ἤδη διατυπωμένες ἐτυμολογικές προτάσεις καί, συνακόλουθα με ὅσα ἐκθέτω στήν προηγούμενη παράγραφο, ἔχω υἱοθετήσει ἐκεῖνες μόνον μεταξὺ αὐτῶν πού βεβαιώνονται με στοιχεῖα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἐτυμολογικὸ σκεπτικόν.

Τὰ ἐκτιθέμενα στὸ ἀποπερατούμενο ἔργο *Ethnè grecs à l'âge du Bronze* ἐν σχέσει με τὰ ἔθνωνύμια συνοψίζονται κατωτέρω.

**Αβαντες*— Εἶναι γενικά δεκτὸ ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Ἀβάντων περιέχει τὸ ἐπίθημα *-ντ*⁻¹, ἀλλὰ γιὰ τὸ θέμα ὑπάρχουν δύο ὑποθέσεις: κατὰ τὴ μία, αὐτὸ συνάπτεται με τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **abi-* «δένδρο» (N. Jokl, A. Mayer, F. Lochner-Hüttenbach)· κατὰ τὴν ἄλλη, πρόκειται γιὰ μία ρίζα **aba-* «νερό, ποταμὸς» πού διαπιστώνεται σὲ κελτικές γλῶσσες (W. Borgeaud) καί φαίνεται ὡς παραλλαγή τῆς Ἰνδο-ἱρανικῆς καί παλαιᾶς πρωσικῆς **ara-* «νερὸν» (H. Krahe). Ἀλλὰ οὔτε ἡ σημασία «δένδρο» οὔτε ἡ σημασία «νερό, ποταμὸς» ἐπιβεβαιώνονται γιὰ τὸ ὄνομα τῶν Ἀβάντων. Ὡστόσο ἡ δευτέρη ταιριάζει στὸ ὄνομα ποταμῶν *Abas*, ἐκτὸς Ἑλλάδος, καί στὸ ὄνομα μυθικοῦ προσώπου **Αβας*, στήν Ἑλλάδα, προσώπου τὸ ὅποιο, ἀπὸ τὴ μία μεριά, φαίνεται νὰ εἶχε σχέση με τὸ ὑδάτινο στοιχεῖο καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀναφέρεται ὡς ἥρωας ἐπώνυμος τῶν Ἀβάντων². Συνεπῶς μπορούμε νὰ εἰκάζουμε ὅτι τὸ ἔθνωνύμιο **Αβαντες* ἔχει προέλθει ἀπὸ τὸ ὄνομα ἐνὸς ποτάμιου θεοῦ πού λάτρευαν οἱ **Αβαντες* καί πού μεταγενέστερα θεωρήθηκε ὡς μία μυθικὴ μορφή. Ἡ τροπὴ τοῦ φθόγγου */p/* σὲ φθόγγο */b/* δὲν ἐξηγεῖται με κανόνες τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας. Ἐπομένως τὰ ὀνόματα **Αβας* καί **Αβαντες* εἰσῆχθησαν στήν Ἑλλάδα ὄχι ἀπὸ Πρωτο-Ἑλληνες, ἀλλὰ ἀπὸ κάποιο ἄλλο Ἰνδοευρωπαϊκὸ στοιχεῖο πού εἰσχώρησε ἐκεῖ εἴτε συγχρόνως με αὐτοὺς εἴτε πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς καί ἐξελληνίσθηκε πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, δεδομένου ὅτι οἱ **Αβαντες* ἐμφανίζονται στήν *Ἰλιάδα* ὡς ἓνα ἐλληνικὸ ἔθνος.

**Αθαμᾶνες*— Εἶναι γενικά δεκτὸ ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Ἀθαμάνων περιέχει τὸ ἐπίθημα *-αν*⁻³. Ὑποτίθεται ὅτι τὸ θέμα του εἶναι τὸ ἴδιο με τὸ θέμα τοῦ ὀνόματος μυθικοῦ προσώπου (= ἀρχαίου θεοῦ)⁴ **Αθάμας*, *-αντος* K. O. Müller, A. Fick-F. Bechtel,

1. Αὐτὸ τὸ ἐπίθημα ἀπαντᾷ σὲ πολυάριθμα ἀρχαῖα τοπωνύμια καί ἔθνωνύμια σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς νότιας Εὐρώπης, τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Ἑγγύς καί Μέσης Ἀνατολῆς καί τῆς Β. Ἀφρικῆς σὲ συνδυασμὸ με ρίζες ἄλλες Ἰνδοευρωπαϊκῆς καί ἄλλες προ-Ἰνδοευρωπαϊκῆς.

2. Κατωτέρω, σελ. 194.

3. Τὸ ἐπίθημα *-αν* ἀπαντᾷ σὲ πολυάριθμα ἀρχαῖα ἔθνωνύμια στήν Ἑλλάδα, στήν Εὐρώπη, στήν Ἀνατολὴ καί στὴ Β. Ἀφρικῆ, σὲ συνδυασμὸ με θέματα Ἰνδοευρωπαϊκὰ καί προ-Ἰνδοευρωπαϊκά. Τὰ περισσότερα ἐλληνικὰ ἔθνωνύμια με τὸ ἐπίθημα *-αν* ἐπιχωριάζουν στὴ δυτικὴ Ἑλλάδα.

4. Κατωτέρω, σελ. 194-195.

Escher, A.B. Cook, C. Robert, F. Bechtel. M. B. Sakellariou, von Geisau, N.G.L. Hammond. Ἀντίθετος: M. P. Niisson). Για τὴν ἑτυμολογία τοῦ ὀνόματος μυθικοῦ προσώπου Ἀθάμας ὑπάρχουν διάφορες ὑποθέσεις, καμία δὲν εἶναι ἀσφαλής.

Αἰνῆνες— Καὶ αὐτὸ τὸ ἔθνωνύμιο περιέχει τὸ ἐπίθημα *-αν-*. Τὸ θέμα *Αἰνι-/Αἰνει-* ἀπαντᾷ σὲ πολλές δεκάδες ὀνομάτων (τοπωνυμίων, θεωνυμίων, ἀνδρωνυμίων) καὶ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ περὶ τῆ Μεσόγειο, φαίνεται δὲ ὅτι ἀνάγεται σὲ προ-Ἰνδοευρωπαϊκὸ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα. Ὡστόσο, εἰδικὰ τὸ ὄνομα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τῶν Αἰνιάνων σχετίζεται μὲ τὰ τοπωνύμια *Αἰνία* καὶ *Αἴνιος* καὶ τὸ θεωνύμιο *Αἰνείας* ποῦ ἐντοπίζονται στὴ βορειο-ἀνατολικὴ Θεσσαλία.

Αἰολεῖς— Αὐτὸ τὸ ἔθνωνύμιο μαρτυρεῖται κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους μὲ ποικιλότερες ἐφαρμογές, ἀφ' ἑνὸς στενές, ἀφ' ἑτέρου εὐρείες. Οἱ στενές ἐφαρμογές τοῦ ἔθνικοῦ ὀνόματος *Αἰολεῖς* εἶναι δύο: ἡ μία γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Αἰολίδος, περιοχῆς στὴν Αἰτωλία· ἡ ἄλλη γιὰ τοὺς κατοίκους πόλεως ποῦ ἦταν μέλος τοῦ κοινῶ τῶν Μαγνήτων στὴ Θεσσαλία. Οἱ εὐρείες ἐφαρμογές σχηματίζουν ὁμόκεντρος κύκλους: ὁ ἐσωτερικὸς καὶ ἀρχαιότερος περιλάμβανε τοὺς κατοίκους τῆς Αἰολίδος, στὸ ἀνατολικὸ Αἰγαῖο· ὁ μεσαῖος, καὶ ἀμέσως νεότερος τοῦ προηγουμένου, περιλάμβανε, ἐπὶ πλέον τῶν κατοίκων τῆς Αἰολίδος, τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς· ὁ ἐξωτερικὸς, καὶ ὕστερότερος, περιλάμβανε ὅλους τοὺς Ἕλληνας ποῦ δὲν ἦσαν εἴτε Ἴωνες εἴτε Δωριεῖς.

Ὡς πρὸς τὴν ἑτυμολογία τοῦ ἔθνωνυμίου ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς δυνατότητες: 1) Ἡ κατάληξη *-eus* ἐξυπακούει ὅτι πρόκειται γιὰ ἔθνικὸ ὄνομα παραγόμενον ἀπὸ ἓνα τοπωνύμιο **Αἰόλ-*. 2) Ὡστόσο, δὲν ἀποκλείεται ὁ τύπος *Αἰολεῖς* νὰ εἶναι δευτερογενῆς σὲ σχέση μὲ ἓναν τύπο **Αἰόλοι*, κατὰ τὸ παράδειγμα *Πάμφυλοι* > *Παμφυλεῖς* (E. Kieckers), τύπο ποῦ ταυτίζεται μὲ τὸ ἐπίθετο *αἰόλος* (*αἰόλος* στὴν αἰολικὴ διάλεκτο) ποῦ σήμαινε «κινούμενος, ταρασσόμενος, γοργός, ζωηρός», ἀλλὰ καὶ «λαμπερός, ἀστραφτερός», καθὼς ἐπίσης «στικτός, ποικίλος». Τὸ ἔθνωνύμιο ἔχει πιθανότητες εἴτε (α) νὰ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἐπίθετο, ὅποτε θὰ δῆλωνε «Γοργοί, Ζωηροί» ἢ «Λαμπροί, Ἀστραφτεροί» ἢ «Ποικίλοι, Ἀνάμεικτοι», εἴτε (β) νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ θεωνύμιο *Αἰόλος*¹, ὅποτε θὰ σήμαινε ὁμάδα ἀνθρώπων ποῦ κατ' ἐξοχὴν λάτρευαν τὸν Αἰόλο, καὶ μάλιστα πίστευαν ὅτι κοινωνοῦσαν μὲ αὐτόν.

Αἰτωλοί— Ἑτυμολογία ἀπροσπέλαστη.

1. Κατωτέρω, σελ. 194-195.

Ἀρκάδες— Γιά τοῦτο τὸ ἔθνωνύμιο ἔχουν προταθεῖ ἔτυμολογίες: ἀπὸ (1) *ἄρκος* «ἄρκτος» (Zupitza, Kienle, U. v. Wilamowitz-Möllendorff)· (2) *ἄρκτος* (P. Kretschmer, V. Georgiev)· (3) *ἄρκ-ομαι* «ἀποκρούω, ἀντιστέκομαι» (Hiller v. Gärtringen). «Ὅλες ἔχουν ἐπικριθεῖ μὲ γλωσσολογικά καὶ ἄλλα ἐπιχειρήματα (F. Sommer, P. Chantraine). Ἀργότερα ἢ σύναψη τοῦ ἔθνωνυμίου *Ἀρκάδες* μὲ τὴ λέξι *ἄρκτος*, *ἄρκος* ὑποστηρίχθηκε μὲ πρόσθετα ἐπιχειρήματα (G. Bonfante, G. Jucquois-B. Devlaminck). Ὡστόσο, δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ ἐθνικὸ *Ἀρκάδες* σήμαινε εἴτε «Ἀρκτοί» εἴτε «Ἀποκρούοντες, Ἀμυνόμενοι». Κατ' ἐμέ, τὸ ἔθνωνύμιο *Ἀρκάδες* παράγεται ἀπὸ τὸ θεωνύμιο *Ἀρκάς*, μὲ τὸ ὁποῖο ἀπεκαλεῖτο θεὸς λατρευόμενος ἀπὸ τοὺς *Ἀρκάδες* ὡς γενάρχης¹.

Ἀχαιοί— Τὸ ὄνομα *Ἀχαιοί* χρησιμοποιεῖται στὰ ὁμηρικὰ ἔπη ὄχι μόνον, ὅπως γενικὰ πιστεύεται, ὡς ὄνομα τοῦ συνόλου τῶν *ἔθνων* ποὺ φέρονται, στὰ ἴδια ἔπη, συμμετέχοντα στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Τρώων, ἀλλὰ καὶ ὡς ὄνομα ἐνὸς ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω *ἔθνη*. Μὲ τὴν πλατεῖα σημασία του τὸ ὄνομα *Ἀχαιοί* ἐναλλάσσεται στὰ ἔπη μὲ τὰ ὀνόματα *Δαναοί* καὶ *Ἀργεῖοι*, ἔτσι ὥστε, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἱστορία τους, τὰ τρία αὐτὰ ὀνόματα νὰ ἔχουν γίνοι ἀπολύτως συνώνυμα. Ἡ χρῆση τοῦ ὀνόματος *Ἀχαιοί* καὶ μὲ στενότερη σημασία γίνεται φανερὴ ὑπὸ τις ἀκόλουθες συνθηκῆς: Στὸ τμῆμα τῆς *Ἰλιάδος* ποὺ λέγεται *Νεῶν κατάλογος* «Κατάλογος τῶν πλοίων», τὰ ἐπὶ μέρους ἐκστρατευτικὰ σώματα τῶν *Ἀχαιῶν* ἢ *Δαναῶν* ἢ *Ἀργείων* δηλώνονται μὲ δύο τρόπους: εἴτε μὲ τὸ κατὰ περίπτωσιν ἔθνωνύμιο καί, ἐπὶ πλέον, μὲ ἀναφορὰς σὲ μερικὰ χαρακτηριστικὰ σημεῖα τῆς χώρας (τοπωνύμια, στοιχεῖα περιγραφῆς)· εἴτε χωρὶς ἔθνωνύμιο, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε μὲ τέτοιες ἀναφορὰς. Ἐπομένως, ὅταν τὸ ὄνομα *Ἀχαιοί* ἀποδίδεται εἰδικὰ στὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα ὑπὸ τὸν Διομήδη, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὸ Ἄργος, τὴν Τίρυνθα, τὴν Ἐρμιόνη, τὴν Ἀσίνη, τὴν Τροϊζήνα, τοὺς Ἡῖνες, τὴν Ἐπίδαυρον, τὸν Μάσσητα καὶ τὴν Αἴγινα (B 559-562) ἢ σὲ τμῆμα τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ὑπὸ τὸν Ἀχιλλέα, ποὺ προερχόταν ἀπὸ χώρα, στὴν ὁποία ἀνήκαν τὸ Πελασγικὸν Ἄργος, ἢ Ἄλος, ἢ Ἀλόπη, ἢ Τραχίς, ἢ Φθία, ἢ Ἑλλάς (= κοιλιάδα Σπερχειοῦ) (B 681-684), ἔχουμε νὰ κάνουμε ὄχι μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ συνόλου τῶν μετεχόντων στὴν ἐκστρατεία, ἀλλὰ μὲ ὄνομα *ἔθνος*. Ἐπίσης στὴν *Ἰλιάδα*, μὲ ἄλλα συμφραζόμενα, τὸ *Ἀχαιοί* χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμο τοῦ *Πύλιοι* καὶ ἐπὶ πλέον, οἱ ὀνομαζόμενοι *Ἀχαιοί* καὶ *Πύλιοι* ἀντιδιαστέλλονται πρὸς τοὺς Ἐπειοὺς (Λ 670-762), ποὺ εἶναι *Ἀχαιοί* μὲ τὴν εὐρεία σημασία τοῦ ὄρου (B 615 κ.έ., Δ 597 κ.έ., N 686). Τὰ ὡς ἄνω τρία παραδείγματα χρήσεως τοῦ ὀνόματος *Ἀχαιοί*

1. Κατωτέρω, σελ. 195-196.

μέ στενό περιεχόμενο ανακλούν προφανώς κατάσταση προγενέστερη τῆς χρήσεως τοῦ ἴδιου ὀνόματος μέ περιεχόμενο ἐκτεινόμενο στό σύνολο τῶν ἐλληνικῶν ἔθνῶν, στήν ἐπική γλῶσσα.

Γιά τό πρόβλημα τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος Ἄχαιοί, καθῶς και γιά τό πρόβλημα τῆς γεωγραφικῆς προελεύσεως και ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν πρώτων φορέων του ἔχω λάβει θέση παλαιότερα¹. Ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογία, ἐπισήμανα τίς ἀδυναμίες τῶν διαφόρων σχετικῶν προτάσεων. Κατόπιν τούτου ὑπέδειξα ὅτι αὐτό τό ἐθνικό ὄνομα δέν εἶναι πρωτογενές, ἀλλά προέρχεται ἀπὸ θεωνύμιο Ἄχαιός, σχετιζόμενο μέ ὑδρωνύμια (ποταμὸς Ἄχαιοῦς, πηγὴ Ἀχαΐα). Ὡς πρὸς τὴν γεωγραφικὴ προέλευσή του, ἐκινῶντας ἀπὸ τό γεγονός ὅτι στὰ βορειοανατολικά τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐντοπίζεται και τό ἐθνικό Ἄχαιοί και τό ὑδρωνύμιο Ἄχαιοῦς, διατύπωσα τὴν ὑπόθεση ὅτι τό ἐθνικό στοιχεῖο πού εἰσήγαγε στήν Ἑλλάδα τό ἐθνωνύμιο Ἄχαιοί, τὰ ὑδρωνύμια Ἀχαΐα, Ἀχελῷος, Ἰναχος, τὰ θεωνύμια Ἀχαΐα, Ἀχιλλεύς, εἶχε ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἄχαιούς τοῦ Εὐξείνου, τῶν ὁποίων τό ὄνομα, ἀφαιρουμένων τῶν τροποποιήσεων πού ὑπέστη στὸν χῶρο τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας, θὰ ἦταν **Akhaiwo-*, ἐνῶ ἄλλα στοιχεῖα τῶν ἰδίων εἶχαν εἰσαγάγει στὴ Μ. Ἀσία τὰ ὑδρωνύμια Ἀχάμας, Ἀχάρδεος και ἐμφανίζονται στὰ χεττιτικά κείμενα ὡς *Ahhiya / Ahhiyawā* και στὰ αἰγυπτιακά ὡς *Akhaiwasha*. Τέλος, ἐπειδὴ τό θέμα *αχ-* / *akh-* σὲ ὑδρωνύμια ἀνάγεται στήν ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **akʷ-* «νερό», ἀλλὰ ἡ τροπὴ τοῦ *hʷ-* σὲ *kh* δέν εἶναι ἐλληνική, διατύπωσα τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ ἀρχικοί φορεῖς τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος **Akhaiwoi* δέν ἦταν ἐλληνόφωνοι, ἀλλὰ Προέλληνες ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς. Τοὺς ὀνόμασα (Πρωτο-) Ἄχαιούς, γιά νὰ μὴ συγχέονται μέ τοὺς ὀμηρικούς Ἄχαιούς, μέ τὴν εὐρύτερη και μέ τὴ στενότερη ἔννοια, οἱ ὁποῖοι ἦσαν Ἑλληνες.

Πῶς ὅμως μεταβιβάσθηκε αὐτό τό ὄνομα σ' ἓνα ἐλληνικό ἔθνος; Μποροῦμε νὰ εἰκάσουμε τρεῖς διαδικασίες. Εἴτε οἱ (Πρωτο-) Ἄχαιοί, πού εἰσέδυσαν στήν Ἑλλάδα πρὸ τῶν Ἑλλήνων, κυκλώθηκαν ἀπὸ ἐλληνικά φύλα και ἐξελληνίσθηκαν, διατηρώντας ὅμως τίς λατρεῖες τῶν θεοτήτων πού ἀποκαλοῦσαν μέ τὰ ὀνόματα πού και αὐτὰ ἐξελληνίσθηκαν ὡς Ἄχαιός, Ἀχαΐα, Ἀχιλλεύς. Εἴτε μία ἐλληνικὴ ὁμάδα πού ὑπέταξε τοὺς (Πρωτο-) Ἄχαιούς προσέλαβε τό ὄνομά τους και μαζί μέ αὐτό τίς λατρεῖες τῶν ὡς ἄνω θεοτήτων. Εἴτε μία ὁμάδα (Πρωτο-) Ἄχαιῶν και μία ἐλληνόφωνη ὁμάδα συγχωνεύθηκαν ἰσοτίμως.

Βοιωτοί— Αὐτό τό ἐθνωνύμιο ἔχει σχηματισθεῖ μέ προσθήκη ἑνὸς ἐπιθήματος -το-

1. M. B. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*, 1977, σσ. 231-237.

σὲ θέμα *Boio-*. Τὸ ἐπίθημα ἀπαντᾷ σὲ ἔθνικὰ ὀνόματα ἐντοπιζόμενα στὴν Ἡπειρο. Τὸ θέμα ἀναγνωρίζεται μόνον στὸ ὄρωνύμιο *Boïon* ποῦ δῆλωνε τὸ ὄρεινὸ συγκρότημα Γράμμου-Σμόλικα, καὶ στὸ ἔθνωνύμιο ἢ τοπωνύμιο *Boioί*, κοντὰ στὴ λίμνη Λυχνιδοῦς (Oberhammer, C. D. Buck, G. Thomson, N. G. L. Hammond. Ἀντίθετος: E. Meyer). Ἄλλες ὑποθέσεις εἶναι τρωτές.

Γραικοὶ ἢ Γραῖοι— Τὸ ἔθνωνύμιο *Γραικοὶ/Γραῖοι* παρουσιάζεται καὶ μὲ ἄλλες μορφές: *Γραιῖκες/Γραῖες* (;). Ἔχουμε δηλαδὴ σχηματισμούς μὲ ἢ χωρὶς ἓνα ἐπίθημα *-ικ*- προστιθέμενο στὸ θέμα *Γραι-*. Τὴν ἴδια παραλληλία ἐμφανίζουν οἱ λατινικοὶ τύποι *Graeci/Graii*, ποῦ, βέβαια, ἀποδίδουν τοὺς ἑλληνικοὺς¹, ἀλλὰ καὶ οἱ κεντροευρωπαϊκοὶ *Grai/Graecum*, ἀντίστοιχα ἔθνωνύμιο στὶς Ἄλπεις καὶ τοπωνύμιο στὴ σημερινὴ Οὐγγαρία, ἐπομένως ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοὺς ἑλληνικοὺς τύπους. Δεδομένου ὅτι οἱ ὀμάδες ποῦ εἰσχώρησαν στὴν ἑλλαδικὴ χερσόνησο περὶ τὸ 2100 καὶ περὶ τὸ 1900 π.Χ. προέρχονταν ἐν μέρει ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Εὐρώπη², εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκασθεῖ ὅτι μία ἀπὸ αὐτὲς τὶς ὀμάδες ἐξελίχθηκε στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος τῶν Γραίων ἢ Γραικῶν.

Ἡ ρίζα *Γραι-*, καθὼς καὶ μία παραλλαγή της, *Γρα-*, ἐμφανίζεται καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ὀνόματα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, μὲ τὴν ἀκόλουθη γεωγραφικὴ διάδοση: Ἡπειρος: *Γραῖες* (;) (ἔθνων.), *Γραῖος* καὶ *Graecinus* (ἄνθρωπων.) — Μακεδονία: *Γραῖα* (τοπων.), *Γραῖοι* (ἔθνων.) — Ἀχαΐα Φθιώτις³: *Γραικός* (μυθ. ὄν.) — Ἀν. Βοιωτία: *Γραῖα* (τοπων.), *Γραῖοι* (ἔθνων.) — Αἰολίς: *Γραιῖκες* (στὴν πόλη Πάριον, ἀποικία ἀπὸ τὴν Πάρο καὶ ἀπὸ τὶς ἰωνικὲς πόλεις Μίλητο καὶ Ἐρυθρές, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀποικισθεῖ ἐν μέρει ἀπὸ τὴ Βοιωτία) καὶ *Γραῖς* (μυθ. ὄνομα ἀρχηγοῦ τῆς «αἰολικῆς ἀποικίας» συνδεομένης μὲ τὴ Βοιωτία) — Ρόδος: *Γραιῖται* (ὄνομα πατριᾶς). Χωρὶς ἐντοπισμὸ: *Γραῖκα* (μυθ. ὄν.).

Δόλοπες— Ἡ ταύτιση αὐτοῦ τοῦ ἔθνωνυμίου μὲ τὸ ἐπίθετο *δόλοπ-* «κατάσκοπος» (Pape-Benseler, A. Fick. E. Meyer, E. H. Sturtevant, J. Miller) μένει ἀστήρικτη ἀπὸ σημασιολογικὴ πλευρά. Ἐξ ἄλλου αὐτὴ ἡ ἔτυμολογία δὲν ἐμφανίζεται στὰ νεότερα ἔτυμολογικὰ λεξικά.

1. Παλαιότερα πιστευόταν ὅτι ὁ τύπος *Grai(i)* ἦταν ἀρχαιότερος τοῦ τύπου *Graeci*. Τώρα προσέχονται δύο γεγονότα: ὅτι καὶ οἱ δύο τύποι ἐμφανίζονται γιὰ πρώτη φορὰ συγχρόνως καὶ ὅτι χρησιμοποιοῦνται ὁ μὲν πρῶτος στὴν ποίηση, ὁ δὲ δεύτερος στὴν πεζογραφία.

2. M. B. Sakellariou, *Les Proto-Grecs*, 1980, σσ. 88 κ.ἐξ., ἰδίως 143 κ.ἐξ.

3. Κατὰ κανόνα, χρησιμοποιῶ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα γεωγραφικῶν, περιφερειῶν, καὶ μάλιστα τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἐπειδὴ αὐτὰ εἶναι οἰκεία στοὺς ἀρχαιογνώστες. Γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τους, βλ. χάρτη στὴ σελ. 253. Ὁ χάρτης ἔχει ἐκπονηθεῖ ἀπὸ τὸν κ. Εὐάγγελο Ὀλύμπιο, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ.

Δωριεῖς— Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, αὐτὸ τὸ ἔθνωνύμιο δῆλωνε: ἀφ' ἑνός, εἰδικά, ἓνα μικρὸ ἔθνος ποὺ κατοικοῦσε στὴ *Δωρίδα*, περιοχὴ τῆς κεντρικῆς Στερεᾶς ἀφ' ἑτέρου ἓνα μεγάλο κλάδο τῶν Ἑλλήνων ποὺ περιλάμβανε, ἐπὶ πλεόν τῶν ὡς ἄνω Δωριέων, τοὺς Μεγαρεῖς καὶ τοὺς ἀποίκους τους, τοὺς Κορινθίους καὶ τοὺς ἀποίκους τους, τοὺς Σικυωνίους, τοὺς Φλιασίους, τοὺς Ἀργεῖους, τοὺς Τροιζηνίους, τοὺς Ἐπιδαυρίους, τοὺς Αἰγινῆτες, τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ἀποίκους τους, τοὺς Μεσσηνίους, τοὺς Μηλίους, τοὺς Θηραίους καὶ τοὺς ἀποίκους τους, τοὺς Κρήτες, τοὺς πολῖτες τῶν πόλεων τῆς Δωδεκανήσου, τοὺς Κνιδίους, τοὺς Ἀλικαρνασσεῖς. Οἱ λεγόμενοι Δωριεῖς μὲ τὴν εὐρεία σημασία τοῦ ὄρου εἶχαν κοινὴ καταγωγὴ καὶ γεωγραφικὴ προέλευση, δεδομένου ὅτι οἱ πρόγονοὶ τους εἶχαν ἐκκινήσει ἀπὸ τὴ Δωρίδα, μιλοῦσαν παραλλαγῆς τῆς ἴδιας διαλέκτου, εἶχαν τὸ ἴδιο σύστημα διαιρέσεως τῶν πολιτῶν σὲ φυλές, τὰ ἴδια ὀνόματα φυλῶν (*Υλλεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφυλοι*), καὶ ἀρκετὰ κοινὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα.

Τὸ ἔθνωνύμιο *Δωριεῖς* ἔχει ἐτυμολογηθεῖ ὡς ἐξῆς: 1) Ὡς σύντμηση ἑνὸς ὑποθετικοῦ τύπου **Επιόδωριεῖς*, ποὺ, ἐπίσης ὑποθετικά, θὰ παραγόταν ἀπὸ τὸ ὄνομα *Ἐπιόδωρος*, ποὺ μαρτυρεῖται ὡς ἐπωνυμία τοῦ Ἀσκληπιοῦ (O. Gruppe). Ἐκτὸς τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς συγκροτεῖται ἀπὸ ὑποθετικὰ στοιχεῖα, δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Ἐπιόδωρος Ἀσκληπιὸς λατρευόταν ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν Δωριέων· 2) Ὡς παράγωγο ἀπὸ τὴ λ. *δώρον* («χέρι») (G. Murray). Ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς ἔγκειται σὲ μία παρακινδυνευμένη ὑπόθεση, κατὰ τὴν ὁποία τὸ σημεῖο Δ ἐπάνω στὶς ἀσπίδες τῶν Λακεδαιμονίων παρίστανε ἓνα ἀνεστραμμένο χέρι· 3) Ὡς σχετιζόμενο μὲ τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **derw-* / *dorw-*, ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγονται οἱ ἑλληνικὲς λέξεις *δρῦς* καὶ *δόρυ*. Αὐτὸς ὁ συσχετισμὸς ἄλλοτε εἶναι ἄμεσος (A. Fick, L. Pareti, A. Carnoy), ἄλλοτε προϋποτίθεται σὲ διάφορες ἐτυμολογίες, ὅπως ἐκείνη ποὺ ἐκλαμβάνει τὸ ἔθνικὸ ὄνομα τῶν Δωριέων ὡς σύντμηση ἑνὸς ὑποθετικοῦ **Δωρίμαχοι* «οἱ μαχόμενοι μὲ δόρυ» (W. Schultze, A. Debrunner, H. Bengtson, H. Schaefer. Ἐνάντιοι: P. Kretschmer, U. v. Wilamowitz-Möllendorff) ἢ ὡς δηλωτικὸ ἔθνος ποὺ εἶχε τὸ δόρυ ὡς *totem* (P. Ramat). Ἀλλά: (α) ἡ ρίζα **derw-* / *dorw-* θὰ εἶχε δώσει στὴν ἄττικὴ διάλεκτο *Δωριεῖς*, στὴν ἰωνικὴ *Δουριεῖς* καὶ (β) καμία ἀπὸ τίς ἐπὶ μέρους προτάσεις δὲν ἀποδεικνύεται· 4) Ὡς παράγωγο ἀπὸ μίαν ρίζαν **dosero-* (O. Szemerényi). Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ρίζα θὰ εἶχε δώσει στὴν ἐπικὴ γλῶσσα καὶ στὴν ἄττικὴ ἰωνικὴ *Δουῖρος, Δουρίς, Δούριον, Δουριεῖς*· 5) Ἡ ὑπόθεση παραγωγῆς τοῦ ἔθνωνυμίου *Δωριεῖς* ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο *Δωρίς* (P. Kretschmer. Πρβλ. K. J. Beloch, N. G. L. Hammond) ἢ ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο *Δώριον* (S. Bosshardt) εἶναι βέβαιη. Πράγματι ὁ τύπος τοῦ ἔθνωνυμίου *Δωρι-εῖς* εἶναι δηλωτικὸς τῆς παραγωγῆς του ἀπὸ τοπωνύμιο μὲ θέμα *Δωρι-*. Μεταξὺ τῶν δύο προτεινομένων τοπωνυμίων, τὸ

πρώτο είναι πιθανότερο λόγω του γεγονότος ότι το έθνος των Δωριέων σχηματίστηκε στην ιστορική Δωρίδα και περι αυτήν από συγχώνευση έγχωρίων στοιχείων και Μακεδόνων προερχομένων από την κεντρική Πίνδο¹.

“Ελληνες— Αυτό το έθωνόμιο, που κατά την αρχαιότερη μνεία του (Ίλιάς, Β 679) αναφέρεται σε ένα από τα πολλά έθνη των Ἀχαιῶν ἢ Δαναῶν ἢ Ἀργείων (= «Ελλήνων», με το ευρύτερο περιεχόμενο του ὄρου) ἐμπεριέχει το επίθημα -αν-² και ένα θέμα που μπορεί να ήταν είτε *heλλ. είτε *σελλ.-) heλλ-. Ἴσως παράγεται κατ’ εὐθεΐαν ἀπὸ ἕνα τοπωνύμιο *Σέλλα) Ἔλλα (Α. Α. Χατζής), ὅπως συμβαίνει με ἄλλα έθωνόμια τῆς ἴδιας μορφῆς. Ἡ παραγωγή του ἀπὸ θεωνόμιο, π.χ. Ἔλλη (Κ. Hannel) εἶναι κατ’ ἀρχὴν δυνατή, ἀλλὰ δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ Ἔλληνες τῆς Ἰλιάδος εἶχαν ἰδιαίτερη σχέση με αὐτὴ τὴ θεότητα. Ἡ προσέγγιση τοῦ ὁμηρικοῦ έθωνομίου Ἔλληνες με τὸ ἐπίσης ὁμηρικὸ ὄνομα Σελλοὶ ἢ Ἐλλοὶ (H. D. Müller, U. v. Wilamowitz-Möllendorff, A. Fick, M. P. Nilsson, V. Costanzi, H. Güntert, A. Lesky, G. Thomson, A. Mayer, P. Ramat, H. Frisk, N. G. L. Hammond, P. Chantraine. Ἀντίθετος: A. Philippson) εἶναι ἀπίθανη, ἐπειδὴ: (α) Ἡ ἀρχαιότερη μαρτυρία τοῦ πρὸς σύγκριση ὀνόματος Σελλοὶ ἢ Ἐλλοὶ (Ίλιάς, Β 240) ἐπιτρέπει ἐπίσης τὴν ἀνάγνωση Ἐλλοὶ³. (β) Οἱ Σελλοὶ ἢ Ἐλλοὶ ἢ Ἐλλοὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ ὁμηρικὸ χωρίο με τὸν ὄρο ὑποφῆται, ὁ ὅποιος δηλώνει ἱερατικὴ ἰδιότητα, ὅχι ἐθνικὴ ὁμάδα. (γ) Βέβαια, ὁ Ἀριστοτέλης βλέπει τοὺς Σελλοὺς ὡς έθνος. Ὡστόσο δὲν τοὺς ταυτίζει με τοὺς Ἔλληνες, δεδομένου ὅτι ἀναφέρει (1) ὅτι οἱ Σελλοὶ ἦσαν σύγχρονοι τῶν Γραικῶν καὶ (2) ὅτι ἀργότερα οἱ Γραικοὶ μετονομάστηκαν Ἔλληνες. Ἐπίσης ἡ προσέγγιση Ἔλληνες-Ἐλλοπες (U. v. Wilamowitz-Möllendorff, E.

1. M. B. Sakellariou, *Between Memory and Oblivion: the Transmission of Early Greek Historical Traditions*, 1990, σσ. 150-157.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 176.

3. Πράγματι: 1) Οἱ ἀρχαῖοι ὁμηριστὲς διαφωνοῦσαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καθὼς διάβαζαν ἄλλοι μὲν Σελλοί, ἄλλοι δὲ Ἐλλοὶ (Στράβων, 7, 7, 10.— *Schol. Hom. Il.*, Β 194 καὶ 659. Π 234 b, c, d Erbse.— Ἡρωδιανός, *GG* II 2, σσ. 101 καὶ 506.— Εὐστάθιος, *Παρεκβ. Ὀμ. Ἰλ.*, Π 234, σ. 1057.— Στέφανος Βυζάντιος, λλ. Ἐλλοπία καὶ Σελλοί, Ἡσύχιος, λ. Σελλήεις.— *Ἐτυμ. Μ.*, λ. Σελλοί). 2) Μετὰ τὸν Ὀμηρο, διάφοροι συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὶς μορφές Σελλοί, Ἐλλοί, Ἐλλοί. Συγκεκριμένα: ὁ Πίνδαρος Ἐλλοί (Ἡσύχιος, λ. Σελλήεις.— *Ἐτυμ. Μ.*, λ. Σελλοί), ἀλλὰ καὶ Ἐλών (ἀπὸ 53 Snell). ὁ Σοφοκλῆς (*Τραχ.* 1167) καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (*Μετ.* 114, σ. 352b) Σελλοί, ὁ Καλλιμάχος (ἀπ. 675 Pfeiffer) Ἐλλῶν καὶ Σελλός. Αὐτὲς οἱ κυμάνσεις ὀφείλονται προφανῶς στὸ γεγονός ὅτι τὰ συμφραζόμενα γράφονταν πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ τόνων καὶ πνευμάτων καὶ τῆς μικρογράμματης γραφῆς ΑΜΦΙΔΕΣΕΛΛΟΙ, που μπορεί νὰ διαβαστεῖ με τρεῖς τρόπους: ἀμφὶ δὲ Σελλοὶ ἢ ἀμφὶ δὲ σ’ Ἐλλοὶ ἢ ἀμφὶ δὲ σ’ Ἐλλοί.

Meyer, H. Diels, H. Günter, A. Lesky, A. Mayer, P. Ramat, A. Philippon, N. G. L. Hammond) προσκρούει σέ ἐμπόδια: (α) ἔθνωνύμιο Ἕλλοπες δὲν μαρτυρεῖται, ἀλλὰ εἰκάζεται λόγῳ τοῦ τοπωνυμίου Ἕλλοπία, (β) Τὸ θέμα ἔλλ- καὶ τὸ θέμα ἔλλ- ἀπαιτοῦν διαφορετικὲς ἔτυμολογίες. Τέλος, ἡ συσχέτιση Ἕλληνες-Ἕλλωτις (E. Maass, ἀκολουθούμενος ἀπὸ ἄλλους) ἔχει προκύψει ἀπὸ συσσώρευση ὑποθέσεων.

Ἐπειοί— Ἡ παραγωγή αὐτοῦ τοῦ ἔθνωνυμίου ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο Αἰπὸν (R. Meister G. Busolt) ἔχει, δικαιολογημένα, ἐγκαταλειφθεῖ. Ὁ συσχετισμὸς τοῦ μὲ τὸ τοπωνύμιο Ὀποῦς (Oldfather) προσκρούει ἀφ' ἑνὸς στῆ διαφορὰ τῶν θεμάτων καὶ ἀφ' ἑτέρου στὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τοπωνύμια σὲ -οῦς (-όεις) σχηματίζονται ἔθνωνύμια σὲ -οῦντιος. Ἡ ἔτυμολογία ἀπὸ τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ρίζαν *ek^w-) ἔλλ. Ἰπ-ος (S. Pott, P. Kretschmer, S. Blumenthal, H. Krahe, W. Borgeaud, F. Lochner-Hüttenbach) ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ ἐπιχειρήματα ποὺ δὲν εἶναι πειστικά.

Θεσσαλοί— Σύμφωνα μὲ μία ὑπόθεση, τὸ θέμα αὐτοῦ τοῦ ἔθνωνυμίου (ἰων. Θεσσαλός, ἀττ. Θετταλός, βοιωτ. Φετταλός, θεσσ. Πετθαλός) συντίθεται ἀπὸ τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ρίζαν *g^hedh-s- «ἐπιθυμία, πάθος» καὶ ἓνα ἐπίθημα -αλο-, μὲ τὸ ὅποιο σχηματίζονται ἐπίθετα στῆν ἑλληνικῇ (W. Pape - G. E. Benseler, E. Schwyzer, A. Scherer, H. Frisk). Αὐτὴ ὅμως ἡ ὑπόθεση, ἐκτὸς τοῦ ὅτι προσκρούει σὲ δυσκολίες (P. Chantraine), δὲν ἐπιβεβαιώνεται μὲ στοιχεῖα ποὺ νὰ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἔθνικὸ ὄνομα τῶν Θεσσαλῶν εἶχε κάποια ἀπὸ τὶς σημασίες «Ἐπιθυμητοί, Ζηλευτοί» ἢ «Παθιασμένοι». Ἀντίθετα, εἶναι ἀπίθανο νὰ ἐξέφραζε σημασίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

Ἰωνες— Τὸ ἔθνωνύμιο τῶν Ἰώνων ἀπαντᾷ μὲ τρεῖς τύπους: Ἰάονες, Ἰωνες, Ἰᾶνες. Μεταξὺ αὐτῶν, ὁ πρῶτος θεωρεῖται ὡς ὁ ἀρχικὸς καὶ οἱ δύο ἄλλοι ἐρμηνεύονται ὡς παραγόμενοι ἀπὸ αὐτὸν κατόπιν συναίρεσεως τῶν φωνηέντων αο > ω (στὴν ἀττική) ἢ αο > ᾱ (στὶς λοιπὲς διαλέκτους).

Στὴν Ἰλιάδα (N 685) τὸ ἔθνωνύμιο Ἰάονες ἀποδίδεται στοὺς Ἀθηναίους. Οἱ μεθομηρικοὶ Ἕλληνες, ὅταν ἀνέφεραν ἢ ἄκουγαν τὸ ὄνομα Ἰωνες, ἐνοοῦσαν τοὺς πολῖτες τῶν πόλεων μιᾶς περιοχῆς, στὸ ἀνατολικὸ Αἰγαῖο, μὲ νησιὰ καὶ ἡπειρωτικὰ ἐδάφη, ποὺ οἱ ἴδιοι ὀνόμαζαν Ἰωνία. Τοῦτο συνέβαινε ἀκόμη καὶ ὅταν τὴν ἴδια στιγμή γινόταν ἀναφορὰ καὶ σὲ Ἕλληνας ποὺ κατατάσσονταν στοὺς Ἰωνες μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία ποὺ εἶχε ὁ ἴδιος ὄρος. Μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία, ὁ ὄρος Ἰωνες κάλυπτε ἐπίσης τοὺς πολῖτες τῶν κυκλαδικῶν πόλεων (πλὴν Μήλου, Θήρας καὶ Ἀνάφης), τῶν πόλεων τῆς Εὐβοίας (πλὴν Καρύστου) καὶ τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς καὶ τοὺς ἀποίκους αὐτῶν τῶν πόλεων. Τὰ ὡς ἄνω ὄρια τοῦ ὀνόματος Ἰωνες συνέπιπταν μὲ τὰ ὄρια

τῆς διαδόσεως τῆς ἰωνικῆς-ἀττικῆς διαλέκτου, τῆς τελέσεως τῆς ἑορτῆς τῶν Ἄπατουρίων, τῆς ἀρχικῆς διαιρέσεως τῶν πολιτῶν σὲ τέσσερις φυλὲς ὀνομαζόμενες *Αἰγυροεῖς*, *Ἀργαθεῖς*, *Γελέοντες* καὶ *Ὀπλητες*. Ὡστόσο, τὸ ὄνομα *Ἴωνες* δινόταν ἐπίσης σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἔθνη ποὺ μετεῖχαν τῆς Πυλαιο-Δελφικῆς Ἀμφικτυονίας, ἐκεῖνο ποῦ, ἐπὶ πλεόν τῶν Ἀθηνῶν, κάλυπτε καὶ τὶς ἰωνικὲς πόλεις τῆς Εὐβοίας. Αὐτὸ τὸ ἔθνος δὲν εἶχε ὑπόσταση ἐκτὸς τῆς Ἀμφικτυονίας. Φαίνεται ὅτι ἦταν μία πολιτικὴ ὄντοτητα τὸν καιρὸ ποὺ συγκροτήθηκε αὐτὴ ἢ Ἀμφικτυονία τὸν 8ον αἰῶνα π.Χ.¹

Ἔχει γίνει μεγάλη συζήτηση γιὰ τὴ γεωγραφικὴ προέλευση τοῦ ὀνόματος τῶν Ἰώνων καὶ τὰ στάδια τῆς διαδόσεώς του. Συναφῶς ὑποστηρίζονται τρεῖς ἀπόψεις: (1) Αὐτὸ τὸ ὄνομα χρησιμοποιήθηκε πρῶτα γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Ἰωνίας, τὴν δὲ εὐρύτερη σημασία του τὴν προσέλαβε ἀργότερα, καὶ μᾶλλον στὴ γραμματεία παρὰ στὴν κοινὴ χρῆση (U. v. Wilamowitz-Möllendorff, A. Thumb, S. Eitrem, Th. Lenschau, L. Pareti, J. Wells, P. Jardé, G. de Sanctis, A. Momigliano, U. Wilcken, A. Heuss, K. Latte, C. Highnett, H. Schaefer, F. Cassola, A. Scherer)· (2) Αὐτὸ τὸ ὄνομα δήλωνε ἀρχικὰ ἓνα μικρὸ ἔθνος στὴν Ἑλλάδα, τὸ ὁποῖο μετανάστευσε στὴ Μ. Ἀσία· ἐκεῖ ἐπεκτάθηκε στὶς πόλεις ποὺ συγκρότησαν τὴν ἀμφικτυονία μὲ ἔδρα τὸ ἱερὸ ποὺ ὀνόμασαν *Πανιώνιον*· στὴ συνέχεια ἀπλώθηκε, σταδιακὰ, στὶς Κυκλάδες, στὴν Εὐβοία καί, τέλος, στὴν Ἀττικὴ (ὑποτυπώθηκε ἀπὸ τὸν E. Meyer, ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν U. v. Wilamowitz-Möllendorff, ἐπαναλήφθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον σὲ μεταγενέστερα ἔργα, δεκτὸ ἀπὸ K. J. Beloch, S. Mazzarino)· (3) Αὐτὸ τὸ ὄνομα, γεννημένο στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, κάλυψε μεγάλο μέρος τῶν τότε Ἑλλήνων πρὶν ἐξαπλωθεῖ στὶς Κυκλάδες καὶ στὰ ἀνατολικά τοῦ Αἰγαίου συνεπέα τῶν μεταναστεύσεων (G. Busolt, R. Pöhlmann, E. Drerup, J. Lezius, G. Glotz, E. Kirsten, A. Tovar). Ἀπὸ τὴν πλευρά μου, μελετώντας ἐξ ἀρχῆς ὅλα τὰ δεδομένα καὶ κρίνοντας τὰ προβληθέντα ἐπιχειρήματα, δὲ συντάσσομαι μὲ καμιά ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω ἀπόψεις², ἀλλὰ διατυπώνω μία νέα, ἢ ὁποῖα συμφωνεῖ μὲ

1. M. B. Sakellariou, «La situation politique en Attique et en Eubée de 1000 à 700 avant J. - C.» (= *Revue des Études Anciennes*, 88/89, 1976/1977, σσ. 11-21).

2. Ὑπὲρ τῆς πρώτης ἀπόψεως, καθὼς καὶ ὑπὲρ τοῦ τμήματος τῆς δεύτερης ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν πρώτη ἔχουν διατυπωθεῖ τὰ ἐξῆς ἐπιχειρήματα: (α) Τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων δὲν ἦταν σὲ χρῆση, οὐσιαστικά, ἐκτὸς τῆς Ἰωνίας· (β) Ὅταν χρησιμοποιεῖται ἐκτὸς Ἰωνίας, ἀναφέρεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στοὺς κατοίκους τῆς Ἰωνίας· (γ) Οἱ κάτοικοι τῶν Κυκλάδων, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἀττικῆς αὐτοπροσδιορίζονται κατὰ κανόνα μὲ ἐθνικὸ ὄνομα παραγόμενο ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς πόλεώς τους, καὶ σπάνια μὲ τὸ γενικὸ ὄνομα *Ἴωνες*. Χωρὶς ἀμφιβολία, αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα ἐπικαλοῦνται ἀληθινὰ γεγονότα, ἀλλὰ αὐτὰ τὰ γεγονότα ὀφείλονται σὲ ἄλλους λόγους ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ὑποτίθενται ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα. Πράγματι, τὸ ὅτι τὸ ἐθωνῶνιο *Ἴωνες* ἐδραιώθηκε στὴ Μ. Ἀσία, ἐνῶ ἄλλοῦ ὑποχώρησε πρὸ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων ὀφείλεται, πρὸ πάντων, στὸν ἀκόλουθο λόγο: Περὶ τὸ 700

τὴν τρίτη κατ' ἀρχὴν, ὅχι ἐξ ὀλοκλήρου. Εἰκάζω δηλαδή ὅτι τὸ ἔθνωνύμιο Ἰωνες διαδόθηκε ἀπὸ τὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα πρὸς τὰ ἀνατολικά καὶ ὡς ἐπακόλουθο μεταναστευτικῶν κινήσεων ομάδων ποὺ προσδιορίζονταν ὡς Ἰωνες. Δὲν δέχομαι ὅμως ὅτι αὐτὸ τὸ ἔθνωνύμιο κάλυπτε στὴν Ἑλλάδα ἕνα κλάδο Ἑλλήνων εὐρύτερο ἀπὸ ἕνα ἔθνος. Σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα κατέληξα ὅχι μόνον ἐπειδὴ ἔκρινα ὅτι δὲν συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων ὅλα τὰ ὀνόματα (τόπων καὶ μυθικῶν προσώπων), μὲ τὰ ὁποῖα ὑποστηρίχθηκε ἡ τρίτη ἄποψη¹, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἀκόλουθο σκεπτικόν: Εὐλόγα μορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ ἔθνικὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων ἄρχισε μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἐκεῖνοι ποὺ τὸ πῆραν σχηματίζαν μιὰ ομάδα (1) αὐτόνομη· (2) ἄρκετὰ περιορισμένη ὡς πρὸς τὴ γεωγραφικὴ ἔκτασή της καὶ (3) ἄρκετὰ ὀριοθετημένη ὡς πρὸς τὰ πολιτιστικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μελῶν της. Ὅλες αὐτὲς οἱ συνθήκες συγκεντρώνονταν ὅχι μετὰ τὴ διασπορὰ αὐτῆς τῆς ομάδας σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς ἑλλαδικῆς χερσονήσου, ἀλλὰ, τὸ ἀργότερο, ὅταν ἡ ἐν λόγῳ ομάδα, συγκεντρωμένη στὴν Ἐσθιαιώτιδα, ἔδινε τὸ ὄνομα Ἰων σ' ἕνα ποτάμι ποὺ πηγάζει στὰ Καμβούνια καὶ χύνεται στὸν Πηνειό. Αὐτὴ ἡ ἐποχὴ ἔληξε περὶ τὸ 1900 π.Χ., ὅταν τμήματα τῶν Ἰώνων ξεχύθηκαν πρὸς Ν.

Τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων ἔχει ἐτυμολογηθεῖ ποικιλοτρόπως. Πέντε προτάσεις προσανατολίζονται πρὸς τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀνάγοντας αὐτὸ τὸ ὄνομα στὸ θέμα τοῦ ἰέναι «πορεύομαι» (Ihen) ἢ στὸ θέμα τοῦ ἰὸς «βέλος» (W. Pape-G. E. Benseler) ἢ στὸ θέμα τοῦ ἰὸς «ἰώδης» (W. Pape-G. E. Benseler) ἢ στὸ θέμα τοῦ ἰὸς «μόνος» (A. Fick) ἢ στὸ θέμα τοῦ ἰᾶσθαι «θεραπεύω», τοῦ ἰαίνειν «θερμαίνω, ἀπα-

π.Χ., δώδεκα πόλεις μὲ κατοίκους ποὺ αὐτοπροσδιορίζονταν μὲ τὸ ὄνομα Ἰωνες, ποὺ μιλοῦσαν, πλὴν μειονοτήτων, τὴν ἰωνικὴ διάλεκτο καὶ ποὺ παρουσίαζαν μερικὰ ἄλλα κοινὰ χαρακτηριστικὰ, συνέπηξαν μιὰ ἀμφικτυονία μὲ τὸ ὄνομα Ἰωνες. Αὐτὸ δὲν συμβαίνει, κατὰ τοὺς χρόνους γιὰ τοὺς ὁποίους ἔχουμε γραπτὲς μαρτυρίες, στίς ἄλλες περιοχὲς, ὅπου οἱ κάτοικοι ἐπίσης μιλοῦσαν τὴν ἰωνικὴ διάλεκτο, παρουσίαζαν τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἰωνικῶν κοινωνιῶν καὶ δὲν ἀγνοοῦσαν ὅτι ἀνήκαν σὲ μιὰ εὐρύτερη ἔθνικὴ ομάδα ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων. Ἔτσι στὴ μὲν Ἰωνία χρησιμοποιοεῖται συχνὰ τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων, ὡς ἕρος μὲ πολιτικὸ περιεχόμενο, ἐνῶ στίς ἄλλες περιοχὲς δὲν συντρέχει αὐτὸς ὁ λόγος.

Ἐπὲρ τῆς τρίτης ἀπόψεως, καθὼς καὶ ὑπὲρ τοῦ τμήματος τῆς δεύτερης ποὺ προσεγγίζει τὴν τρίτη, ἔχουν προταθεῖ διάφορα ὀνόματα ποὺ ἐπιχωριάζουν δυτικὰ ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο. Αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς: Ἰᾶων/Ἰων, ὄνομα μυθικῶν προσώπων, ἀλλὰ καὶ ποταμῶν, καθὼς καὶ ἀνθρωπωνύμια: Ἰωνί-
δαι, ὄνομα ἀττικοῦ γένους· Ἰωνίδες ἢ Ἰωνιάδες, ὄνομα ποταμίων νυμφῶν· Ἰωναῖον, ὄνομα ἄλλους.
Ἰανιάκος, ὄνομα δαίμονος· Ἰόνιον πέλαγος, Ἰόνεια ὄρη, Ἰονός, Ἰασος, Ἰασίων, Ἰόσων, Ἰωλκός.
Μελετώντας αὐτὰ τὰ ὀνόματα ὅχι μόνον ἀπὸ γραμματικὴ ἄποψη, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλα κριτήρια, διαπίστωσα ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων σχετίζεται ὄντως μὲ τὴν ομάδα τῶν ὀνομάτων -ιαων-,
ιαων-, ιαν-, ἐνῶ τὰ ὀνόματα ιων-, ιασ- καὶ Ἰωλκός ἀνάγονται σὲ διάφορες ἄλλες ρίζες.

1. Βλ. προηγούμενη σημείωση.

λύνω, ἀνακουφίζω, μειώνω τὸν πόνο», τοῦ *ιερός* «ἰσχυρός» (αὐτὴ ἡ ἔτυμολογία διατυπώθηκε πρῶτα γιὰ τὰ ὀνόματα *Ἴων*, *Ἴωνίδες*: H. Usener, A. Fick, πρβλ. O. Gruppe, ἔπειτα γιὰ τὸ ὄνομα τῶν Ἴώνων: F. Solmsen) ἢ ἀπ' εὐθείας στὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **is-*, συνεχιζόμενῃ στὰ ἑλληνικὰ *ἰᾶσθαι*, *ἰαίνειν*, *ιερός* (A. Carnoy, L. R. Palmer). Ἄλλες προτάσεις προσδίδουν στὸ ὄνομα τῶν Ἴώνων μὴ ἑλληνικὴ καταγωγή (S. Weber, W. Max Müller, J. B. Bury, A. Cuny, J. Wells, F. Bilabel, Ch. Autran, U. Pestalozza, F. Cassola, A. Scherer). Παράπλευρα, ἔχει ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Ἴώνων γεννήθηκε ἀπὸ τὴν ἐκστασιακὴ κραυγὴ *ἰὰ* (C. Theander, G. H. Mahlow, F. Sommer, W. Brandenstein) ἢ ἀπὸ τὴν ἐπίκληση *ἰάϊε*, *ἰήϊε* ποῦ ἀπευθυνόταν στὸν Ἀπόλλωνα (P. Kretschmer, J. B. Hofmann, W. Brandenstein).

Ὅλες οἱ ἀπόψεις ὑπὲρ μὴ ἑλληνικῆς καταγωγῆς τοῦ ὀνόματος τῶν Ἴώνων στηρίχθηκαν σὲ ἐπιχειρήματα εἴτε ἀσθενῆ εἴτε ἐξωπραγματικά. Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἔτυμολογιῶν, ἐκεῖνες ποῦ παραπέμπουν στὰ θέματα τοῦ *ἰέναι* «πορεύομαι», ἢ τοῦ *ἰός* «βέλος», ἢ τοῦ *ἰός* «ἰώδης», ἢ τοῦ *ἰός* «μόνος» ἔχουν πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθεῖ. Ὡς πρὸς τὰ θέματα τῶν *ἰᾶσθαι*, *ἰαίνειν*, *ιερός*, παρατηρεῖται ὅτι αὐτὰ δὲν ἀνάγονται πιά σὲ μία κοινὴ ρίζα, ἀλλὰ τὸ καθένα σὲ χωριστὴ (καὶ ὑπάρχουν διαφορὲς ὡς πρὸς τὴ διατύπωσή της). Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔθνωνύμιο *Ἰάονες* / *Ἴωνες* / *Ἰᾶνες* ἔχει τὸ ἰῶτα βραχύ, ἐμποδίζει τὴ σύναψή του τόσο μὲ τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **eis-* (ποῦ παλαιότερα γραφόταν **is-*) ὅσο καὶ μὲ τὸ *ἰᾶσθαι*. Ἐπὶ πλεόν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι τὸ ἔθνωνύμιο τῶν Ἴώνων σήμαινε εἴτε «Ἰσχυροί, Σφριγηλοί, Ὀρμητικοί» εἴτε «Ἰαματικοί». Ἐτσι ἔχει ἐπικρατήσει ἡ ἄποψη ὅτι δὲν ἔχει βρεθεῖ ἔτυμολογία γιὰ τὸ ἔθνωνύμιο τῶν Ἴώνων (U. v. Wilamowitz - Möllendorff, H. Frisk, P. Chantraine, A. Heubeck, B. Mader, Γ. Μπαμπινιώτης κ.ἄ.).

Ἡ παροῦσα ἔρευνα προβαίνει στὴ διαπίστωση ὅτι αὐτὸ τὸ ἔθνωνύμιο δὲν εἶναι πρωτογενές, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ ἓνα θεωνύμιο *Ἰάων* / *Ἴων* / *Ἰαν-ἰσκος*, ποῦ ἀποδίδεται σὲ ἰαματικούς θεοὺς ἐντοπιζομένους στὴν Πισάτιδα καὶ τὴν Ἀττικὴ. Ὀλόιδιο μὲ τὸ ἐν λόγῳ θεωνύμιο εἶναι ἓνα ὕδρωνύμιο ποῦ μαρτυρεῖται ὡς *Ἰάων* γιὰ τὸν Ἀλφειό, στὴν Πελοπόννησο, καὶ ὡς *Ἴων* γιὰ ἓνα παραπόταμο τοῦ θεσσαλικοῦ Πηνειοῦ, τὸν σημερινὸ Μουργάνη. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδαν στὰ νερά τοῦ Ἀλφειοῦ ἰαματικὲς ιδιότητες¹, καθὼς καὶ ὅτι τόσο ὁ Ἀλφειὸς ὅσο καὶ ὁ Μουργάνης ἔχουν πολὺ ἰσχυρὰ ρεύματα. Κατόπιν αὐτῆς τῆς διαπιστώσεως εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ ἔθνωνύμιο τῶν Ἴώνων ἄρχισε ὡς ὄνομα μίας φυλετικῆς ὁμάδας, ἢ ὁποῖα λάτρευε τὸν θεὸ Ἴωνα ποῦ προσωποποιοῦσε ὁμώνυμους ποταμοὺς λατρευομένους γιὰ τὴ δύναμή τους καὶ τὶς ἰαματικὲς ιδιότητές τους, συνεπῶς δὲ τὸ

1. Κατωτέρω, σελ. 198.

έτυμολογικό πρόβλημα μετατοπίζεται από τὸ ἔθωνύμιο Ἰάονες/Ἰώνες/Ἰάνες στὸ ὑδρωνύμιο καὶ θεωνύμιο Ἰάων/Ἰών/Ἰαν-ίσκος. Ἀποφεύγοντας νὰ προβῶ ὁ ἴδιος σὲ σχετική πρόταση, περιορίζομαι νὰ ἰχνογραφήσω τὸ θέμα βάσει, ἀφ' ἑνός, τῶν δεδομένων καὶ προβλημάτων ποὺ καταγράφουν οἱ ἔρευνες γιὰ τὸ ἔθωνύμιο τῶν Ἰώνων καὶ γιὰ τὶς ρίζες μὲ τὶς ὁποῖες ἔχει τοῦτο συσχετισθεῖ καί, ἀφ' ἑτέρου, τῶν πορισμάτων τῆς παρούσας ἔρευνας γιὰ τοὺς ποταμούς καὶ τοὺς θεοὺς ποὺ ἔφεραν τὸ ὄνομα Ἰάων/Ἰών/Ἰανίσκος¹.

Κεφαλλήνες— Καὶ αὐτὸ τὸ ἔθωνύμιο ἐμπεριέχει τὸ ἐπίθημα *-αν-*. Τὸ θέμα του εἶναι ἄγνωστο.

Λαπίθαι— Αὐτὸ τὸ ἔθωνύμιο ἔχει συσχετισθεῖ (1) μὲ τὸ ρῆμα *λάπιζειν* «σφυρίζω», «καυχῶμαι», ὅθεν *λαπιστής*, *λαπικτής*, «καυχησιάρης», *λάπισμα* «καυχησιὰ» (E. Boisacq, J. B. Hofmann. Ἀντίθετοι: C. Robert, M. Schmidt). (2) μὲ τὸ οὐ-

1. Βάσει ὅλων τῶν ἀνωτέρω στοιχείων διαμορφώνονται τρεῖς ὑποθέσεις ἐργασίας (1-3), καθεμία ἀπὸ τὶς ὁποῖες θέτει προβλήματα. 1) Ἡ δύναμη τῶν ὑδάτων τοῦ Πηγιοῦ καὶ τοῦ Μουργάνη εὐνοεῖ τὴν ὑπόθεση ποὺ ὀδηγεῖ στὴ ρίζα **eis-* «δύναμη, σφρῖγος, ὄρμη». Ἀλλά, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ αὐτὴ ἢ ὑπόθεση, πρέπει νὰ ἀπαντηθοῦν δύο ἐρωτήματα: α) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερβληθεῖ ἢ δυσκολία ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ θέμα τοῦ ὑδρωνυμίου-θεωνυμίου ἔχει τὸ ἰῶτα βραχύ; β) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀπὸ τὶς γνωστὲς σημασίες τῆς ρίζας **eis-* προέκυψε καὶ ἡ σημασία «ἄσση»; 2) Οἱ ἰαματικὲς ιδιότητες τοῦ ποταμοῦ Ἰάονος-Ἰαλφιοῦ καὶ τῶν θεῶν Ἰαῶνος καὶ Ἰανίσκου εὐνοοῦν τὴν ὑπόθεση ποὺ ὀδηγεῖ στὰ *ἰάσθαι*, *ἰασις*, *ἰατρός*. Ἀλλά, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ αὐτὴ ἢ ὑπόθεση, πρέπει νὰ ἀπαντηθοῦν δύο ἐρωτήματα: α) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερβληθεῖ ἢ δυσκολία ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ θέμα τοῦ ὑδρωνυμίου-θεωνυμίου ἔχει τὸ ἰῶτα βραχύ; β) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ σημασία «ἄσση» διευρύνθηκε σὲ σημεῖο ποὺ νὰ καλύψει καὶ τὶς σημασίες «δύναμη, σφρῖγος, ὄρμη»; 3) Τὸ γεγονός ὅτι τὸ θέμα τοῦ ὑδρωνυμίου-θεωνυμίου ἔχει τὸ ἰῶτα βραχύ εὐνοεῖ τὴν προσέγγισή του μὲ τὸ θέμα *ἰάν-* τοῦ *λαίνειν*, «ζωογονῶ, θερμαίνω, ἀπαλύνω, ἀνακουφίζω, μειώνω τὸν πόνο». Ἀλλά, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ αὐτὴ ἢ ὑπόθεση, πρέπει νὰ ἀπαντηθοῦν τρία ἐρωτήματα: α) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀπὸ τὶς δεδομένες σημασίες τοῦ *ἰάν-* προέκυψε ἐπίσης ἢ σημασία «εἶμαι δυνατός, ὀρμητικός»; β) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀπὸ τὶς δεδομένες σημασίες τοῦ *ἰαν-* προέκυψε ἐπίσης ἢ σημασία «θεραπεύω»; γ) Ἐπειδὴ τὸ θέμα *ἰαν-* συμπίπτει μὲ τὸ θέμα τοῦ θεωνυμίου Ἰαν-ίσκος καὶ ὄχι μὲ τὸ θέμα τοῦ Ἰάων, ἐρωτᾶται: μπορεῖ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἢ γενικὰ ἀποδεκτὴ ἀποψη, κατὰ τὴν ὁποία ὁ τύπος Ἰάων εἶναι ἀρχαιότερος τῶν δύο ἄλλων: Ἰών καὶ Ἰάν, οἱ ὁποῖοι ἕως τώρα ἐξηγοῦνται ὡς προϊόντα συναιρέσεως τοῦ *-αο-* σὲ *-ω-* (στὴν ἀττική διάλεκτο) καὶ *-α-* (στὴν δωρική καὶ σὲ συγγενεῖς διαλέκτους), μὲ μία ἄλλη, ἢ ὁποία θὰ πρέπει νὰ ὑποστηρίξει ὅτι προηγεῖται ὁ τύπος Ἰαν καὶ νὰ ἐξηγήσει ὡς παράγωγα αὐτοῦ τοῦ τύπου τοὺς τύπους Ἰών καὶ Ἰάων;

σιαστικό *laī-λαψ* και τὸ ρῆμα *ἀ-λαπ-άζω* «ἀδειάζω, ἐξαντλῶ» (W. Mannhardt, E. Boisacq, J. B. Hofmann)· (3) μετὰ τὸ οὐσιαστικὸν *lās* «πέτρα» (C. Robert, M. Schmidt)· (4) μετὰ τὸ οὐσιαστικὸν *lapis* «πέτρα», ἑλλ. *λέπας* «βράχος ἀπόκημος» (M. Schmidt, A. J. van Windekens). Ἄλλοι ὅμως ταυτίζουσι τὸ μὲν *λαπ-* τοῦ *λαπίσειν* μετὰ τὸν *λαπ-* τῶν *laī-λαψ*, *ἀ-λαπ-άζω*, τὸ δὲ *lap-* τοῦ *lapis* μετὰ τὸν *λάF-ας* > *lās*. Ἔτσι ἔχομε οὐσιαστικά δύο ἐτυμολογικὰς προτάσεις, πού σχολιάζω ὡς ἐξῆς: 1) Ἀσφαλῶς, ἡ ρίζα *lap-* στὰ *λαπ-ίσειν* καὶ *laī-λαψ* (< *-λαπ-ς*) ἔχει παράλληλα, τόσο φωνολογικὰ ὅσο καὶ σημασιολογικὰ, σὲ διάφορες Ἰνδοευρωπαϊκὰς γλῶσσας ὡστόσο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι τὸ ἔθνωμένο *Λαπίθης* εἶχε τὴ σημασίαν «σφυρικτῆς, ἐπιθετικῆς, φαντασμένος». 2) Τὸ *lap-* στὸ λατ. *lap-is* καὶ τὸ *lep-*, στὸ ἑλλ. *λέπ-ας*, ἔχουσι σχετισθεῖ μετὰ τὸν *lap-* στὸ ὄνομα ὄρους *Λαπίθης* ἢ *Λάπιθος* στὴν Τριφυλίαν (A. J. van Windekens) πού ἀπαντᾷ ἐπίσης στὸ ὄνομα ὄρους *Λαπίθειον* στὴ Λακωνίαν. Ἀλλὰ τὸ ἔθνωμένο ὄνομα τῶν *Λαπιθῶν* συμπίπτει κατὰ γράμμα μετὰ τὸ ὄρωμένο. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν αὐτὸ τὸ ἔθνωμένο ὄνομα νὰ μοιράζεται τὴν ἴδιαν ρίζαν *lap-* μετὰ τὸ ὡς ἄνω ὄρωμένα καὶ μετὰ τὸ οὐσιαστικὰ λατ. *lapis* καὶ ἑλλ. *λέπας*, **-λάFας* > *-λας* «πέτρα, βράχος, ὄρος».

Οἱ ἐτυμολόγοι τῶν *lapis*, *λέπας*, **λάFας* > *lās* δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς ρίζας τους: οἱ μὲν τὴν θεωροῦσι Ἰνδοευρωπαϊκὴν (S. Hirt, A. Walde - J. B. Hofmann, A. J. van Windekens, W. Merlingen, H. Frisk), οἱ δὲ τὴν ἀποδίδουσι στὸ «μεσογειακόν» ὑπόστρωμα (G. Alessio, G. Devoto, S. Hubschmid, A. Walde-J. Pokorny, S. Ernout-A. Meillet, E. J. Furnée). Ἀλλὰ ἡ μὲν γεωγραφικὴ διάδοσις τῶν δεδομένων εἶναι ἀμφίσημη, τὸ δὲ στοιχεῖον *-id-/-ith-*, πού ἀπαντᾷ μόνον στὸ λατ. *lapid-* καὶ στὸ ἑλλ. *Λαπιθ-*, εἶναι προφανῶς ἓνα ἐπίθημα (W. Mannhardt, A. J. van Windekens). Ἀλλὰ *d* καὶ *th* μποροῦσι νὰ ἀντιπροσωπεύουσι τροπὰς τοῦ *i - ε*, φωνήματος **dh* (A. J. van Windekens). Ἐπομένως ἡ ὑπόθεσις κατὰ τὴν ὁποία ἡ ρίζα **lap/*lep-|lau-* εἶναι Ἰνδοευρωπαϊκὴ ἀποβαίνει περισσότερο ἀξιόπιστη ἀπὸ τὴν ἀνταγωνιστριά της. Ἀκόμη καὶ ἂν ἐπιμείνει κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει τὴ δεύτερη, θὰ πρέπει νὰ δεχθεῖ ὅτι τὸ ἐπίθημα **dh-* θὰ προστέθηκε στὴ ρίζαν **lap/*lep-|lau-* ἀπὸ Ἰνδοευρωπαίους πού τὴν εἶχαν υἱοθετήσει.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς «πελασγολόγους» (A. J. van Windekens) ὑπέθεσε ὅτι οἱ *Λαπίθαι* ἀποτελοῦσαν Ἰνδοευρωπαϊκὸ λαὸν πού ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἑλλάδα πρὸ τῶν Ἑλλήνων. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις προϋποθέτει τὴν ἀποψηὴ ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν *Λαπιθῶν* εἶχε πραγματοποιήσει τις τρεῖς διαδοχικὰς τροπὰς συμφῶνων πού ἀποδίδονται στὴν πελασγική: *dh > d > t > th*. Ἀλλὰ ἡ ἐλληνικὴ ἔτρεψε ἀπ' εὐθείας *dh* σὲ *th = θ*;

Λοκροὶ— Ἡ συσχέτισις τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν *Λοκρῶν* μετὰ τὰ ἔτρουσικὰ ὀνό-

ματα *Locrius, fundus Locresianus, Lucretius, Lucrianus, Luceres, Lucernius* (A. Kannengiesser) έχει απορριφθεῖ ὡς παράτολμη (W. A. Oldfather, H. Frisk). Ἄλλη συσχέτιση τοῦ ἴδιου ἐθνικοῦ ὀνόματος μὲ τὸ λῆμμα τοῦ Ἑσυχίου *λακός, λοκρός, φαλακρός* (W. Pape - G. E. Benseler), ἔχει χάσει τὴν ἴδια τὴν ἀφορμὴ τῆς ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού ἀποδείχθηκε ὅτι αὐτὸ τὸ λῆμμα εἶναι μία διττογραφία, καὶ μάλιστα ἐφθαρμένη τοῦ λήμματος *κόλος· στολοκρός· φαλακρός* (M. Schmidt, W. A. Oldfather). Σύμφωνα μὲ μία τρίτη ἐτυμολογία, τέλος, *Λοκρός* μπορεῖ νὰ συσχετισθεῖ μὲ *λικρός, λεκρός*, πού ὁ Ἑσύχιος ἐρμηνεύει: ὄζος τῶν ἐλαφίων (*κεράτων*), καὶ νὰ ἀποτελεῖ μία συντεταγμένη μορφή ἐνὸς τύπου **Λοκρομάχαι* ἀντὶ ἐνὸς τύπου **Λεκρομάχαι* (αὐτοὶ πού μάχονται μὲ τόξα), σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο μάχης τῶν Λοκρῶν πού περιγράφει ἡ Ἰλιάς N 712-718 (A. Fick, P. Kretschmer, W. A. Oldfather, ὁ H. Frisk ἀμφιβάλλει). Αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία ἔχει πιθανότητες νὰ εἶναι ἐπιτυχημένη, τόσο *μᾶλλον* πού ἡ τροπὴ *λεκρός* σὲ *λοκρός* μπορεῖ νὰ ἔγινε ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς λ. *στολοκρός· ἡ ἔσωθεν τῶν κεράτων ἔκφυσις* (Φώτιος, λ. *στολοκρόν*)¹.

Μάγνητες— Γι' αὐτὸ τὸ ἐθωνώμιο ὑποτίθεται θέμα *μακ-* «μᾶκος, μῆκος» καὶ ἐπίθημα, -ν, πρβλ. λατ. *mag-n-us* «μεγάλος» καὶ ἐθων. *Μακ-εδν-ός, Μακ-εδ-ών*.

Μινυαί— Τὸ ἐθωνώμιο *Μινύας*, πληθ. *Μινυαί*, συμπίπτει μὲ τὸ ὄνομα *Μινύας* πού ἀποδίδεται ὄχι μόνον στὸν ἐπώνυμο ἥρωα τοῦ *ἔθνος* τῶν Μινυῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ ἕνα ποταμὸ τῆς Βοιωτίας², καθὼς καὶ μὲ ὄνομα *Μινύα* φερόμενο ἀπὸ ἕνα ὄρος καὶ μία πόλη στὴ βορειο-ἀνατολικὴ Θεσσαλία³. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη αὐτὰ τὰ δεδομένα, δὲν μπορεῖ παρά νὰ διερωτηθεῖ κανεὶς σχετικὰ μὲ τὶς ἐνδεχόμενες σχέσεις τοῦ ἐθωνωμίου μὲ τὰ ὡς ἄνω τοπωνύμια. Ἐν πρώτοις ἐρωτᾶται ἐὰν τὸ ἐθωνώμιο προηγεῖται ἢ ἔπεται ἐνὸς ἀπὸ αὐτὰ τὰ τοπωνύμια. Ἡ ἀπάντηση ἔρχεται ἀπὸ δύο πλευρές: ἀπὸ τὴ μία, παρατηροῦμε ὅτι τὰ ἐν λόγῳ τοπωνύμια δὲν ἔχουν σχηματισθεῖ ὡς ἐπίθητα μὲ κατάληξη δηλωτικὴ παραγωγῶν ἀπὸ ἐθωνώμιο, ὅπως τὸ μαρτυρούμενο ὄνομα ποταμοῦ *Μιννήϊος*: ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔχουμε ἀρκετὰ δείγματα ἐθωνωμίων πού ἔχουν προέλθει ἀπὸ ὀμώνυμα ὑδρωνύμια-θεωνύμια: *Ἄβαντες* < *Ἄβας, Ἀχαιοὶ* < *Ἀχαιός, Ἰωνες* < *Ἰων*⁴. Ἐπομένως τὸ ἐθωνώμιο τῶν Μινυῶν εἶναι παράγωγο

1. Ὁ W. A. Oldfather, ἐν *RE*, XIII 1, 1926, στήλ. 1157 et 1164, πρότεινε ἀνάλογη ἐτυμολογία γιὰ τὸ ἐθωνώμιο *Ὀζόλαι*, πού δίνεται στοὺς Λοκρούς τῆς Ὀζολίας Λοκρίδος, ἀνάγοντάς το στὸ ὄζος καὶ ὑποθέτοντας ὅτι ὄζος ἦταν συνώνυμο τοῦ *λεκρός*. Ἀντιθέτως: W. R. Halliday, *The Greek Questions of Plutarch*, 1928, σ. 85.

2. Κατωτέρω, σελ. 199, 267.

3. Κατωτέρω, σελ. 268.

4. Βλέπε σελ. 194, 196-200.

ένδς ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω τοπωνύμια. Ἄλλὰ ποίου ἐκ τῶν δύο; τοῦ ὑδρωνυμίου-θεωνυμίου *Μινύας* ἢ τοῦ ὄρωνυμίου *Μινύα*; Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὰ δείγματα ἸΑβαντες < ἸΑβας, ἸΑχαιοὶ < ἸΑχαιός, Ἰωνες < Ἰων, ἢ σκέψη ὁδηγεῖται στὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἔθωνύμιο *Μινύα* θὰ προῆλθε ἀπὸ τὸ ὑδρωνύμιο-θεωνύμιο *Μινύας* καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ὄρωνύμιο *Μινύα*. Ὡστόσο αὐτὴ ἡ ὑπόθεση φαίνεται νὰ δυσχεραίνεται ἐκ τῶν ἐξῆς δεδομένων: οἱ Μινύαι ἐμφανίζονται πρῶτα στὴ βορειο-ἀνατολικὴ Θεσσαλία, ἔπειτα στὴν περιοχὴ τῆς Ἰωλκοῦ καὶ ἀργότερα στὴ δυτικὴ Βοιωτία¹· ἀλλὰ στὴ βορειο-ἀνατολικὴ Θεσσαλία μαρτυρεῖται τὸ ὄνομα βουνοῦ καὶ οἰκισμοῦ *Μινύα*, ὄχι τὸ ὑδρωνύμιο-θεωνύμιο *Μινύας*, ἐνῶ, ἀντίθετα, ποταμὸς *Μινύας* καὶ θεὸς *Μινύας* συνδεόμενος μὲ ποταμὸ μαρτυροῦνται μόνο στὴ δυτικὴ Βοιωτία². Αὐτὰ ὅμως τὰ δεδομένα, λαμβανόμενου ὑπ' ὄψη τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν φθάσει ἕως ἐμᾶς εἶναι ἐλλιπέστατα, συγκροτοῦν ἓνα *argumentum ex silentio*, μὲ ἄλλα λόγια ἓνα ἐπιχείρημα εὐρισκόμενο ὑπὸ αἴρεση. Κατὰ συνέπεια, ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ ἐθνικὸ ὄνομα *Μινύαι*, στὸν ἐνικὸ *Μινύας*, παράγεται ἀπὸ τὸ θεωνύμιο *Μινύας*, φερόμενο ἀπὸ τὴ θεότητα ποταμοῦ καλουμένου μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, ἐξακολουθεῖ νὰ νομιμοποιεῖται, μένει ὅμως ἀνοικτὸ τὸ ἐρώτημα ἐὰν τὸ ὑδρωνύμιο-θεωνύμιο ποὺ προηγήθηκε τοῦ ἔθωνυμίου *Μινύαι* βρισκόταν καὶ αὐτὸ στὴ βορειο-ἀνατολικὴ Θεσσαλία ἢ κάπου πιὸ κοντὰ στὴν περιοχὴ συγκεντρώσεως τῶν πρωτο-ἐλληνικῶν ομάδων μέχρι τοῦ 1900 π.Χ. (Ν.-Δ. Μακεδονία, Ἰπείρος, νοτιότατη Ἰλλυρία).

Γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῶν ὀνομάτων *Μινύας*, *Μινύαι*, ἔχουν διατυπωθεῖ πολλές ὑποθέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων δὲν θὰ μνημονευθοῦν ἐδῶ ὅσες ἔχουν μεγάλη δόση φαντασίας. Ἄλλὰ καὶ ὅσες θὰ μνημονευθοῦν ἐμφανίζουν ἀσθενῆ σημεῖα. Ἔτσι ἐκείνη ποὺ προσεγγίζει τὰ ὀνόματα *Μινύας* καὶ *Μίνως* (K. O. Müller, H. D. Müller, A. Kuhn, F. Studnicka, A. Fick-F. Bechtel, O. Gruppe, G. Poisson, A. W. Persson) προσκροεῖ στὴ διαφορὰ μήκους τοῦ /ι/ (*Μινύας*-*Μίνως*). Ἐκείνη ποὺ βλέπει στὸ στοιχεῖο -ύα- ἓνα γνωστὸ ἐπίθημα -ua- (H. Krahe, G. Bonfante) δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ στοιχεῖο μιν-, ἐπομένως δὲν προχωρεῖ μέχρι τοῦ νὰ ἀποκλείσει τὸ ἐνδεχόμενο γιὰ τὸ ὄνομα *Μινύας* νὰ ἔχει ἓνα θέμα ὄχι μιν-, ἀλλὰ μινυ-, ὅπως δέχονται ἄλλωστε δύο ἄλλες ὑποθέσεις, ἢ μία τῶν ὁποίων ἀνάγει τὰ ὀνόματα *Μινύας*, *Μινύαι* στὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **m̥nu-* («κοντός, μικρός, λεπτός») (Fiehn), ἢ δὲ ἄλλη τὰ συνάπτει μὲ τὴ λέξη *σμινὴ* «-σκαπάνη, δίκελλα» (K. Fuks). Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις αἴρεται καὶ ἡ ὑπόθεση γιὰ ἐπίθημα -ύα-.

Μερικὲς πινακίδες σὲ Γραμμικὴ Β ἔχουν μιὰ λέξη *me-nu-a*. Αὐτὴ ὅμως φαίνεται νὰ δηλώνει μᾶλλον ἓναν τίτλο ἀνακτορικοῦ ὑπαλλήλου παρὰ ἓνα ἐθνικὸ ὄνομα.

1. Κατωτέρω, σελ. 344.

2. Κατωτέρω, σελ. 267.

Μυρμιδόνες— Τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Μυρμιδόνων ἔχει ἀναχθεῖ σὲ δύο ρίζες: στὴ ρίζα *μυρμ-* (μύρμος, *μυρμίζω*, *μυρμίδδω*), μὲ συνέπεια νὰ τοῦ ἀποδοθεῖ ἡ σημασία αὐτῆς τῆς ρίζας: «Ρέοντες» (H. D. Müller) καὶ στὴ ρίζα *μορμ-* (μόρμος «φόβος») μὲ συνέπεια νὰ τοῦ ἀποδοθεῖ ἡ σημασία «λαὸς τῶν φαντασμάτων ποὺ προκαλοῦν φόβος» (P. Kretschmer, V. Costanzi). Ἐπὶ αὐτῶν τῶν εἰσηγητῶν αὐτῶν τῶν ἐτυμολογιῶν δὲν ἔχουν ἀποδείξει ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Μυρμιδόνων εἶχε πράγματι τὴν σημασία ποὺ συνεπάγεται ἢ εἰσήγησέ τους.

Περαιβοί— Αὐτὸ τὸ ἐθνωνύμιον γράφεται μὲ ἓνα ρ στὴν Ἰλιάδα καὶ σὲ νομίσματα τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ., μὲ δύο στὸν Ἑκαταῖο καὶ σὲ μεταγενέστερους συγγραφεῖς. Σύμφωνα μὲ μία ὑπόθεση, τὸ θέμα *περρ-* ἀνάγεται στὴ ρίζα **περF-* «πέραν» (B. Lenk, N. G. L. Hammond). Σ' αὐτὴν ὅμως τὴν περίπτωση, ἡ Ἰλιάς θὰ εἶχε εἶτε, ἰων. *Πειρ-* εἶτε αἰολ. *Περρ-*. Τὸ στοιχεῖο *-αιβ-* ἔχει προσεγγισθεῖ ἀπὸ ἄλλους μὲν μὲ τὸ θέμα τοῦ ὀνόματος ποταμοῦ **Aἰ(F)ας*, **A(F)-ῶς* (C. Edson, N. G. L. Hammond, πρβλ. T.W. Allen, ποὺ προσέγγισε τὰ ἐθνωνύμια *Περαιβοί* καὶ *Παρανῖοι*), ἀπὸ ἄλλους δὲ μὲ τὸ στοιχεῖο *-αιβ-* στὸ ὄνομα *Πρασσαιβοί*, ἐνὸς ἔθνους τῆς Ἡπείρου (M. P. Nilsson, L. Ugolini, E. Lepore). Ἡ πρώτη ἰδέα εἶναι ἀβάσιμη δεδομένου ὅτι β καὶ F ἀποδίδουν διαφορετικὰ φωνήματα. Ἡ δευτέρα εἶναι ἀξιοπρόσεκτη.

Φθῖοι— Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἐὰν τὸ ἐθνωνύμιον *Φθῖοι* προηγεῖται ἢ ἔπεται τοῦ τοπωνυμίου *Φθία*. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἐτυμολογικὲς ὑποθέσεις ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὸ ἐθνωνύμιον ἢ γιὰ τὸ τοπωνύμιον δὲν εἶναι πειστικές. Τὸ τοπωνύμιον συσχετίσθηκε μὲ τὴν ρίζαν τοῦ *φθίω* («λιγοστεύω, ἐξασθενῶ») καί, κατὰ συνέπεια, ὑποτέθηκε ὅτι δήλωνε μία χώρα ὅπου φυσοῦν ἄνεμοι ἀξομειούμενοι (H. D. Müller). Δὲν ἐξηγήθηκε ὅμως γιατί ὑπὸ τέτοιες κλιματικὲς συνθῆκες θὰ προέκυπτε τοπωνύμιον δηλωτικὸ μόνον τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δύο φάσεις τῶν ἀνέμων. Ὅσον ἀφορᾷ στὸ ἐθνωνύμιον, αὐτὸ προσεγγίσθηκε μὲ τὸ οὐσιαστικὸν *φθίος* («νεκροὶ») καὶ ὑποτέθηκε ὅτι δὲ δήλωνε ἓνα πραγματικὸ λαὸν, ἀλλὰ φαντάσματα (P. Kretschmer, V. Costanzi). Ἐπὶ αὐτῶν τῶν εἰσηγητῶν αὐτῶν τῶν ἐτυμολογιῶν δὲν ἔχουν ἀποδείξει ὅτι οἱ *Φθῖοι* ἦσαν φαντάσματα. Ἀντίθετα στὴ μοναδικὴ πηγὴ μας γι' αὐτούς, τὴν Ἰλιάδα, οἱ *Φθῖοι* παρουσιάζονται ἐν μέσῳ ἑλληνικῶν ἔθνων τῶν ὁποίων ἢ ὑπόσταση εἶναι βέβαιη.

Φλεγυαί— Τὸ ἐθνωνύμιον *Φλεγυάς*, *-αι* ταυτίζεται μὲ τὸ οὐσιαστικὸν *φλεγυάς*, δηλωτικὸ εἶδους ἀετοῦ (H. D. Müller, A. Fick, A. B. Cook, V. Georgiev). Τὸ ρῆμα *φλεγυᾶν*, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Φωκεῖς μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *ὑβρίζειν*, εἶναι, φαίνεται, παράγωγον, προερχόμενο ἀπὸ τὸ ἐθνωνύμιον, δοθέντος οἱ *Φλεγυαί* καὶ ὁ ἐπώνυμος ἦρως τους ἦσαν περιβόητοι ὡς *ὑβρισταί* «βίαιοι, θρασεῖς, ἀυθάδεις».

Τὸ θέμα φλεγ- ἐδράζεται σὲ μία ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται ἐπίσης ἡ ἀρχαία ἰνδικὴ λέξις *bhargas*. Ἡ τροπὴ *bh > ph* ποὺ ἐξυπακούεται ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐτυμολογία εἶναι ἐλληνικὴ. Δηλαδή ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα κληρονόμησε ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴν μία ρίζα **bhleg-* ἢ ὁποία ἔγινε *phleg-* μέσα στὴν ἐλληνικὴ¹.

Τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ μὲ τὸ ἐπίθημα *-ua-*. (1) Στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἐμφανίζεται μέσα σὲ τοπωνύμια καὶ σὲ προσηγορικὰ ὀνόματα ζώων, φυτῶν, πραγμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων λίγα προσφέρονται σὲ ἰνδοευρωπαϊκὴ ἐτυμολογία: (2) Ἐκτὸς τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἔχουμε ἓνα ἔθνωσύμιο στὴ Μ. Ἀσία, ἀρκετὰ ἀνθρωπωνύμια ἐπίσης στὴ Μ. Ἀσία, καὶ πολλὰ τοπωνύμια ὄχι μόνο στὴ Μ. Ἀσία, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Λιβύη. Ὅθεν φαίνεται ὅτι τὸ ἐπίθημα *-ua-* ἀνάγεται σ' ἓνα προ-ἰνδοευρωπαϊκὸ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα, ἀλλὰ ὁ τύπος ὀνομάτων ποὺ δημιούργησε αὐτὸ τὸ ὑπόστρωμα χρησίμευσε ὡς πρότυπο γιὰ τὶς ἐλληνικὰς λέξεις οἰσῦα, ὄφρῦα, σμινύη, φλεγύας / Φλεγύας.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴ σχέση μετὰ τοῦ προσηγορικοῦ ὀνόματος πτηνοῦ φλεγύας καὶ τοῦ ἐθνωσύμιου Φλεγύας, *-αι*, ἡ παραγωγὴ ἐνὸς ἐθνωσύμιου ἀπὸ ἓνα ὄνομα πτηνοῦ εἶναι πολὺ πιθανὴ (δεδομένου ὅτι ἓνα πτηνὸν μπορεῖ νὰ ἦταν τὸ *totem* μίας φυλετικῆς ὀντότητας), ἐνῶ ἡ παραγωγὴ ἐνὸς ὀνόματος πτηνοῦ ἀπὸ ἓνα ἐθνωσύμιο δὲν ἐξηγεῖται. Ἡ πιὸ πιθανὴ ἐξήγηση δημιουργίας τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν Φλεγῶν ἀπὸ τὸ προσηγορικὸ ἐνὸς εἴδους ἀετοῦ εἶναι ἡ ὑπόθεση ὅτι οἱ Φλεγῶν εἶχαν τὸν φλεγῦα ὡς *totem* (V. Georgiev).

Φωκεῖς— Τὸ ἐθνωσύμιο *Φωκεῖς* ἔχει προκύψει ἀπὸ ἓνα θέμα *φωκ-* τὸ ὁποῖο ἀπαντᾷ καὶ στὸ ὄνομα μυθικῶν προσώπων *Φῶκος*. Ἡ ἐτυμολογία αὐτοῦ τοῦ θέματος εἶναι ἀπροσπέλαστη.

2. ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΜΥΘΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

Ἐξέτασα πολλὰ μυθικὰ πρόσωπα, τὸ καθένα μὲ δύο ἐρωτήματα: (1) ἐὰν εἶναι αὐθεντικὸ ἢ κατασκευασμένο καὶ (2) ἐὰν μπορεῖ ἢ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σ' ἓνα συγκεκριμένο ἔθνος.

Τὸ πρῶτο ἐρώτημα ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι γιὰ ὅλα σχεδὸν τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ μυθικὰ πρόσωπα τίθεται τὸ πρόβλημα ἐὰν εἶναι αὐθεντικά, δηλαδή ἀνά-

1. Ἡ ὑπόθεση τοῦ F. Kiechle, *Lakonizn und Sparta*, 1963, σ. 262 καὶ σημ. 3, κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Φλεγῶν θὰ ἦταν πελασγικὸ ἢ λουβικὸ παραβλέπει τὴν τροπὴν *bh > ph*, ἢ ὁποία εἶναι ἐλληνικὴ.

γονται σὲ μύθους, ἢ εἶναι κατασκευασμένα, γεγονός πού ἀποδεικνύεται ἀκριβῶς ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἔχουν θέση σὲ κανένα μῦθο, ἀλλὰ μνημονεύονται ὑπὸ συνθήκης ἐνδεικτικῆς τοῦ ὅτι ἐφευρέθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἔχουν διαμορφωθεῖ δύο τάσεις, καθὼς ἄλλοι μὲν ἀποφαίνονται θετικά, μάλιστα δὲ ὑποστηρίζουν ὅτι ὀρισμένα μυθικά πρόσωπα συνεχίζουν λησμονημένες θεότητες, ἄλλοι δὲ υἰοθετοῦν ἀρνητικὴ στάση. Ἀπὸ τὴν πλευρά μου ἐπανεξέτασα τὰ κατὰ περίπτωσι δεδομένα, ἐπιχειρήματα καὶ ἀντεπιχειρήματα, μὲ τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα: α) Υἰοθετῶ ἢ καὶ ἐνισχύω τὸ σκεπτικὸ τῶν καταφατικῶν ἀπαντήσεων γιὰ μερικὲς δεκάδες μυθικῶν προσώπων β) Ὑποστηρίζω ὅτι, πέραν αὐτῶν, καὶ ἄλλα μυθικά πρόσωπα, μεταξύ ἐκείνων πού θεωροῦνται κατασκευασμένα, συνεχίζουν λησμονημένες θεότητες γ) Συμμερίζομαι τὴν ἀποψη ὅτι εἶναι κατασκευασμένα γιὰ ὅσα μυθικά πρόσωπα δὲ διαπίστωσα τεκμήρια ἀθηντικότητος.

ΑΥΘΕΝΤΙΚΑ ΜΥΘΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΗΣΜΟΝΗΜΕΝΕΣ ΘΕΟΤΗΤΕΣ

Ἐπιβεβαίωση παλαιῶν ὑποθέσεων μὲ νέα στοιχεῖα

Οἱ ἔρευνές μου υἰοθετοῦν ἢ καὶ ἐνισχύουν ἀρκετὲς παλαιῆς ὑποθέσεις ἀναγωγῆς μυθικῶν προσώπων τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ μεταγενεστέρων χρόνων σὲ προϊστορικὲς θεότητες.

Ἐδῶ θὰ ἀναφέρω μόνον στοιχεῖα πού, ἐνῶ δημοσιεύθηκαν πρὸ πολλῶν δεκαετιῶν, δὲν ἔχουν ἀκόμη περάσει στὴ διεθνή βιβλιογραφία πού ἀφορᾷ στὸν παλαιὸ θεὸ Ἀγαμέμνονα (F. G. Welcker, A. Furtwängler, F. Deneken, S. Wide, E. Meyer, K. Wernicke, H. Usener, L. Pareti, E. Bethe, M. B. Sakellariou 1958). Σημειῶνω ἐν πρώτοις τὰ εὐρήματα τοῦ συναδέλφου κ. Χρύσανθου Χρήστου ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ἀμυκλῶν, τὰ ὅποια μαρτυροῦν ὅτι ἐκεῖ λατρεύονταν ὡς χθόνιοι θεοὶ ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ἡ Ἀλεξάνδρα. Δὲν δίνω λεπτομέρειες, γιὰτι ὁ κ. Χρήστου ἔχει ἐξαγάγει ὀρθὰ συμπεράσματα, τὰ ὅποια καὶ ἐνσωματώνω στὸ ὑπὸ ἐκδοσὴ βιβλίῳ μου, μαζί μὲ τὰ στοιχεῖα πού ἤδη εἶχαν πείσει πολλοὺς παλαιότερους ἐρευνητὲς γιὰ τὴν ὑπαρξὴ λατρείας Ἀγαμέμνονος καὶ Ἀλεξάνδρας στὴ Λακωνία (S. Wide, E. Meyer, K. Wernicke, L. Pareti κ.ά.). Ἀντίθετα, θὰ ἐπεκταθῶ σὲ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τεμένους τοῦ Ἀγαμέμνονος κοντὰ στὴν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν. Ὁ ἀρχαιολόγος πού μελέτησε αὐτὸ τὸ τέμενος διατύπωσε τὴ γνώμη ὅτι ἡ λατρεία ἀπευθυνόταν στὸν ἐπικὸ βασιλέα τῶν Μυκηνῶν, μὲ ἐπιχείρημα τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἀρχαιότερα κινητὰ εὐρήματα τοῦ χώρου, πού ἀνάγονται τὸν 8ον αἰῶνα π.Χ., εἶναι σύγχρονα μὲ τὰ ἀρχαιότερα σημάδια λατρείας τῶν νεκρῶν πού εἶναι θαμμένοι σὲ μυκηναϊκοὺς θολω-

τούς τάφους, στις Μυκῆνες, στην Ἀττική, στην Κεφαλληνία¹. Ἀλλά ἡ λατρεία τοῦ Ἁγαμέμνονος σὸ τέμενος τῶν Μυκηνηῶν διαφέρει ἀπὸ τῆ λατρεία νεκρῶν θαμμένων σὲ θολωτοὺς τάφους, ἐπειδὴ, πρῶτον, δὲν ἀπευθυνόταν σ' ἓνα ἄγνωστο νεκρό, ἀλλὰ σ' ἐπώνυμον ἥρωα καί, δεύτερον, δὲ γινόταν στὸν τάφο ποὺ οἱ ἀρχαῖοι πίστευαν ὅτι ἦταν τοῦ Ἁγαμέμνονος καὶ τῶν συντρόφων του, ἀλλὰ σὲ ἓνα εἰδικὸ τέμενος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὑπάρχουν δύο στοιχεῖα πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, προσανατολίζουν στὴ σωστὴ κατεύθυνση: πρῶτον, τὸ τέμενος γειτονεῖ μὲ μία μυκηναϊκὴ γέφυρα· δεύτερον, μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων ποὺ προσφέρονταν στὸν Ἁγαμέμνονα, ὑπάρχουν ὁμοιώματα κολυμβητῶν. Αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα ὑποδεικνύουν ὅτι τὸ τέμενος τοῦ Ἁγαμέμνονος βρισκόταν πλάι σὲ κάποιο ρυάκι καὶ ὅτι τὰ ὁμοιώματα κολυμβητῶν ἦσαν ἀφιερῶματα ἐκ μέρους ἀτόμων ποὺ θεραπεύθηκαν κολυμβώντας στὸ ρυάκι. Αὐτὰ τὰ συμπεράσματα ταιριάζουν μὲ πληροφορίες ἀρχαίων συγγραφέων ποὺ ἀναφέρουν ὅτι φρέατα καὶ θερμὰ ἱαματικά λουτρά στὴ Βοιωτία, στὴν Ἀττική, στὴν Ἰωνία, συνδέονταν μὲ τὸν Ἁγαμέμνονα. Ἄς σημειωθεῖ δὲ ὅτι, βασιζόμενοι σ' αὐτὲς τὲς πληροφορίες καὶ σ' ἄλλες, πολλοὶ ἐπιστήμονες ἔχουν ἤδη διακρίνει πίσω ἀπὸ τὸν γνωστὸν ἥρωα Ἁγαμέμνονα ἓναν παλαιὸ θεὸ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς καὶ τῶν ὑδάτων, ποὺ ἀναβλύζουν ἀπ' αὐτά. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι σὸ ἐν λόγῳ μέρος τῶν Μυκηνηῶν συνεχιζόταν λατρεία τοῦ παλαιοῦ θεοῦ Ἁγαμέμνονος.

Νέες ὑποθέσεις

Μεταξὺ τῶν μυθικῶν ἡρώων, γιὰ τοὺς ὁποίους ὅλοι οἱ παλαιότεροι ἐρευνητὲς συμφωνοῦν ὅτι εἶναι κατασκευασμένοι, βρίσκονται ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα συμπίπτει μὲ τὸν ἐνικὸ τοῦ ὀνόματος ἐνὸς ἔθνους, π.χ. Δῶρος: Δωριεῖς. Αὐτὴ ἡ σύμπτωση προκαλεῖ δυσπιστία καὶ στὴ δυσπιστία προστίθεται ἓνα τυπικὸ σκεπτικὸ, ποὺ ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐν λόγῳ γενάρχης ἐμφανίζεται σὲ πηγές μας ἀποκλειστικὰ μὲ αὐτὴ τὴν ιδιότητα καὶ ὄχι ὡς μία αὐθυπόστατη μυθικὴ μορφή. Συμμερίζομαι τὴ δυσπιστία ἀπέναντι στοὺς μυθικοὺς γενάρχες μὲ ὄνομα ἀντίστοιχο ἐνὸς ἐθνικοῦ, ἐπειδὴ πράγματι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπέδιδαν πολὺ εὐκόλα τὴν καταγωγή ἐθνῶν καὶ ὑποδιαιρέσεων ἐθνῶν σὲ κατασκευασμένους προγόνους, ποὺ ὀνομάτιζαν κατὰ τὸ ὄνομα τῶν ἀντιστοίχων ἐθνῶν καὶ ὑποδιαιρέσεων ἐθνῶν. Ἐπίσης δέχομαι ὅτι τὸ χρησιμοποιούμενο σκεπτικὸ εἶναι εὐλόγο. Ἐν τούτοις οἱ ἔρευνές μου ἐπισημάναν στοιχεῖα ποὺ δείχνουν ὅτι οἱ μυθικοὶ γενάρχες Ἄβας τῶν Ἀβάντων, Ἀθάμας

1. J. M. Cook, ἐν *Ann. of the British School at Athens*, 48, 1953, 30-68 καὶ ἐν *Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου*, 1953, σσ. 112-118.

τῶν Ἀθαμάνων, Αἰόλος τῶν Αἰολέων, Ἀρκάς τῶν Ἀρκάδων, Ἀχαιὸς τῶν Ἀχαιῶν καὶ Ἴων τῶν Ἰώνων, Μινύας τῶν Μινυῶν καὶ Φλεγύας τῶν Φλεγυῶν συνεχίζουσι παλαιούς θεούς.

Ἄβας— Ὁ ἐπώνυμος ἦρωσ τοῦ ἔθνους τῶν Ἀβάντων δὲν εἶναι κατασκευασμένος μὲ ἀφετηρία τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ ἔθνους. Πράγματι τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ ἥρωα ἀνταποκρίνεται σὲ ὀνόματα ποταμῶν, μάλιστα ἐκτὸς Ἑλλάδος: Ἄβας, γεν. Ἄβαντος, στὴν Καυκασία καὶ *Abas*, γεν. *Abantis*, στὴν Ἰταλία¹. Ἐπὶ πλεόν τούτου, οἱ εἰδικοί ἀνάγουσι τὴ «βαλκανικὴ» καὶ κελτικὴ ρίζα **aba-* «νερό, ποταμὸς» στὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **ara-*, «νερό». Ἀλλὰ καὶ ὁ ἦρωσ Ἄβας τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας φαίνεται νὰ εἶχε σχέση μὲ τὸ ὑδάτινο στοιχεῖο, δεδομένου ὅτι ἐμφανίζεται ὡς υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνα καὶ τῆς Ἀρέθουσας², πηγῆς στὴν Εὐβοία καὶ στὴν Ἀργολίδα, ἢ τοῦ Λυγκέως καὶ τῆς Ὑπερμήστρας³, ἐπίσης νύμφης μιᾶς πηγῆς στὴν Ἀργολίδα, καθὼς καὶ ὅτι μία νύμφη Ἄβα, ἐντοπιζομένη στὴ Θράκη, συνάπτεται μὲ τὸν Ποσειδῶνα⁴.

Ἀθάμας— Ὁ Ἀθάμας ἔχει θέσιν σ' ἓνα μῦθον θρησκευτικοῦ χαρακτήρα. Τοῦ ἴδιου μῦθου ἄλλα πρωτεύοντα πρόσωπα, ἡ Νεφέλη καὶ ἡ Ἰνώ, εἶναι παλαιᾶ θεότητες. Ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθεθῆ ὅτι ὁ Ἀθάμας δὲν ἦταν ἓνας τεχνητὸς ἐπώνυμος ἦρωσ τῶν Ἀθαμάνων, ἀλλὰ παλαιὸς θεὸς μολοντί ὁ χαρακτήρας του μένει ἀσαφής.

Αἰόλος— Ἐπίσης πίσω ἀπὸ τὸν γενάρχη τῶν Αἰολέων, πού ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο⁵, διακρίνω ἓνα παλαιὸ θεό. Ὁ ἴδιος στὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσεια μνημονεύεται ὡς πατέρας δύο ἄλλων μυθικῶν προσώπων, τοῦ Σαλμωνέως καὶ τοῦ Κρηθέως⁶, ἐντοπιζομένων στὴ Θεσσαλία, καὶ στὴν Ὀδύσσεια πε-

1. Πλούταρχος, *Πομπ.*, 35, 2; Dio Cassius, 37, 3, 6.

2. Ἀριστοκράτης Σπαρτιάτης, 591 *FGrH*, ἀπ. 7 (= Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἀβαντίς).— Hyginus, *Fab.*, 157.

3. Fragm. adesp. 454 *TGF*, Nauck-Snell (= *Schol. Pind. Pyth.*, VIII 73);— Ψευδο-Ἀπολλόδορος, 2, 2, 1. — Πανσανίας, 2, 16, 2, 10 καὶ 35, 1.— Hyginus, *Fab.*, 170, 173.— Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἀβαντίς. — Εὐστάθιος, *Παρεκβολαὶ εἰς Ὅμ. Ἰλ.*, Β 542, σ. 281. — *Σχόλ. Πινδ. Πυθ.*, 8, 77 a; — *Σχόλ. Εὐριπ. Ὀρ.*, 965. — Servius, *Comm. Verg. Aen.*, III 280. Περβλ. Πίνδαρος, *Πυθ.*, 8, 54 καὶ *Διθυρ.*, 1, ἀλ. 70 a Snell. — Ovidius, *Met.*, XV 163-164.

4. Ἀρποκρατίων, λ. Ἐργίσκη.— *Μ. Ἐτυμ.*, λ. Ἐργίσκη.

5. Ἡσίοδος, *Kat. fr.* 9 et 10 M-W (= Πλούταρχος, *Ἠθικά*, 747 F καὶ *Σχόλ. Πινδ. Πυθ.*, 4, 253).

6. Ἰλιάς Z 154. Ὀδύσσεια, λ 237.

ριγράφεται ως ὁ ταμίαις τῶν ἀνέμων¹. Πράγματι ὁ ἠσιόδειος γενάρχης τῶν Αἰολέων ἔχει στοιχεῖα πού τὸν συνδέουν καὶ μὲ τοὺς δύο ὁμηρικούς Αἰόλους. Ἡ σχέση του μὲ τὸν πρῶτο ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι καὶ ὁ ἠσιόδειος Αἴολος φέρεται ὡς πατέρας τοῦ Σαλμωνέως καὶ τοῦ Κρηθέως. Ἡ σχέση του μὲ τὸν δεύτερο ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὴ σημασιολογικὴ συγγένεια τῆς λέξης *ἰπιοχάρμης*, «ὁ μαχόμενος ἀπὸ ἄρμα συρόμενο ἀπὸ ἄλογα», πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ἡσίοδος, γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὸν γενάρχη τῶν Αἰολέων, μὲ τὴ λέξη *ἰππότης* («ἰππηλάτης ἢ ἰππέας»), ἡ ὁποία ὑπόκειται στὸ ὄνομα τοῦ Ἰππότη, πατέρα τοῦ ταμίαι τῶν ἀνέμων. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψη καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἀρχαῖες κοινωνίες φαντάζονται τοὺς ἀνέμους ὡς ἄλογα, μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι οἱ προσδιορισμοὶ *ἰπιοχάρμης* καὶ *ἰππότης* χρησιμοποιοῦνταν ἀρχικὰ γιὰ ἓνα θεὸ πού τὸν φαντάζονταν νὰ καλπάζει μὲ τὰ ἄλογά του, τοὺς ἀνέμους. Ἀπὸ τὸ θεωνύμιο Αἴολος παράγονται τὰ θηλυκὰ θεωνύμια *Αἰολήια* καὶ *Αἰόλις*, πού μαρτυροῦνται, τὸ πρῶτο ἀπὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἀλκαίου (*Αἰολήια ... πάντων γενέθλα*)², τὸ δεύτερο ἀπὸ ἐπιγραφὴς τῆς Λέσβου (*Αἰόλις καρποφόρος*)³.

Ἄρκας— Ἡ ὑπόθεση κατὰ τὴν ὁποία ὁ μυθικός Ἄρκας ἐφευρέθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀρκάδες, ὅταν αἰσθάνθηκαν τὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκτήσουν ἓνα κοινὸ πρόγονο (Hiller v. Gärtringen), δὲν εὐσταθεῖ ἐν ὄψει τοῦ ὅτι, ἐπὶ πλέον τοῦ ἀρκαδικοῦ Ἀρκάδος, μαρτυροῦνται δύο ἀκόμη ἥρωες μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα πού μᾶς ὀδηγοῦν μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀρκαδία: ὁ ἓνας ἀναφέρεται ὡς πατέρας τοῦ Δρύοπος, γενάρχη τῶν Δρυόπων, στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ⁴ ὁ ἄλλος ἀναφέρεται ὡς υἱὸς τῆς Θεμιστοῦς, κόρης τοῦ Ἰνάχου, ποταμοῦ τῆς Ἀθαμανίας⁵. Πράγματι, οἱ ὡς ἄνω γενεαλογικοὶ συσχετισμοὶ προϋποθέτουν ὅτι πρόσωπα μὲ τὸ ὄνομα Ἀρκὰς μνημονεύονταν ἐπίσης στοὺς μύθους τῶν ὡς ἄνω περιοχῶν. Ὅλα αὐτὰ τὰ μυθικὰ πρόσωπα θὰ ἀνάγονταν σὲ ἓνα ἀρχικὸ μυθικὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο διὰ τοῦ ὀνόματός του μᾶς ὀδηγεῖ στοὺς Ἀρκάδες. Ἡ ἐτυμολογικὴ σχέση αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος μὲ τὸ θέμα τοῦ ὀνόματος τῆς ἄρκτου καὶ ἡ παρουσία τοῦ ἴδιου ὡς γιοῦ τῆς Καλλιστοῦς⁶, παριστανομένης ὡς ἄρκτου, ἄγουν

1. Ὀδύσεια, κ 1 κ.έ.

2. Ἀλκαῖος, ἀπ. G 1, Lobel-Pagr, *PLG* (= *P. Oxyr.*, XVIII, 1941, ἀρ. 2165, 7-8).

3. L. Robert, ἐν *Revue des Études Anciennes*, 62, 1960, σελ. 288-290.

4. Ἀριστοτέλης, ἀπ. 441 Rose (= Στράβων 8, 6, 13).

5. Ἰστρος, 334 *FGrH*, ἀπ. 75 (=Στέφανος Βυζάντιος, *s.v.* (Ἄρκαδία)).—Rufinus, *Recogn.* X 21.—Εὐστάθιος, *Παρεκβ.* Ὀμ. Ἰλ., Β 603, σ. 300, καὶ Ὑπόμν. Διον. Περ., 414, *GGM*, II, σ. 293.

6. Παραπομπὲς σὲ πηγές: F. Hiller von Gaertringen, ἐν *RE*, II 1, 1895, στ. 1157-1159; Adler, ἐν *RE*, X 2, 1919, στ. 1726. Πρβλ. A. B. Cook, *Zeus*, I, 1914, σσ. 78-79, II, 1925, σ. 228.

στό συμπέρασμα ότι τὸ ἐν λόγῳ μυθικὸ πρόσωπο συνέχιζε λατρεία τοῦ Ἀρκάδος (= Ἀρκτου) ὡς *totem* μιᾶς φυλετικῆς ὀντότητας, ἡ ὁποία, λόγῳ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος καὶ τῆς συναφοῦς μὲ τοῦτο ἰδέας ὅτι τὰ μέλη τῆς ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Ἀρκάδος καὶ ὅτι τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ μετεῖχε τῆς φύσεώς του, τὰ ἀποκαλοῦσε Ἀρκάδες.

Ἀχαιοὺς— Παλαιᾶς θεότητες μὲ ὄνομα Ἀχαιὸς καὶ Ἀχαιᾶ μαρτυροῦνται ἀπὸ ἀρχαῖες πηγές. Θεὸς Ἀχαιὸς μνημονεύεται σ' ἐπιγραφή τῆς Κῶ¹, καὶ ὁ ὄρος Ἀχαιομάντις, στὴν Κύπρο, δῆλωνε τοὺς ἱερεῖς ἐνὸς θεοῦ², πού, προφανῶς, λεγόταν Ἀχαιὸς. Τὸ ὄνομα τῆς θηλυκῆς θεότητος ἐπιβίωσε ὡς Ἀχαιᾶ, πού ἦταν τὸ ὄνομα μιᾶς ἀπὸ τῆς Ὑπερβόρειες Παρθένους, στὴ Δῆλο³, καὶ ὡς Ἀχαιά, πού ἦταν προσωνυμία τῆς Δήμητρος στὴ Βοιωτία⁴ καὶ στὴν Ἀττική⁵. Τὸ θέμα ἀχ- ἀπαντᾷ σὲ πολλὰ ὑδρωνύμια. Μία πηγή στὴ Μεσσηνία λεγόταν Ἀχαιᾶ καὶ ἕνας ποταμὸς πού χύνεται στὸν ἀνατολικὸ Εὐξείνιο λεγόταν Ἀχαιοῦς. Ἀκόμη ἔχουμε, στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνατολικότερα, ὀνόματα ποταμῶν Ἀχελῶος, Ἀχάμας, Ἀχάρθεος, Ἀχάτης, Ἰναχος. Ἐπομένως τὸ θέμα ἀχ- ἀνάγεται στὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα *ak^w- (ανερό). Ἀλλὰ ὁ ὑπερωϊκοχειλικὸς φθόγγος *k^w δίνει στὴν ἑλληνικὴ εἴτε χειλικὸ π εἴτε ὀδοντικὸ τ. Ἄρα ἡ τροπὴ ἀπὸ *ak^w- σὲ ἀχ- ἔγινε μέσα σὲ περιβάλλον ὅχι τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλὰ κάποιας ἄλλης ἰνδοευρωπαϊκῆς γλώσσας. Στὸ βιβλίο μου *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne* ὀνομάζω «(Πρωτο)-Ἀχαιοὺς» τοὺς χρῆστες αὐτῆς τῆς γλώσσας καὶ ἀποδίδω σ' αὐτοὺς τὰ ὑδρωνύμια καὶ τὰ θεωνύμια τοῦ ἑλλαδικοῦ καὶ αἰγαίου χώρου πού περιέχουν τὴ ρίζα ἀχ-. Ὑποθέτω δὲ ὅτι οἱ ὀμηρικοὶ Ἀχαιοί, πού εἶναι ξεκάθαρα Ἑλληνας, εἶναι εἴτε οἱ (Πρωτο)-Ἀχαιοί, ἐξελληνισμένοι, εἴτε προῖον ἀναμείξεως (Πρωτο)-Ἀχαιῶν καὶ κάποιων Πρωτο-Ἑλλήνων (πρβλ. ἀνωτ. σελ. 177-179).

Ἰων— Τὰ δεδομένα πού ὑποδεικνύουν ὅτι ὁ Ἰων δὲν ἦταν ἕνα μυθικὸ πρόσωπο πού κατασκευάσθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων, ὡς φανταστικὸς πρόγονος τῶν Ἰώνων, ἀλλὰ ἕνας παμπάλαιος ποτάμιος καὶ ἱματικὸς θεὸς εἶναι πολλὰ (H. Usener, A. Fick, O. Gruppe, M. B. Sakellariou 1956).

Ἐν πρώτοις, μαρτυρεῖται ἕνα μυθικὸ πρόσωπο μὲ τὸ ὄνομα Ἰων, πού, ὅχι μόνον δὲν ἀναφέρεται ὡς πρόγονος τῶν Ἰώνων, ἀλλὰ καὶ παρουσιάζει χαρακτηριστικά,

1. R. Herzog, *Heilige Gesetze von Kos*, 1928, ἀρ. 457.

2. Ἡσύχιος, λ. ἀχαιομάντις.

3. Στράβων, 8, 4, 4.— Πausανίας, 3, 26, 8.

4. Πλούταρχος, Ἡθικά, 378 E.— IG, VII ἀρ. 1867.

5. Ἡρόδοτος, 5, 61.— Ἀριστοφάνης, Ἀχαρν., 709.— Σχόλια στὸν Ἀριστοφάνη, Ἀχαρν. 708. Μέγα Ἐτυμολογικόν, λ. Ἀχαιᾶ.— Prott-Ziehen, *Leges Graecae Sactae*, I, no 26, 27.— IG, II/III ἀρ. 5153.

τά ὅποια δὲν ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ θνητοῦ προγόνου τῶν Ἰώνων: ἐντοπίζεται κοντὰ στὴν Ὀλυμπία· κυνηγᾶει ἀγριοχοίρους μὲ τὰ σκυλιά του· κολυμπᾶει στὴν Κυθήρου, παραπόταμο τοῦ Ἀλφειοῦ· συντροφεύεται ἀπὸ τὶς νύμφες Ἰωνίδες ἢ Ἰωνιάδες¹. Αὐτὲς εἶναι πνεύματα μιᾶς ἀπὸ τὶς πηγές τοῦ Κυθήρου καὶ ἔχουν ἱαματικές δυνάμεις· λέγονταν καὶ Ἰατροί, μία δὲ ἀπὸ αὐτὲς εἶχε τὸ χαρακτηριστικὸ ὄνομα Ἰασίς². Νοτιότερα ἀπὸ τὸν Ἀλφειό, στὴν Τριφυλία, ὑπῆρχε τὸ Ἰωναῖον ἄλσος³. Ὁ τύπος Ἰωναῖον παραπέμπει, ὅχι στὶς Ἰωνιάδες, ἀλλὰ στὸν Ἰωνα. Ἄρα τὸ Ἰωναῖον ἄλσος ἦταν ἀφιερωμένο στὸν Ἰωνα. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅλα τὰ προηγούμενα στοιχεῖα, μαρτυρεῖται ὅτι τὸ ὄνομα Ἰων δινόταν ἐπίσης στὸν ποταμὸ Ἀλφειὸ (Ἰάων)⁴, καθὼς καὶ σ' ἓνα παραπόταμο τοῦ θεσσαλικοῦ Πηγιοῦ (Ἰων)⁵. Ὅπως εἶδαμε, ὁ Ἀλφειὸς δέχεται τὰ νερά τοῦ Κυθήρου, ὅπου κολυμπᾶει ὁ Ἰων. Ἐπὶ πλεόν τούτου, τὰ νερά τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀλφειοῦ θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἱαματικὰ μιᾶς δερματικῆς ἀσθένειας, τῶν ἀλφῶν, τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας ἔδωσε στὸν ποταμὸ τὸ ὄνομα Ἀλφειός.

Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη ὅλα τοῦτα τὰ στοιχεῖα μποροῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε ὀρισμένα δεδομένα πού ἐντοπίζονται στὴν Ἀττική. Ἐκεῖ, πρῶτον, γινόταν λόγος γιὰ τὸν «τάφο» τοῦ Ἰωνος, τοῦ γενάρχη τῶν Ἰώνων, στὸν δῆμο πού λεγόταν Ποταμοί⁶. Τὸ ὄνομα τοῦ δήμου παραπέμπει καθαρὰ σὲ ὑπαρξὴ ποταμῶν. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, οἱ τάφοι ἡρώων ἦσαν τόποι λατρείας τῶν ἰδίων καὶ αὐτὴ ἡ λατρεία εἶχε ἓνα κοινὸ στοιχεῖο μὲ τὴ λατρεία τῶν ποταμῶν θεοτήτων: τὴν προσφορὰ κόμης. Γιὰ τοῦτο ὑποθέτω ὅτι μία ἀρχαιότερη λατρεία ἀπονεμομένη σὲ ποταμὸ καὶ στὴν ἀντίστοιχη θεότητα θεωρήθηκε ἀργότερα ὡς λατρεία ἀπονεμομένη σὲ ἥρωα καὶ ὁ τόπος ὅπου γίνονταν προσφορὲς στὴν ποτάμια θεότητα θεωρήθηκε ὡς τάφος ἥρωα. Ἐξ ἄλλου δύο ἀττικὲς ἐπιγραφὲς πού ὀρίζουν προσφορὰ θυσιῶν σὲ διάφορες θεότητες μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἰων⁷.

Ἐπίσης στὴν Ἀττική, μαρτυρεῖται λατρεία ἐνὸς ἱαματικοῦ θεοῦ πού λεγόταν Ἰανίσκος⁸. Αὐτὸ τὸ ὄνομα εἶναι ὑποκοριστικὸ τοῦ Ἰαν, πού εἶναι μιὰ παραλλαγή τοῦ Ἰων.

1. Νίκανδρος, ἀπ. 74 Gow - Scholfield (= Ἀθήναιος, 15, 28 καὶ 31).

2. Στράβων, 8, 3, 32, Παισανίας, 6, 22.— 7. Πρβλ.— Ἡσύχιος, λ. *Iatro'i*.

3. Στράβων, 8, 3, 19.

4. Καλλίμαχος, *Εἰς Δία* 18 κέξ.

5. Στράβων, 7, 7, 9.

6. Παισανίας, 1, 37, 3. 7, 1, 9.

7. *IG*² I, ἀρ. 310 1. 214.— *Hesperia* 7, 1938, p. 5, στ. 84.

8. Σχόλια Ἀριστοφάνη, *Πλοῦτος*, 701.

Πάντα στήν Ἀττική, μία ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὸν Πειραιᾶ ὀρίζει ὅτι, πρὶν ἀπὸ τὴν κύρια θυσία στὸν Ἀσκληπιό, πρέπει νὰ προσφέρονται πόπανα (εἰδικὰ λατρευτικὰ ψωμάκια) σ' ἄλλες ἱαματικές θεότητες: τὸν Μαλαέτα, τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν Ἑρμῆ, τὴν Ἴασώ, τὴν Ἀκισώ, τὴν Πανάκεια καὶ στὰ σκυλιὰ καὶ στοὺς κυνηγούς (*κυσὶ καὶ κυνηγέταις*)¹. Ἡ θέση τοῦ σκύλου στήν ἀρχαία μαγικὴ θεραπευτικὴ εἶναι γνωστὴ. Ὑπενθυμίζω χωρὶς λεπτομέρειες τὸν ρόλο τῶν σκύλων σὲ θεραπείες μέσα σὲ ἀσκληπιεῖα καὶ ἀναφέρω ὅτι, σύμφωνα μὲ μία ὑπόθεση, ὁ σκύλος συνδεόταν μὲ ἱαματικές θεότητες παλαιότερες ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιό (Blinkenberg, M. P. Niisson, L. R. Farnell, E. καὶ L. Edelstein). Ὁ συνδυασμὸς κυνῶν καὶ κυνηγετῶν, στήν ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο τοῦ Πειραιᾶ, ἔχει ἀντίκρουσμα σ' ἓνα ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Λουκού, στήν Κυνουρία. Σ' αὐτὸ ἀπεικονίζεται ἓνας νέος ποὺ μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι του κρατᾷ ἓνα λαγωβόλον (ἔπλο κυνηγοῦ) καὶ μὲ τὸ δεξιό του προσφέρει κάτι σ' ἓνα φίδι (ζῶο συνδεόμενο μὲ τὸν Ἀσκληπιό), ἐνῶ ἓνα σκυλὶ πηδάει ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ νέου. Ὁ Κ. Ρωμαῖος δικαιολογημένα ἀναγνώρισε στὸν εἰκονιζόμενο νέο ἓνα ἥρωα κυνηγέτη καὶ ἱαματικό². Ἔτσι τὸ ἀνάγλυφο τῆς Λουκοῦς ἐρμηνεύει τοὺς κύνες καὶ κυνηγέτες τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Πειραιᾶ. Οἱ «κύνες καὶ κυνηγέται» τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Πειραιᾶ καὶ ὁ Ἴων ὡς κυνηγὸς μὲ τὰ σκυλιὰ του δέχονται ἄπλετο ἐρμηνευτικὸ φῶς ἀπὸ ὀρειχάλκινα εἰδῶλια ποὺ βρέθηκαν στὸ ἱερὸ τῆς Ἥρας στὴ Σάμο, μαζὶ μὲ ἄλλα ἀντικείμενα χρονολογούμενα ἀπὸ τὸν 7ον αἰῶνα π.Χ. Αὐτὰ τὰ εἰδῶλια, βαβυλωνιακῆς κατασκευῆς, εἰκονίζουν ἓνα ἄνδρα ποὺ προσεύχεται καὶ κρατᾷ ἓνα σκύλο. Ὁμοια εἰδῶλια ἐμφανίζονται στὴ Βαβυλώνα, ὅπου συνάπτονται μὲ τὴ θεὰ Gula τοῦ Ἰσίν, ἡ ὁποία ἐπονομάζεται μὲ ἐπίθετο ποὺ σημαίνει «μεγάλῃ θεραπεύτρια» (W. Burkert).

Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα Ἴων ἀποδίδεται σὲ ποταμὸ μὲ ἱαματικές ιδιότητες καὶ σὲ ἥρωα ποὺ φαίνεται ἀναγόμενος σὲ ἱαματικὸ δαίμονα ἐπιβεβαιώνει μία ἐτυμολογία ποὺ ἔχει ἤδη προταθεῖ, μὲ λιγότερα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα καὶ πολὺ συνοπτικά, γιὰ τὰ ὀνόματα τοῦ Ἴωνος καὶ τῶν Ἰωνίδων τῆς Πισάτιδος. Ἐκείνη ἡ ἐτυμολογία εἶχε συνάψει αὐτὰ τὰ ὀνόματα μὲ τὸ θέμα ἐλληνικῶν λέξεων, ὅπως ἴασις, ἰᾶσθαι, «θεραπεία, θεραπεύω» καὶ ἰαίνειν, «θερμαίνω» [H. Usener, A. Fisk, O. Gruppe, Lenschau, F. Solmsen, A. Carnoy, L. R. Palmer]. Κατόπιν ὄλων αὐτῶν νομιμοποι-

1. IG II 2, ἀρ. 4962 = E. et L. Edelstein, *Asclepius. A Collection and Interpretation of the Testimonies* I, 1945, T. 515 = Kkaus-Valtin von Eickstein, *Das Asklepieion im Piräus*, 2001, σ. 11.

2. Κ. Α. Ρωμαῖος, στὰ *Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, 1953 (κυκλοφόρησε 1956), σελ. 254 κ.έ.

οῦνται τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: 1) Οἱ Ἴωνες τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ λάτρευαν κατ' ἐξοχὴν ἓνα ποτάμιο καὶ ἰαματικὸ θεὸ τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐμφανίζεται ἀργότερον μὲ τοὺς τύπους Ἰάων, Ἴων, Ἴαν. 2) Αὐτὸς ὁ θεὸς εἶχε προέλθει ἀπὸ θεοποιημένων ποταμῶν ποὺ λατρεύονταν γιὰ τὶς ἰαματικὰς ιδιότητές τους.

Μινύας— Οἱ ἐρευνητὲς δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴ φύση τοῦ Μινύα: ἄλλοι μὲν θεωροῦν ὅτι ἦταν ἓνας ἀρχαῖος θεὸς χθόνιος (K. J. Beloch, L. Pareti) ἢ ποτάμιος (Fiehn), ἄλλοι δὲ τὸν βλέπουν ὡς ἓνα μυθικὸ πρόσωπο ποὺ κατασκευάσθηκε γιὰ νὰ ἐπιτελεῖ τὸ ρόλο τοῦ γενάρχη καὶ ἐπώνυμου ἥρωα τῶν Μινυῶν (C. Robert, U. v. Wilamowitz-Möllendorff, M. P. Nilsson). Ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ Μινύας ἦταν ἓνας ἀρχαῖος χθόνιος θεὸς βασιζέται στὸ γεγονός ὅτι παρουσιάζεται ὡς πατέρας τῆς Περσεφόνης καὶ τῆς Κλυμένης ἢ Ἐπεοκλυμένης ἢ Περικλυμένης, οἱ ὁποῖες ἦσαν ὑποστάσεις τῆς θεᾶς τῶν νεκρῶν. Πρὸς ἀποδείξη τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ Μινύας ἦταν ἓνας ἀρχαῖος ποτάμιος θεὸς προβάλλεται τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα Μινύας δινόταν σ' ἓναν ποταμὸ κοντὰ στὸν Ὀρχομενὸ τῆς Βοιωτίας. Ἡ τρίτη ὑπόθεση ὑποστηρίζεται μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι οἱ πηγές μας δὲν ἀποδίδουν στὸν Μινύα οὔτε πράξεις, οὔτε λειτουργίες, οὔτε ιδιότητες. Τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν δύο πρώτων ὑποθέσεων μποροῦν νὰ ἐνισχυθοῦν. Ἐν πρώτοις, ἔχομε πλῆθος παραδειγμάτων μυθικῶν προσώπων συνωνύμων μὲ ποταμούς καὶ ἀποδεδειγμένως προερχομένων ἀπὸ ἐξέλιξη τῶν ἀντιστοίχων ποταμίων θεοτήτων. Ὑπὲρ τῆς σχέσεως τοῦ Μινύα μὲ τὸ ὑδάτινο στοιχεῖο συνηγορεῖ ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι ὁ Μινύας φέρεται ὡς γιὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Καλλιρρόης, νύμφης μιᾶς πηγῆς καὶ κόρης τοῦ Ὀκεανοῦ. Ἐξ ἄλλου οἱ δύο πρώτες ὑποθέσεις μποροῦν νὰ ἐνοποιηθοῦν, δεδομένου ὅτι μερικὲς παλαιᾶς θεότητες συνδεόμενες μὲ τὸ ὑδάτινο στοιχεῖο εἶναι καὶ χθόνιες¹.

Φλεγύας— Τόσο τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Φλεγυῶν ὅσο καὶ τὸ ἀτομικὸ ὄνομα τοῦ Φλεγύα, μυθικοῦ βασιλέα τους, ἔχει πειστικὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ οὐσιαστικὸ *φλεγύας*, ποὺ δηλώνει ἓνα εἶδος ἀετοῦ, αὐτὴ δὲ ἡ ἐτυμολογία ἔχει ὀδηγήσει στὴν ὑπόθεση ὅτι αὐτὸ τὸ εἶδος ἀετοῦ ἦταν ἀρχικὰ τὸ *totem* τοῦ ἔθνους ποὺ πῆρε τὸ ὄνομά του².

¹ Ἀποδόσεις θεοτήτων καὶ ἄλλων μυθικῶν προσώπων σὲ ἔθνη

Σὲ σχέση μὲ τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἓνας μυθικὸς ἥρωας ποὺ συνεχίζει παλαιὸ θεὸ μπορεῖ ἢ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σ' ἓνα συγκεκριμένο ἔθνος, σημειώνω ὅτι οἱ μυθικοὶ

1. Π.χ. ὁ Ἀγαμέμνων (βλ. σελ. 193-194).

2. Ἀνωτέρω, σελ. 191.

ήρωες που συνεχίζουν έναν παλαιό θεό διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: α) ήρωες, των οποίων το όνομα συμπίπτει με τον ενικό ενός ονόματος έθνους και θεωρούνταν από τους αρχαίους ως γενάρχες του ομώνυμου έθνους· β) ήρωες που αποδίδονται από τις πηγές μας σε όρισμένο έθνος· γ) ήρωες που δεν υπάγονται σε μία από τις προηγούμενες κατηγορίες, μπορούν όμως να αποδοθούν σ' ένα έθνος βάσει ενδείξεων.

Παλαιοί θεοί των οποίων το όνομα συμπίπτει με όνομα έθνους

Μυθικοί ήρωες, των οποίων το όνομα συμπίπτει με τον ενικό ενός ονόματος έθνους και οι οποίοι, όπως είδαμε άμέσως ανωτέρω, αποδεδειγμένα δεν είναι κατασκευασμένοι, αλλά συνεχίζουν παλαιές θεότητες, είναι οι 'Αβας, 'Αθάμας, Αΐολος, 'Αρκάς, 'Αχαιός, 'Ιων, Μινύας και Φλεγύας. Αυτοί προφανώς συνδέονται αντιστοίχως με τους 'Αβαντες, τους 'Αθαμᾶνες, τους Αιολεΐς, τους 'Αρκάδες, τους 'Αχαιούς —προηγούμενως με τους (Πρωτο)-'Αχαιούς—, τους 'Ιωνες, τους Μινύες και τους Φλεγύες.

Μυθικά πρόσωπα (παλαιοί θεοί) που αποδίδονται από τις πηγές μας σ' όρισμένο έθνος

Μυθικοί ήρωες, που αποδίδονται από τις πηγές μας σ' όρισμένο έθνος είναι οι Οϊλεύς, Αΐας υἱός του Οϊλέως, και 'Ασπετος, συναπτόμενοι με τους Λοκρούς, και οι πολυάριθμοι Αιολίδαι και Λαπίθαι, αποδιδόμενοι, αντιστοίχως, στους Αιολεΐς και στους Λαπίθες. Για τον καθένα από αυτούς τίθενται δύο προβλήματα: α) εάν είναι κατασκευασμένοι ή συνεχίζουν παλαιούς θεούς, β) εάν ή απόδοσή τους σ' όρισμένο έθνος από τις πηγές μας είναι αξιόπιστη.

Οϊλεύς, Αΐας, 'Ασπετος— Προηγούμενες έρευνες έχουν προσαγάγει στοιχειᾶ που υποδηλοῦν ότι οι Οϊλεύς, Αΐας και 'Ασπετος συνεχίζουν παλαιούς θεούς. Οι δικές μου έρευνες δεν επισήμαναν κανένα λόγο άμφισβητήσεως των στοιχείων που αποδίδουν τους ἄνω στους Λοκρούς.

Αιολίδαι— Οι πηγές μας αναφέρουν πολυάριθμα μυθικά πρόσωπα ως παιδιά ή εγγόνια ή άπώτερους απογόνους του Αϊόλου, του φανταστικού γενάρχη των Αιολέων (ἔχι του θεού των ανέμων), ή παραθέτουν γενεαλογικές σειρές Αιολιδῶν. Μερικές φορές σημειώνουν ή έννοοῦν ότι αυτά τὰ πρόσωπα ἦσαν άρχηγοί ή πρόγονοι αιολικῶν ομάδων. Οι νεότεροι έρευνητές έχουν υἱοθετήσει πέντε διαφορετικές θέσεις άπέναντι των Αιολιδῶν, θέσεις που δεν θά αναφέρω ἐδῶ. 'Από την πλευρά μου έκκινῶ από δύο

παρατηρήσεις: (1) Οἱ Αἰολίδαι εἶναι τόσο πολλοὶ καὶ οἱ σχέσεις τους μεῖς ἄλλα μυθικὰ πρόσωπα τόσο περίπλοκες πού εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐξαγωγή βασίμων συμπερασμάτων ἀπὸ μία ἐξαντλητικὴ μελέτη ὅλων τῶν σχετικῶν στοιχείων· (2) Οἱ Αἰολίδαι πολλαπλασιάζονται συνεχῶς, ἐν μέρει παρακολουθώντας τὴ διεύρυνση τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος *Αἰολεῖς*¹ καὶ ἐν μέρει γιὰ διάφορους ἄλλους λόγους. Κατόπιν τούτου περιόρισα τὴν ἔρευνά μου στὰ μυθικὰ πρόσωπα πού ἀναφέρουν ὡς υἱοὺς τοῦ Αἰόλου ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, μολονότι συντάξα ἐπίσης ἕναν κατάλογο τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων τοῦ Αἰόλου (ὄχι ἐγγόνων, δισεγγόνων κ.ο.κ.), πού ἐμφανίζονται σὲ μεταγενέστερους συγγραφεῖς, κατὰ τὴ χρονολογικὴ σειρά τῆς πρώτης μνείας τους.

Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ὡς υἱοὺς ἐνὸς Αἰόλου, πού δὲν εἶναι ἀκόμη ὁ κατασκευασμένος γενάρχης τῶν Αἰολέων², τὸν Σίσυφο καὶ τὸν Κρηθέα³. Ὁ Ἡσίοδος μνημονεύει, ὡς υἱοὺς τοῦ Αἰόλου, γενάρχη τῶν Αἰολέων, τοὺς ἴδιους καὶ ἄλλους τρεῖς: τὸν Ἀθάμαντα, τὸν Σαλμωνέα καὶ τὸν Περιήρη, σ' ἕνα χωρίο ἔργου του πού μᾶς περιῆλθε ὡς ἀπόσπασμα⁴. Ὡστόσο τὰ συμφραζόμενα δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα μνημονεύει ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν υἱῶν τοῦ Αἰόλου πού γνώριζε ὁ ποιητής. Αὐτὴ ἡ ἐντύπωση ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἡσίοδος σ' ἄλλα χωρία δίνει ἄλλους πατέρες σὲ διάφορους ἥρωες πού παρουσιάζονται ὡς υἱοὶ τοῦ Αἰόλου ἀπὸ συγγραφεῖς πού εἶναι λίγο μεταγενέστεροι ἀπὸ τὸν ἴδιον. Καθένας ἀπὸ τοὺς προμνημονευθέντες πέντε Αἰολίδες ἐντοπίζεται σὲ διάφορες χῶρες τῆς Ἑλλάδας, ὅλοι μαζί ὅμως συμπίπτουν στὴν ἀνατολικὴ Θεσσαλία: ὁ Σαλμωνεὺς στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα, ὁ Σίσυφος στὴν Ἐφύρη ἢ Κραννώνα⁵, ὁ Κρηθεὺς στὴ νότια Πελασγιώτιδα, ὁ Περιήρης στὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, ὁ Ἀθάμας ἐπίσης στὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα. Ὡστόσο, πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἡ μὲν βόρεια Πελασγιώτις κατοικήθηκε ἀπὸ Μινύες, Φλεγύες, Αἰνιᾶνες, Περαιβοῦς, Λαπίθες, ἡ δὲ Ἀχαΐα Φθιώτις εἶχε πληθυσμὸ Φθίων, Ἀχαιῶν, Ἑλλήνων καὶ Μυρμιδόνων. Μόνη ἡ νότια καὶ κεντρικὴ Πελασγιώτις ἐνδέχεται νὰ ὑπῆρξε λίκνο τῶν Αἰολέων, κάπου στὰ πλευρὰ παλαιοτέρων ἐγκαταστάσεων Ἀχαιῶν καὶ Μινυῶν. Ἐπομένως ὁ μοναδικὸς χῶρος ὅπου μποροῦμε νὰ ἐντάξουμε τοὺς Αἰολεῖς εἶναι ἐκεῖνος ὅπου ἐντοπίζονται μόνον οἱ Σίσυφος καὶ Κρηθεὺς, υἱοὶ ὄχι μόνον τοῦ Ἡσιόδειου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὀμηρικοῦ Αἰόλου. Ἐπειδὴ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 194-195.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 194.

3. *Ἰλιάς*, Ζ 154.— *Ὀδύσσεια*, λ 237.

4. Ἡσίοδος, *Κατ.*, ἀπ. 10 M-W (= *Σχόλ. Πινδ. Πινθ.*, 4, 253).

5. Πρώτη παρουσίαση: M. B. Sakellariou, ἐν *Atti e Memorie del 1o Congresso di Miceneologia, Roma 1967*, II 1968, 901-905.

ὅμως στὴν ἴδια περιοχὴ κατοικοῦσαν ἐπίσης Ἀχαιοὶ καὶ Μινῆες, τὰ ἐν λόγῳ μυθικὰ πρόσωπα θὰ μπορούσαν νὰ μὴν ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στοὺς Αἰολεῖς.

Οἱ ἥρωες τῶν Λαπιθῶν— Οἱ πηγές ἀποδίδουν στοὺς Λαπίθες δεκάδες ἥρώων. Ἄλλὰ οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἥρωες μνημονεύονται σὲ κείμενα ἀναφερόμενα στὸν πόλεμο Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων, ἓνα μυθικὸ ἐπεισόδιο ποὺ ὑπαινίσσονται ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος καὶ ἀργότερα γίνεται πολὺ δημοφιλὲς θέμα καὶ τοῦ λόγου καὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν. Εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποψιασθοῦμε ὅτι ἡ αὐξοῦσα δημοτικότητα αὐτοῦ τοῦ θέματος προκάλεσε τοὺς συγγραφεῖς ἐπομένων γενεῶν νὰ συνδέσουν μὲ αὐτὸ ἀκόμη περισσότερους ἥρωες. Ἐπιβάλλεται λοιπὸν νὰ διακρίνουμε μεταξὺ ὅλων αὐτῶν τῶν ἥρώων ἐκείνους ποὺ ἔχουν μεγαλύτερες πιθανότητες νὰ ἀνῆκαν πράγματι στὴ μυθολογία τῶν Λαπιθῶν. Τὸ πρόβλημα μπορεῖ νὰ προσεγγισθεῖ (1) μὲ τὸ κριτήριον τῆς ἀρχαιότητος τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν καὶ (2) μὲ ἄλλα κριτήρια.

1) Ὅρισμένοι ἀπὸ τοὺς ἥρωες Λαπίθες ἀναφέρονται ἤδη ἀπὸ τὸν Ὅμηρον: εἶναι οἱ Πολυποίτης καὶ Πειρίθους, Λεοντεὺς καὶ Κόρωνος, Καινεύς, Δρύας, Ἐξάδιος, Πολύφημος. Ὁ Ἡσίοδος παρουσιάζει περισσότερα ὀνόματα Λαπιθῶν ἥρώων, σ' ἓνα χωρίο ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ὀνομάζονται οἱ Αἰγεὺς καὶ Θησεύς, Ἐλατος, Ἴσχυς, Ὀπλεύς, Φάληρος, Πρόλοχος, Μόψος. Μετὰ ἔρχονται ὁ Πίνδαρος καὶ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, μὲ ὁλοένα νέα ὀνόματα Λαπιθῶν ἥρώων. Ἐνώπιον αὐτῶν τῶν δεδομένων, ἔκαμα τίς ἀκόλουθες σκέψεις. Τὰ ὀνόματα ποὺ δίνει ὁ Ὅμηρος εἶναι τὰ πιὸ ἀσφαλῆ. Τὰ ἐπὶ πλέον ὀνόματα στὸν Ἡσίοδο εἶναι λιγότερο ἀσφαλῆ. Τὰ ὀνόματα ποὺ μνημονεύονται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ μεταγενέστερους τοῦ Ἡσιόδου συγγραφεῖς δὲν τὰ λαμβάνω ὑπ' ὄψη.

2) Τὸ κριτήριον τῆς ἀρχαιότητος ἔχει τὴν ἀξία του, ἀλλὰ εἶναι σχετικόν. Γιὰ τοῦτο τὸ διασταυρῶνω μὲ ἄλλα κριτήρια, ὅθεν προκύπτουν τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα:

α) Μεταξὺ τῶν ἥρώων τοῦ Ἡσιόδου, πάντως οἱ Θησεύς, Ἐλατος καὶ Ἴσχυς, ἐντοπίζονται καὶ στὴ Θεσσαλίᾳ¹. β) Οἱ ἀθηναῖκοι μῦθοι γιὰ τὸν Αἰγέα καὶ τὸν Θησέα συγκρατοῦν ἐνδείξεις ἀναμνήσεως τοῦ γεγονότος ὅτι αὐτοὶ οἱ ἥρωες ἦσαν ἐπήλυδες². γ) Ὁ Μόψος ἐντοπίζεται μὲν στὴ Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰς ἄλλες περιοχὰς τῆς

1. Κατωτέρω, σελ. 266-267.

2. Κατωτέρω, σελ. 334-335.

Ἑλλάδος, καθὼς καὶ στὴ Μ. Ἀσία, ἐπὶ πλέον δὲν ἀνάγεται γενικὰ στοὺς Πρωτο-Ἕλληνας¹.

Παλαιοὶ θεοὶ ποὺ μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σ' ἓνα ἔθνος βάσει ἐνδείξεων

Παλαιοὶ θεοὶ ποὺ δὲν συνάπτονται αὐτομάτως μὲ ἓνα ἔθνος λόγω ταυτότητας τοῦ ὀνόματός τους μὲ τὸ ὄνομα ἑνὸς ἔθνους οὔτε προσγράφονται ἀπὸ τίς πηγές μας σὲ ἓνα ἔθνος, μποροῦν νὰ προστεθοῦν στοὺς ὡς ἄνω παλαιούς θεοὺς βάσει ἑνὸς λογικὰ θεμελιωμένου κριτηρίου, ποὺ συνίσταται στὴ συχνότητα συνυπάρξεως τοῦ πρὸς ἀπόδειξη στοιχείου μὲ ἀποδεδειγμένα στοιχεῖα. Μὲ αὐτὴ τὴ μέθοδο, ποὺ χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα στὴν ἔρευνα τῶν ἑλληνικῶν ἔθνων καὶ τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων κατὰ τοὺς πρωτο-ἱστορικοὺς χρόνους, ἀποδίδω, μὲ μικρότερες ἢ μεγαλύτερες πιθανότητες, παλαιούς θεοὺς στοὺς Ἀθαμᾶνες, στοὺς Ἀρκάδες, στοὺς Ἀχαιοὺς καὶ στοὺς Μινύες.

Τὶς μεγαλύτερες πιθανότητες συγκεντρώνουν οἱ ἀποδόσεις παλαιῶν θεῶν στοὺς Ἀχαιοὺς, ἐπειδὴ οἱ Ἀχαιοὶ ἐντοπίζονται βάσει παραδόσεων καὶ ἄλλων στοιχείων σὲ πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ περιοχῶν καὶ ἔτσι λειτουργεῖ ἀποτελεσματικότερα τὸ κριτήριο τῆς συχνότητας συνυπάρξεως τοῦ πρὸς ἀπόδειξη στοιχείου μὲ ἀποδεδειγμένα στοιχεῖα. Οἱ παλαιοὶ θεοὶ ποὺ ἀποδίδω στοὺς Ἀχαιοὺς εἶναι οἱ διακρινόμενοι πίσω ἀπὸ τοὺς μυθικοὺς ἥρωες Ἀχιλλέα (ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ἀχιλλέα ὡς παλαιὸ θεὸ εἶναι πολὺ μεγάλη. Ἀναφέρω ἓναν μόνον τίτλο, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ εἰδικὴ μονογραφία καὶ ἔχει δημοσιευθεῖ σχετικά πρόσφατα: H. Hommel, *Der Gott Achilleus* 1980), Πέλοπα (παλαιὸς θεός: M. B. Sakellariou 1958), Ἀγαμέμνονα², Νηλέα (παλιὸς θεός: H. D. Müller, A. Furtwängler, E. Meyer, H. Usener, U. v. Wilamowitz-Möllendorff, L. Malten, E. Ciaceri, M. P. Nilsson, A. Momigliano, A. Klinz, A. Mackay, M. B. Sakellariou 1958), Μελάμποδα (παλαιὸς θεός: L. R. Farnell, K. Hanell), Βίαντα καὶ τὴν Ἰνὼ < *Ἰναχώ³.

Στοὺς Ἀρκάδες ἀποδίδω, ἐπὶ πλέον τοῦ Ἀρκάδος⁴, τὸν Αἴπυτο, τὸν Λυκάονα (παλαιὸς θεός: M. P. Nilsson, H. v. Geisau, R. Buxton) καὶ τὸν Νύκτιμο⁵.

Ὡς παλαιᾶς θεότητες τῶν Μινυῶν προβάλλουν, ἐπὶ πλέον τοῦ Μινύα⁶, ὁ Εὐφα-

1. M. B. Sakellariou, *Les Proto-Grecs*, 1980, σσ. 216-222.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 192-193.

3. Οἱ τοπικὲς συμπτώσεις τῶν ὡς ἄνω παλαιῶν θεῶν μὲ ἄλλες ἐνδείξεις ἢ μαρτυρίες παρουσίας Ἀχαιῶν φαίνονται στὸν πίνακα 1.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 195-196.

5. Οἱ τοπικὲς συμπτώσεις τῶν ὡς ἄνω παλαιῶν θεῶν μὲ ἄλλες ἐνδείξεις ἢ μαρτυρίες παρουσίας Ἀρκάδων φαίνονται στὸν πίνακα 1.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 199-200.

μος (παλαιός θεός: K. O. Müller, Böckh, F. Studniczka, L. Malten, C. Robert, L. Vitali, F. Kiechle), ὁ Κλύμενος ἢ Ἐτεοκλύμενος ἢ Περικλύμενος καὶ ἡ Κλυμένη ἢ Ἐτεοκλυμένη ἢ Περικλυμένη (παλαιές θεότητες: Dibbelt, K. J. Beloch, C. Robert, O. Kern, Scherling, M. B. Sakellariou 1958)¹.

Τέλος, στοὺς Ἀθαμᾶνες ἀνάγω τὶς παλαιές θεότητες Ἀθάμαντα, Νεφέλη καὶ Θεμιστῶ (παλαιὰ θεά: F. Studniczka, O. Kern)².

3. Ε Ο Ρ Τ Ε Σ

Μεταξὺ τῶν πολυάριθμων ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἐορτῶν, μία μόνη ἐνδέχεται νὰ εἶναι χαρακτηριστικὴ ἑνὸς ἔθνους ἀπὸ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ: τὰ Ἀπατούρια, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν πρώτη προχριστιανικὴ χιλιετία τελοῦνταν σὲ ὅλες τὶς πόλεις, μητροπολιτικὲς καὶ ἀποικιακὲς, μὲ ἰωνικὸ πληθυσμὸ, ἐκτὸς τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Κολοφῶνος. Ἡ ἐξάιρεση αὐτῶν τῶν δύο πόλεων ἐξηγεῖται μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἰωνικὸ στοιχεῖο ἀποτελοῦσε σ' αὐτὲς μία μειονότητα. Ἐκτὸς τοῦ ἰωνικοῦ κόσμου, μαρτυρεῖται, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, λατρεία Ἀθηνᾶς Ἀπατουρίας στὴν Τροιζήνα, λατρεία πού ἀπὸ μερικoὺς ἐρευνητὲς ἀποδίδεται σὲ ἰωνικὸ ὑπόστρωμα (F. Solmsen, A. Tovar).

Πολλοὶ ἐρευνητὲς, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ εἰδικοὶ γιὰ τὶς ἀρχαῖες ἐορτές, δέχονται ὅτι ἡ ἐορτὴ τῶν Ἀπατουρίων ἄρχισε στὴν Ἀττικὴ πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διαδόθηκε πρῶτα διὰ τῶν μεταναστευτικῶν κυμάτων ἀνὰ τὶς ἰωνικὲς Κυκλάδες καὶ μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, ἔπειτα δὲ διὰ τῶν ἀποικιακῶν ἐξορμήσεων ὅπουδῆποτε ἄλλοῦ μαρτυρεῖται. Ἡ ἀντίθετη ἄποψη, ἡ ὁποία τοποθετεῖ τὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ἐορτῆς στὴν Ἰωνία καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξει ὅτι ἀπὸ ἐκεῖ εἰσήχθη, διὰ μιμήσεως, στὶς Κυκλάδες καὶ στὴν Ἀθήνα, καὶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Τροιζήνα (F. Cassola) ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ ἐπιχειρήματα πού δὲν εἶναι πειστικά³.

1. Οἱ τοπικὲς συμπτώσεις τῶν ὡς ἄνω παλαιῶν θεῶν μὲ ἄλλες ἐνδείξεις ἢ μαρτυρίες παρουσίας Μινυῶν φαίνονται στὸν πίνακα 1.

2. Οἱ τοπικὲς συμπτώσεις τῶν ὡς ἄνω παλαιῶν θεῶν μὲ ἄλλες ἐνδείξεις ἢ μαρτυρίες παρουσίας Ἀθαμᾶνων φαίνονται στὸν πίνακα 1.

3. Ἐκθεση καὶ κριτικὴ αὐτῶν τῶν ἐπιχειρημάτων (*Ἐπιχ. α*) Τὸ ὄνομα Ἀπατούρια ἐμφανίζει δύο χαρακτηριστικὰ τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου: τὴν ψίλωσιν τοῦ *a-* καὶ τὴν τροπὴν *orF-* > *-our-*.-- Ἀλλά, ὅσον ἀφορᾷ στὸ δευτέρου σημεῖο, ἡ ἀττικὴ διάλεκτος ἔχει ἐπίσης μερικὰ ἀσφαλῆ δείγματα ἐκπτώσεως τοῦ *F* μὲ ἀναπληρωματικὴ ἔκτασι (ἀπὸ *-orF-*: *Κουροτρόφος*, ἀπὸ *-onF-*: *Μουνηχία*; ἀπὸ *-erF-*: *ἄπειρος*, *Πειραιεύς*, *Πειραιῖν γῆ*, *Πειραιὸς* ἢ *Πειραιόν*, ἴσως καὶ ἀπὸ *enF-* στὸ *εἴνεκα*). Ὅσον ἀφορᾷ στὴν ψίλωσιν τοῦ *a-*, αὐτὸ τὸ φαινόμενο ἐμφανίζεται καὶ στὴν ἀττικὴ ὡς ἀποτέλεσμα ἀνομοιώσεως στὶς λέξεις *ἀδελφός*, *ἀκόλουθος*, καὶ μερικὲς ἄλλες. Ἡ ἐρμηνεῖα τῆς ἀνομοιώσεως δὲν ἰσχύει γιὰ τὴ λέξη *ἀπατούρια*: ἐδῶ ὅμως ἐνδέχεται νὰ ἔχομε ἐπίδραση τῆς λέξεως *ἀδελφός* ἐπὶ τῆς λέξεως

Ἐπὶ πλεόν αὐτοῦ ἢ ἐν λόγῳ ἀποψη μπορεῖ νὰ ἀποκρουσθεῖ μὲ νέα ἐπιχειρήματα. Συγκεκριμένα: (α) Τὰ Ἀπατούρια τελοῦνταν κατὰ φρατρίες καὶ συγκέντρωναν τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν οἰκογενειῶν ποὺ ἀνῆκαν στὴν ἴδια φρατρία. Ἐπομένως τὸ γεγονός ὅτι, στὴν Ἀθήνα ἢ ἀναγνώριση τῶν νεογνῶν ἀρρένων ἐκ μέρους τῆς οἰκείας φρατρίας, στὰ πλαίσια τῶν Ἀπατουρίων συνεπαγόταν αὐτόματα καὶ τὴν ἀπόκτηση πολιτικῶν δικαιωμάτων, μαρτυρεῖ ὅτι τὰ Ἀπατούρια ἦσαν παλαιότερα ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ κράτους τῶν Ἀθηνῶν. Ἐξ ἄλλου, στὸ ἴδιο συμπέρασμα ὀδηγεῖ ὁ καθόλου κρατικός, ἀλλὰ ἀποκλειστικὰ φρατρικός, χαρακτήρας τῶν Ἀπατουρίων¹. (β) Ἐορταζόμενα κα-

*ἀπατούρια κατ' ἀναλογία. (Ἐπιχ. β) Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ὀνόμασαν Ἀπατουριῶνα τὸν μῆνα κατὰ τὸν ὁποῖον τελοῦσαν τὰ Ἀπατούρια.— Ἀλλὰ μὲ ἀνάλογα ἐπιχειρήματα μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἀρχαιότητα πολλῶν δεκάδων ἀθηναϊκῶν εορτῶν ποὺ δὲν ἔδωσαν τὸ ὄνομά τους σὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς δώδεκα μῆνες τοῦ ἔτους. (Ἐπιχ. γ) Ὁ Ἀπατουρίων ἦταν τρίτος μῆνας τοῦ φθινοπώρου στὴ Χαλκίδα, στὴν Ἐρέτρια, στὴν Τήνο καὶ στὶς πόλεις τῆς Ἰωνίας, ἀλλὰ δεύτερος μῆνας τοῦ φθινοπώρου στὴ Δῆλο, ὅπως ἦταν καὶ ὁ μῆνας τῶν Ἀπατουρίων στὴν Ἀθήνα (ὁ Πυανεψίων). Αὐτὸ τὸ γεγονός χρησιμοποιήθηκε, γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὰ Ἀπατούρια εἰσῆχθησαν στὴν Ἀθήνα καὶ στὴ Δῆλο μετὰ τὴ διάδοσή τους σ' ὅλες τὶς ἄλλες ἰωνικὲς πόλεις.— Ἀλλὰ ἡ μετακίνηση τοῦ Ἀπατουριῶνος στὴ Δῆλο καὶ ἡ μετακίνηση τῶν Ἀπατουρίων στὴν Ἀττικὴ μποροῦν νὰ ὀφείλονται σὲ τοπικοὺς λόγους. (Ἐπιχ. δ) Τὰ Ἀπατούρια δὲν εἶχαν κάτι τὸ ἰδιαιτέρο, δεδομένου ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶχαν φρατρίες καὶ ὅτι ἀνάλογες φρατρικὲς εορτὲς ἦσαν τὰ Φράτρια τῶν Αἰολέων, αἱ Ἀπέλλαι τῶν Δωριέων.— Αὐτὸ τὸ ἐπιχειρήμα ἀντιστρατεύεται τὰ προηγούμενα, τὰ ὁποῖα τείνουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἓνα μέρος τῶν Ἰωνῶν, μετὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἀθηναῖοι, δὲν εἶχαν φρατρίες ἐξ ἀρχῆς. Πράγματι, τὰ Ἀπατούρια, τὰ Φράτρια, αἱ Ἀπέλλαι, καθὼς καὶ μία τέταρτη εορτὴ, τὰ Εὐκλεία, ἔχουν τὸν ἴδιον χαρακτήρα καὶ μοιάζουν σ' ὀρισμένες λεπτομέρειες, ἔτσι ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία γιὰ τὸ ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ εορτὲς εἶχαν κοινὴ καταγωγή καὶ ὅτι ὅλα τὰ ἑλληνικὰ φύλα τελοῦσαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τους φρατρικὲς εορτὲς. Ὡστόσο, τὰ Ἀπατούρια εἶχαν διαφοροποιηθεῖ σὲ σχέση μὲ τὶς ἄλλες. 1ο. Τὰ Ἀπατούρια συγκέντρωναν τελετὲς καὶ διαδικασίες ποὺ στὶς δωρικὲς καὶ λοιπὲς «δυτικὲς» κοινωνίες κατανέμονταν μετὰ τῶν Ἀπελλῶν καὶ τῶν Εὐκλείων: αἱ Ἀπέλλαι ἀντιστοιχοῦσαν στὴ δεύτερη ἡμέρα τῶν Ἀπατουρίων, τὰ Εὐκλεία ἀναποκρίνονταν στὴν τρίτη ἡμέρα τῶν Ἀπατουρίων. 2ο. Ἡ τελετὴ γιὰ τὴν ἐφηβεία τῶν ἀγοριῶν, κατὰ τὴν τρίτη ἡμέρα τῶν Ἀπατουρίων, δὲ μαρτυρεῖται γιὰ τὰ Εὐκλεία. 3ο. Στὰ Ἀπατούρια, τὸ μεῖον, τὸ κούρειον καὶ ἡ γαμηλία ἦσαν αἱματηρὲς θυσίες, ἐνῶ στὰ Εὐκλεία, τὸ παιδίμιον καὶ τὰ γάμηλα ἦσαν προσφορὲς ἄρτων χωρὶς προζύμι. 4ο. Ἡ πρώτη ἡμέρα τῶν Ἀπατουρίων, ποὺ χαρακτηριζόταν ἀπὸ τὴ συνεστίαση τῶν φρατέρων δὲν ἔχει κάτι ἀντίστοιχο στὰ Εὐκλεία ἢ τὰς Ἀπέλλας. Ὅλες αὐτὲς οἱ διαφορὲς μποροῦν νὰ προέκυψαν ἀπὸ νεωτερισμοὺς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἰωνικοῦ κόσμου. Πράγματι εἶναι πιὸ λογικὸ νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι οἱ Ἴωνες ἔνωσαν δύο προϋπάρχουσες χωριστὲς εορτὲς παρὰ ὅτι οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες χάρισαν μία ἀρχικὴ εορτὴ, τελομένη σὲ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρες, σὲ δύο εορτὲς τελούμενες σὲ διαφορετικὲς ἡμέρες τοῦ ἔτους.

1. Ὁ χαρακτήρας τῶν Ἀπατουρίων διακρίνεται διὰ μέσου τῶν ἀκόλουθων σημείων: Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν οἰκογενειῶν κάθε φρατρίας συγκεντρῶνονταν μία φορὰ τὸ ἔτος, σὲ προκαθορισμένη ἡμερομηνία.

τὰ φρατρίες, τὰ Ἀπατούρια δὲν συγκέντρωναν ὅλον τὸν πληθυσμὸ μιᾶς πόλεως σὲ ἓνα δημόσιο χῶρο. Ἐπομένως δὲν προκαλοῦσαν ἐνδιαφέρον ἐκτὸς τῆς πόλεως, πόσο μᾶλλον δὲν ἔδιναν κίνητρο πρὸς μίμησή τους.

Ἄλλὰ, γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς παρούσας ἔρευνας, δὲν ἀρκεῖ νὰ βεβαιωθοῦμε ὅτι ἡ ἑορτὴ τῶν Ἀπατουρίων ἄρχισε στὴν ἑλλαδικὴ χερσόνησο κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Πρέπει ἀκόμη νὰ σχηματίσουμε γνώμη γιὰ τὸ ἐὰν ἦταν ἢ δὲν ἦταν πανιώνια ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ. Ὅθεν ἐρωτᾶται: (1) ἐὰν ἡ γεωγραφικὴ διάδοσή της συμπίπτει ἢ δὲν συμπίπτει μὲ τὴν τότε γεωγραφικὴ διάδοση τῶν Ἰώνων καὶ (2) ἐὰν ἡ ἀρχὴ της μπορεῖ ἢ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ τόπο καὶ σὲ χρόνον ἀμέσως ἀρχαιότερους ἀπὸ τὴν πρώτη διάσπαση τοῦ ἀρχικοῦ ἔθνους τῶν Ἰώνων. Δυστυχῶς, τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα εἶναι ἀμφισβητήσιμα. Κατὰ συνέπεια, εἶναι συνετὸ νὰ μὴ θεωρήσουμε τὴν ἑορτὴ τῶν Ἀπατουρίων ἀνεπιφύλακτα ὡς ἓνα ἐξ ὑπαρχῆς χαρακτηρισμῶ τῶν Ἰώνων.

4. ΜΗΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΑ ΜΗΝΩΝ

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ χρόνου δημιουργίας μηνολογιῶν, καθὼς καὶ τῶν παλαιότερων ὀνομάτων μηνῶν ἀνὰ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμον ἔχουν ὑποστηριχθεῖ δύο ἀπόψεις: κατὰ μία, αὐτὰ τὰ φαινόμενα ἀνάγονταν στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (Th. Bergk, K. J. Beloch, Bischoff, F. Bilabel, G. Thomson, A. Tovar, W. Burkert, C. Trümpy)· κατὰ τὴν ἄλλη, δὲν θὰ ἦσαν ἀρχαιότερα τοῦ 7ου αἰῶνα π.Χ., τὸ πολὺ τοῦ 8ου (M. P. Nilsson). Νομίζω ὅτι τὰ δεδομένα συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς πρώτης ἀπόψεως, ἐνῶ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ ὑπὲρ τῆς δεύτερης δὲν εὐσταθοῦν¹.

νία, γιὰ νὰ προβοῦν σ' ὀρισμένες πράξεις καὶ τελετουργίες. Στὴν Ἀθήνα, ἀπὸ ὅπου ἔχουμε τίς περισσότερες σχετικὲς πληροφορίες, τὰ Ἀπατούρια διαρκοῦσαν τρεῖς ἡμέρες: τὴν πρώτη ἡμέρα γινόταν συνεστίαση τῶν μετεχόντων, τὴ δεύτερη ἡμέρα προσφέρονταν θυσίαι, τὴν τρίτη οἱ πατέρες παρουσίαζαν τὰ νεογνά τους στοὺς φράτερες, δηλ. στὴ συνέλευση ὅλων τῶν ἐνηλίκων μελῶν τῆς φρατρίας, καὶ οἱ φράτερες ἀναγνώριζαν τοὺς γάμους φρατέρων ποὺ τελέσθηκαν στὸ διάστημα τοῦ ἔτους καὶ ἐόρταζαν τὴν εἴσοδο τῶν ἀγοριῶν τῆς φρατρίας στὴν ἐφηβεία κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα.

1. Ἡ δεύτερη ἄποψη ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα: (Ἐπιχ. α) Ὁ Ὀμηρος δὲν ἀναφέρει κανένα ὄνομα μηνός. — Εἶναι ἓνα *argumentum ex silentio*. (Ἐπιχ. β) Ὁ στίχος τοῦ Ἡσιόδου ποὺ μνημονεῖ τὸν μῆνα Ληναιῶνα δὲν εἶναι γνήσιος, δεδομένου ὅτι ἓνας Βοιωτὸς ποιητῆς δὲν μπορεῖ νὰ ἀναφέρει ἓνα ἰωνικὸ μῆνα. — Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα εἶναι αὐθαίρετο (ἔχει ἀντικρούσθει ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητὲς καὶ οἱ ἐκδότες τοῦ Ἡσιόδου δὲν ἔχουν δεχθεῖ τὴν πρόταση ἀθετήσεως αὐτοῦ τοῦ στίχου) καὶ ἄγει σὲ φαῦλο κύκλο. (Ἐπιχ. γ) Ἐχει ὑποθεθεῖ ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν ἑλληνικῶν μηνῶν χρονολογοῦνται ἀπὸ μία ἡμερολογιακὴ τακτοποίηση τῶν ἑορτῶν, ἡ ὁποία θὰ πραγματοποιήθη-

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΑ ΙΩΝΙΚΑ ΜΗΝΟΛΟΓΙΑ

Ἐκ τὸ σύνολο τῶν στοιχείων ποὺ ἔχουμε γιὰ τὰ ὀνόματα μηνῶν καὶ γιὰ τὰ μηνολόγια τῆς Ἀθήνας καὶ διαφόρων ἰωνικῶν πόλεων γνωρίζουμε πολλές δεκάδες ὀνομάτων μηνῶν, βάσει τῶν ὁποίων παρατηροῦμε ὅτι: 1) Ὅλα σχεδὸν αὐτὰ τὰ ὀνόματα (οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι πράγματι ἐλάχιστες) παράγονται ἀπὸ ὀνόματα ἑορτῶν καὶ ἔχουν τὸ ἐπίθημα *-ών*, ἀντὶ *-ος*, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν κανόνα γιὰ τὰ ὀνόματα μηνῶν τῶν ὑπολοίπων ἑλληνικῶν πόλεων. Ἀντίθετα, τὸ ἐπίθημα *-ών* εἶναι πολὺ σπάνιο ἐκτὸς τοῦ ἰωνικοῦ κόσμου· ὥστόσο ὑπάρχει πρῶμο δεῖγμα του στὴ Βοιωτία (*Ληναίων*). 2) Μερικὰ ἀπὸ τὰ κατὰ δεκάδες ἀριθμούμενα ὀνόματα μηνῶν σὲ *-ών* ἀπαντοῦν καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ πόλεις κείμενες σὲ περιοχὲς ἐξαπλώσεως τῶν Ἰώνων μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (Εὐβοία, Κυκλάδες, Ἰωνία, καὶ ἀποικίες). 3) Ἐνα ὄνομα μήνα σὲ *-ών*, *Ληναίων*, μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴ μία μεριά στὴ Βοιωτία, ποὺ δὲν ἦταν ἰωνικὴ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά σὲ περιοχὲς ἐξαπλώσεως τῶν Ἰώνων μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων προκύπτει ἀβίαστα τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ χρῆση ὀνομάτων μηνῶν μὲ ἐπίθημα *-ών* ἄρχισε πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴν ἑλλαδικὴ χερσόνησο μεταξὺ ἰωνικῶν πληθυσμῶν. Δὲ φαίνεται ὅμως, πρὸς τὸ

κε σὲ διάφορες ἑλληνικὲς πόλεις κατὰ τὸν 7ο π.Χ. ἢ τὸ νωρίτερο, τὸν 8ον. — Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ἔχει προκύψει ἀπὸ σειρά συλλογισμῶν, ποὺ συνοψίζω: (i) Ὅλα σχεδὸν τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μηνῶν παράγονται ἀπὸ ὀνόματα θρησκευτικῶν ἑορτῶν· ἐπομένως δὲν εἶναι αὐθόρμητες λαϊκὲς δημιουργίες, δεδομένου ὅτι τὰ ὀνόματα μηνῶν ποὺ εἶναι αὐθόρμητες λαϊκὲς δημιουργίες ἀναφέρονται κατὰ κανόνα σ' ἐποχικὰ φαινόμενα ἢ σὲ ἀγροτικὲς ἐργασίες· (ii) Τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μηνῶν πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερα ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς ἑορτὲς καὶ σύγχρονα μὲ τὴν ἡμερολογιακὴ τακτοποίηση τῶν ἑορτῶν· (iii) Ἡ ἡμερολογιακὴ τακτοποίηση τῶν μηνῶν θὰ ἔγινε μετὰ τὴν ὀμηρικὴ ἐποχὴ· (iv) Ἐξ ἄλλου κάθε πόλη θὰ ἔκαμε τὴ δική της ρύθμιση· τὸ γεγονός ὅτι μερικὰ ὀνόματα μηνῶν μαρτυροῦνται σὲ πολλὲς πόλεις μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι διαδόθηκαν παρακολουθώντας τὴ διάδοση τῶν ἑορτῶν τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἔφεραν. Οἱ ἀδυναμίες αὐτῶν τῶν συλλογισμῶν εἶναι προφανεῖς. (α) Δὲν εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖο νὰ προτείνεται μία μοναδικὴ ἐξήγηση γιὰ τὴν προέλευση ὅλων τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ὀνομάτων μηνῶν ποὺ συνδέονται μὲ ὀνόματα ἑορτῶν· (β) Ἐπίσης δὲν εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖο οὔτε τὸ νὰ ἀποδώσει κανεὶς σὲ ἱερατικούς κύκλους ὀνόματα μηνῶν παραγομένων ἀπὸ ὀνόματα θρησκευτικῶν ἑορτῶν οὔτε νὰ ἀμφισβητήσει τὴ λαϊκὴ προέλευσή τους. Πάντως καὶ στὴ νεότερη Ἑλλάδα παρατηροῦμε ὅτι τὰ λαϊκὰ ἡμερολόγια ἔχουν ὀνόματα μηνῶν παρμένα ἀπὸ ὀνόματα θρησκευτικῶν ἑορτῶν, ὅπως τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἢ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐνῶ ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία διατηρεῖ τὸ ρωμαϊκὸ ἡμερολόγιο μὲ ὀνόματα μηνῶν εἰδωλοατρικά· (γ) Ἡ ἰδέα τῆς διαδόσεως ὀνομάτων μηνῶν ἀπὸ πόλη σὲ πόλη διὰ μιμήσεως εἶναι ὑποκειμενικὴ.

παρόν, ότι η χρήση τέτοιων ονομάτων ανάγεται στην κοιτίδα των πρώτων Ίωνων¹.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΑ ΔΩΡΙΚΑ ΜΗΝΟΛΟΓΙΑ

Πολλές δεκάδες ονομάτων μηνών άπαντοῦν ἀνά τὸν δωρικὸ κόσμον, ἀλλὰ μόνον πέντε ἀπὸ αὐτὰ γνωρίζουν ἐξάπλωση πού ὑποδεικνύει ὅτι ἀνάγονται στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Τὰ τρία, *Πάναμος*, *Ἀρταμίτιος* καὶ *Ἀπελλαῖος* ἐμφανίζονται σὲ ἡμερολόγια ὄχι μόνον δωρικῶν πόλεων (μητροπολιτικῶν καὶ ἀποικιακῶν), ἀλλὰ καὶ περιοχῶν τοῦ εὐρύτερου χώρου τῶν «βορειο-δυτικῶν» ἐθνῶν, καθὼς καὶ στὸ μακεδονικὸ ἡμερολόγιο. Ἐνα ἄλλο ὄνομα, *Ἀγριάνιος* γιὰ τοὺς Δωριεῖς, ἀπαντᾷ ἐπίσης, ὡς *Ἀγριώνιος* στὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα καὶ στὴ Βοιωτία καὶ ὡς *Ἀγερράνιος* στὴ Λέσβο. Τέλος, ἓνα ὄνομα, *Καρνεῖος*, ἀπαντᾷ μόνον σὲ δωρικὲς πόλεις (Σπάρτη, Ἄργος, Ἐπίδαυρος, ἀποικίες Κορίνθου καὶ Μεγάρων, Γόρτυς, Κνωσός, Ρόδος, Νίσυρος, Κῶς)². Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὶς γεωγραφικὲς περιοχὲς ὅπου ἐντοπίζεται τὸ κα-

1. Μία ἀπόπειρα νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ ὑπαρξὴ ἰωνικοῦ ἡμερολογίου στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα πρὸ τοῦ τέλους τῆς ἰωνικῆς ἐξαπλώσεως στὶς Κυκλάδες καὶ στὴν Ἰωνία (F. Cassola) ὑποστηρίχθηκε ἀνεπαρκῶς. Ἡ μνεία ονομάτων μηνῶν σὲ κείμενα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, τὴν Πύλο καὶ τὴν Κνωσό, δὲν ἀποδεικνύει ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ δὲν ὑπῆρχαν ἄλλα μηνολόγια σ' ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ὑπόθεση κατὰ τὴν ὁποία ἡ κατάληξη -ων δὲν εἶναι ἀρχαιότερη τοῦ 10ου αἰῶνα δὲν ἔχει αἰτιολογηθεῖ. Τὰ ἐπιχειρήματα πού διατυπώθηκαν πρὸς ὑποστήριξη τῆς θέσεως κατὰ τὴν ὁποία τὰ ὀνόματα Βοηδρομιῶν, Ἐλαφηβολιῶν, Κυανε- / Πυανεψιῶν, Μαιμακτηριῶν, Μεγατετινῶν, Θαργηλιῶν / Ταργηλιῶν διαδόθηκε κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα δὲν εἶναι ἀνθεκτικά. Ὅσον ἀφορᾷ στὰ τέσσερα πρῶτα ὀνόματα προβλήθηκε ὡς ἐπιχείρημα τὸ ὅτι δὲν μαρτυροῦνται στὴν Ἰωνία οἱ ἑορτὲς Βοηδρόμια, Ἐλαφηβόλια, Κυανε- / Πυανέψια, Μαιμακτήρια. Αὐτὴ ἡ παρατήρηση, πρῶτο, συνιστᾷ *argumentum ex silentio*· δεύτερον, ἐμπεριέχει σιωπηλῶς τὴν ἀπίθανη ἰδέα ὅτι ἓνα ξένο ὄνομα μήνα θὰ μπορούσε νὰ ἐμπεδωθεί σὲ μία πόλη πού δὲν τελοῦσε τὴν ἐορτὴ τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα εἶχε ἐμπνεύσει τὸ ὄνομα τοῦ μήνα, τρίτον, ἡ μαρτυρία τοῦ Βοηδρομιῶνος στὴν Ὀλβία καὶ τοῦ Πυανεψιῶνος στὴν ἴδια πόλη καὶ στὴν Κύζικο συνεπάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ οἱ δύο μῆνες ὑπῆρχαν στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μιλήτου πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κυζίκου (περὶ τὸ 700 π.Χ.) καὶ τῆς Ὀλβίας (περὶ τὸ 645 π.Χ.), δηλαδὴ πολὺ πρὶν ἀρχίσει ἡ Ἀθήνα νὰ ἐπιδρᾷ πολιτισμικὰ στὴν Ἰωνία. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν Θαργηλιῶνα ἢ Ταργηλιῶνα, χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐπιχείρημα τὸ γεγονός ὅτι στὴν Ἰωνία τὸ ὄνομα τοῦ μήνα ἦταν Θαργηλιῶν, ὅπως στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ τὸ ὄνομα τῆς ἐορτῆς ἦταν Ταργήλια, δηλαδὴ παρουσίαζε τὴν ψίλλωση πού χαρακτηρίζει τὴν ἀνατολικὴ ἰωνικὴ. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διαφορά ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα πού μαρτυροῦν τὴ γραφὴ Ταργήλια χρονολογοῦνται στὸν 5ον καὶ στὸν 4ον αἰῶνα π.Χ., ἐνῶ ἡ μορφή Θαργηλιῶν ἐμφανίζεται σὲ κείμενα ἀττικίζοντα (ἐποχῆς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς).

2. Καὶ ἓνα ἕκτο ὄνομα, *Υακίνθιος*, εἶναι ἀποκλειστικὰ δωρικὸ, ἐμφανίζει ὅμως μικρότερη διάδοση (Σπάρτη, Λατώ, Μάλια, Ρόδος, Κῶς, Κνίδος)· ἐξ ἄλλου τὸ ὄνομά του παράγεται ἀπὸ ὄνομα θεοῦ πού ἐντοπίζεται στὴ Σπάρτη. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ δωρικὸ ἡμερολόγιο, ἀλλὰ ἀρχισε στὴ Λακωνία, μετὰ τὴ δωρικὴ μετανάστευση στὴν Πελοπόννησο.

θένα από τὰ ὡς ἄνω ὀνόματα μηνῶν, τὰ ἔθνη ποῦ κατοίκησαν σ' αὐτές, καθὼς καὶ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὶς διασυνδέσεις τῶν ἴδιων ἐθνῶν, ποῦ ἐκθέτω ἐκτενῶς στὸ ὑπὸ ἐκδοσὴ ἔργο, συμπεραίνω ὅτι μόνον τὸ ὄνομα *Καρνεῖος* ἄρχισε στοὺς κόλπους τοῦ δωρικοῦ ἔθνους κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ σχηματισμοῦ του στὴ Δωρίδα καὶ περὶ αὐτὴν, ἐνῶ τὰ ἄλλα τέσσερα ὀνόματα, *Πάναμος*, *Ἀρταμίτιος*, *Ἀπελλαῖος* καὶ *Ἀγριάνιος* (*Ἀγριώνιος* / *Ἀγερράνιος*) ἀνάγονται σὲ παλαιότερη ἐποχὴ καὶ σὲ μία γεωγραφικὴ ζώνη, ποῦ περιλάμβανε τὴν Πίνδο καὶ τὸ Βοῖον καθὼς καὶ τμήματα τῆς Ἡπείρου, ἐποχὴ καὶ ζώνη γειτνιασέως τῶν προγόνων τῶν Μακεδόνων (*Μακεδνῶν*) ποῦ ἀποτέλεσαν ἓνα ἀπὸ τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῶν Δωριέων, τῶν Μακεδόνων ποῦ ἐπεκτάθηκαν στὴν ἱστορικὴ Μακεδονία, τῶν Βοιωτῶν, τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Λοκρῶν καὶ ἐθνῶν τῆς κεντρικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς, στὰ ἐδάφη τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται δείγματα ἔστω καὶ ἐνὸς ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω ὀνόματα μηνῶν.

5. ΦΥΛΕΣ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΑ ΦΥΛΩΝ

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΤΤΙΚΕΣ - ΙΩΝΙΚΕΣ ΦΥΛΕΣ

Οἱ τέσσερις φυλές (*φυλαί*), *Αἰγικορεῖς*, *Ἀργαδεῖς*, *Γελέοντες*, *Ὀπλητες*, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατανέμονταν οἱ Ἀθηναῖοι πρὶν αὐτὲς ἀντικατασταθοῦν μὲ δέκα νέες φυλές ἀπὸ τὸν Κλεισθένη (τέλος τοῦ βου αἰῶνα π.Χ.), μαρτυροῦνται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο γιὰ ὅλους τοὺς Ἴωνες, μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὄρου¹, καθὼς καὶ ἀπὸ ἐπιγραφὰς κυρίως, καὶ γιὰ τοῦτο σποραδικά, γιὰ μερικὲς πόλεις τῆς Ἰωνίας καὶ γιὰ μερικὲς ἰωνικὲς ἀποικίες στὴν Προποντίδα καὶ στὸν Εὐξείνιο Πόντο.

Τὸ γεγονός ὅτι φυλές φέρουσες τὰ ὀνόματα *Αἰγικορεῖς*, *Ἀργαδεῖς*, *Γελέοντες* καὶ *Ὀπλητες* μαρτυροῦνται τόσο στὴν Ἀττικὴ ὅσο καὶ στὴν Ἰωνία ἄγει στὴν ὑπόθεσιν ὅτι αὐτὲς οἱ φυλές ὑπῆρχαν στὴν Ἑλλάδα πρὶν ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν μεταναστεύσεων ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἰωνία (G. Busolt, L. Whibley, U. v. Wilamowitz-Möllendorff, J. Lezius, G. de Sanctis, H. Bolkenstein, K. J. Beloch, C. Constanzi, F. Bilabel, E. Meyer, H. Berve, G. Thomson, M. P. Nilsson, G. Hignett, M. B. Sakellariou 1958, C. Roebuck. Ἀντίθετοι: F. Cassola, P. Rousset). Ἡ ἄποψη, κατὰ τὴν ὁποία οἱ πόλεις τῆς Ἰωνίας μιμήθηκαν τὴ φυλετικὴ ὀργάνωση τῆς Ἀθήνας (E. Szanto) δὲν κατοχυρώθηκε μὲ ἐπιχειρήματα. Ἡ ἀντίστροφη ἄποψη, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἀθηναῖοι δανείσθηκαν τὶς τέσσερις προκλεισθένειες φυ-

1. Ἡρόδοτος, 5, 66 καὶ 69.

λές ἀπὸ τοὺς Ἴωνες (U. v. Wilamowitz-Möllendorff, K. Latte, F. Cassola) ἔχει στηριχθεῖ σ' ἐπιχειρήματα πού δὲν εἶναι ἀποδεικτικά¹.

Ποιὰ ὅμως ἦταν ἡ ἀρχικὴ κοιτίδα αὐτοῦ τοῦ φυλετικοῦ συστήματος καὶ ποιὰ ἡ γεωγραφικὴ ἐξάπλωσή του στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ; Ἡ ὑπόθεση ὅτι δημιουργήθηκε στὴν Ἀττικὴ καὶ περιορίσθηκε σ' αὐτὴν (ἡ ὁποία υἱοθετεῖται ἀπὸ τοὺς περισσότερους ἐρευνητὲς πὺ μνημονεύω πῶ πάνω ὡς δεχομένους τὴ γενικότερη ὑπόθεση, κατὰ τὴν ὁποία αὐτὸ τὸ φυλετικὸ σύστημα ὑπῆρχε στὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς ὀλοκληρώσεως τῶν μεταναστευτικῶν κινήσεων πρὸς τὴν Ἴωνία) στηρίζεται στὴ διαπίστωση ὅτι τὸ ἐν λόγω σύστημα δὲν μαρτυρεῖται καὶ σ' ἄλλες ἐλλαδικὲς περιοχές. Ὡστόσο πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψη καὶ τὰ ἀκόλουθα δεδομένα: 1) Στοιχεῖα ἀττικῆς προελεύσεως δὲν διαπιστώνονται στὴ σύσταση τοῦ πληθυσμοῦ ὅλων τῶν πόλεων τῆς Ἴωνίας, ἀλλὰ μόνον σὲ δύο, τὴ Μίλητο καὶ τὴν Τέω,

1. Συναγωγὴ αὐτῶν τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ σχόλια. (Ἐπιχ. α) Οἱ ἐπώνυμοι ἥρωες τῶν τεσσάρων προκλιθεναίων φυλῶν στὴν Ἀθήνα ἦταν κενὲς μορφές καὶ δὲν εἶχαν καμιά θέση μέσα σὲ γενεολογίες ἀριστοκρατικῶν οἰκῶν. — Ἀσφαλῶς. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ἀποδεικνύει μόνον ὅτι αὐτοὶ οἱ ἐπώνυμοι ἥρωες ἦσαν κατασκευασμένοι. Δὲν ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὲς τοῦτες οἱ προκλιθεναεῖες φυλές δὲν ὑφίσταντο ἀπὸ πολλὰ παλιὰ χρόνια. (Ἐπιχ. β) Ἡ Ἀττικὴ ἦταν πολὺ μικρὴ γιὰ νὰ αἰσθανθεῖ τὴν ἀνάγκη νὰ διαιρέσει τὸν πληθυσμὸ τῆς σὲ φυλές. — Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ἀφ' ἑνός, λαμβάνει τὸ ζητούμενο ὡς ἀποδεδειγμένο, γιὰτὶ δέχεται χωρὶς ἀποδείξεις ὅτι ἡ δημιουργία αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἦταν ἀποτέλεσμα ἑνὸς ἐδαφικοῦ μεγέθους καὶ ὄχι κάποιου ἄλλου παράγοντος, προγενέστερου τῆς δημιουργίας ἐλληνικῶν κρατῶν τύπου Πόλεως, καὶ, ἀφ' ἑτέρου, εἶναι ὑποκειμενικὸ ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῆς τάξεως μεγέθους πού θὰ δικαιολογοῦσε τὴ δημιουργία φυλῶν. (Ἐπιχ. γ) Οἱ Δωριεῖς συγκροτήθηκαν κατὰ φυλές, ὅταν ἦσαν ἕνας μεταναστεύων λαὸς χωρὶς κρατικὴ δομὴ. — Καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα λαμβάνει τὸ ζητούμενο ὡς δεδομένο, γιὰτὶ δέχεται χωρὶς ἀποδείξεις ὅτι τὸ ἀττικο-ἰωνικὸ φυλετικὸ σύστημα δὲν δημιουργήθηκε πρὶν οἱ Ἴωνες πάψουν νὰ εἶναι ἕνας μεταναστεύων λαὸς χωρὶς κρατικὴ δομὴ. (Ἐπιχ. δ) Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν συνήρσαν τὸ -εο- τοῦ Γελέοντες ἀποδεικνύει ὅτι δανείσθηκαν αὐτὸ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοὺς Ἴωνες. — Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ὄνομα μετὰ τὴ συναίρεσιν θὰ ταυτιζόταν μὲ τὴ μετοχὴ ἐνεστώτος τοῦ ρήματος γελῶ. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι διατήρησαν ἀσυναίρετο -εο-, γιὰ νὰ μὴν συμπέσει ὁ Γελέων μὲ τὸν τύπο ὁ γελῶν. (Ἐπιχ. ε) Σ' ἀντίθεσιν μὲ τὴν εὐρύτερα δεκτὴ ἄποψιν, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἰωνικὴ-ἀττικὴ παραλλαγὴ Ὀπλητες εἶναι ἀρχαιότερη τῆς ἰωνικῆς παραλλαγῆς. Ὀπλητες, δόθηκε προτεραιότητα στὴ δευτέρη, σὲ συνδυασμὸ μὲ μία ἐτυμολογικὴ ὑπόθεσιν κατὰ τὴν ὁποία τὸ Ὀπλητες εἶναι σύνθεσιν τοῦ ὀ και τοῦ πλῆθ-ος (κατὰ τὸ ὄ-πατρι «αὐτοὶ πού ἔχουν τὸν ἴδιον πατέρα» καὶ ἄλλα). — Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία εἶναι ἀπίθανη γιὰ λόγους φωνολογικοὺς καὶ σημασιολογικοὺς. Φωνολογικοὺς, ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε στὴν ἰωνικὴ διάλεκτον ἀσφαλῆ δείγματα τοῦ φωνηεντισμοῦ ἐνήχων ἐρρίνων (η > ο). Σημασιολογικοὺς, γιὰτὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ὀπλητες, «Αὐτοὶ πού ἀνήκουν στὴν ἴδια ὁμάδα», ἀποδείξει στὴ λ. πλῆθος μία σημασία πού δὲν ἔχει καὶ γιὰτὶ ἡ ἔννοια «Αὐτοὶ πού ἀνήκουν στὴν ἴδια ὁμάδα» δὲν ὑποδεικνύει ἕνα χαρακτηριστικὸ διακριτικὸ ὁμάδας. Τὰ ὑπόλοιπα ἐπιχειρήματα δὲν ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴν ὑποστηριζόμενη ἄποψιν. Γιὰ τοῦτα παραλείπω ἐδῶ (ἐνῶ τὰ συζητῶ στὸ ὑπὸ ἐκδοσὴ βιβλίον).

τοῦτο δὲ παράπλευρα μὲ στοιχεῖα προερχόμενα ἀπὸ ἄλλες ἐλλαδικές περιοχές. 2) Για ἄλλες πόλεις τῆς Ἰωνίας ἔχουμε παραδόσεις καὶ ἐνδείξεις πού προσανατολίζουν τὴν προέλευση στοιχείων τοῦ πληθυσμοῦ τους πρὸς διάφορες περιοχές τῆς Θεσσαλίας, τῆ Βοιωτίας, τὴν Εὐβοία, τὴ Β.-Α. Πελοπόννησο, τὴν Ἀχαΐα, τὴν Ἀζανία, τὴν Παρρασία, τὴ Μεσσηνία¹. Ἐν ὄψει αὐτῶν τῶν δεδομένων ἐπιτρέπεται ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ ἐν λόγῳ φυλετικὸ σύστημα ἦταν διαδομένο καὶ ἐκτὸς Ἀττικῆς πρὸ τῶν μεταναστευτικῶν κινήσεων πρὸς τὴν Ἰωνία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά δὲν μποροῦμε νὰ ἀγνοήσουμε τὰ πολὺ μεγάλα κενὰ τῶν πληροφοριῶν μας, πού ἐνδέχεται νὰ ἔχουν παρασύρει ἐνδείξεις παρουσίας πολιτῶν ἀττικῆς προελεύσεως καὶ σὲ ἄλλες πόλεις τῆς Ἰωνίας, πέραν τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Τέω, ὅποτε ἐνδέχεται ἡ Ἀττικὴ νὰ ἦταν, πράγματι, ἡ μοναδικὴ ἐστία διαδόσεως τοῦ ἐν λόγῳ φυλετικοῦ συστήματος. Κατὰ συνέπεια τὸ πρόβλημα πρέπει νὰ μείνει ἀνοικτό, ὅπως γιὰ τὴν περίπτωση τῆς ἐορτῆς τῶν Ἀπατουρίων.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΩΡΙΚΕΣ ΦΥΛΕΣ

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ διαθέσιμα δεδομένα, ὅλες οἱ δωρικὲς κοινότητες, στὴ μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα καὶ στὶς ἀποικίες, εἶχαν ἀρχικὰ ἓνα σύστημα κατανομῆς τῶν μελῶν τους σὲ τρεῖς φυλές, μὲ τὰ ἴδια ὀνόματα παντοῦ: *Υλλεῖς, Δυμῆνες, Πάμφυλοι*.

Ἡ καθιερωμένη ἄποψη γιὰ τὴ γένεση αὐτοῦ τοῦ φυλετικοῦ συστήματος τὴν ἀνάγει σ' ἐποχὴ ἀρχαιότερη τῆς καθόδου τῶν Δωριέων στὴν Πελοπόννησο (οἱ ὑποστηρικτές της ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνα ἕως καὶ τώρα εἶναι πολυάριθμοι), δὲν εἶναι ὅμως ἐνιαία, καθὼς, ἐνίοτε, διατυπώνεται μὲ διάφορες παραλλαγές ὡς πρὸς τὴν προέλευση καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν φυλῶν: Οἱ βασικὲς παραλλαγές της εἶναι τέσσερις, ἡ δὲ πρώτη ἔχει ἀποχρώσεις. Συγκεκριμένα ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι οἱ δωρικὲς φυλές ἦσαν: εἴτε (1) πρῶν αὐτόνομες ομάδες (α) ἀναγόμενες στὸν πρωτόγονο φυλετισμὸ (Fustel de Coulanges) ἢ (β) προερχόμενες ἀπὸ ἐνώσεις *φρατριῶν* (E. Durkheim) ἢ γενῶν (G. Glotz) ἢ *φυλῶν*, *Stämme* (K. J. Neumann)· εἴτε (2) πρῶν διαιρέσεις λαοῦ μεταναστεύοντος, στερουμένου κράτους (U. v. Wilamowitz-Möllerndorff)· εἴτε (3) πρῶν ὑποδιαιρέσεις κράτους πού διασπάσθηκε (E. Meyer)· εἴτε (4) ἀνακλάσεις τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς διακρίσεως τάξεων βάσει κατανομῆς λειτουργιῶν (G. Nagy). Ἀντίθετα μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα ἄποψη, οἱ ὑπόλοιπες χρονολογοῦν τὴν ἐμφάνιση τῶν δωρικῶν φυλῶν μετὰ τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων στὴν Πελοπόννησο. Τὶς ἀναφέρω κατὰ τὴ χρονολογικὴ σειρὰ τῆς ὑποτιθεμένης γενέσεως τῶν φυ-

1. M. B. Sakellariou, *La migration grecque en Ionie*, 1958, σσ. 239-243.

λῶν: οἱ Ὑλλεῖς, Δυμᾶνες καὶ Πάμφυλοι, ἀφοῦ ὑπῆρξαν ὡς αὐτόνομες ὁμάδες, ἐνώθησαν καὶ ἔτσι προέκυψε τὸ δωρικὸ ἔθνος (Z. Rubinsohn)· οἱ Δωριεῖς χωρίσθηκαν σὲ τρεῖς φυλὲς προβαίνοντες σὲ τριχοτόμηση τῶν ὑπὸ διανομὴ ἐδαφῶν ποὺ κατακτοῦσαν (E. Szanto)· ἡ κατανομή κατὰ φυλὲς εἶναι μεταγενέστερη τῆς δημιουργίας κρατῶν τύπου *Πόλεως* (D. Roussel).

Ἐκ τῆς πλευρᾶ μου, κατέληξα στὰ ἐξῆς συμπεράσματα: 1) Οἱ ὑποθέσεις ποὺ χρονολογοῦν τὴ γένεση τοῦ δωρικοῦ φυλετικοῦ συστήματος δὲν εὐσταθοῦν, ὄχι μόνον λόγῳ ἐλλείψεως ἐπιχειρημάτων (οἱ δύο πρῶτες) ἢ χρήσεως τρωτῶν ἐπιχειρημάτων (ἡ τρίτη), ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ὑπολογίζουσι δεόντως τὴν παρουσία τῶν ὀνομάτων Ὑλλεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφυλοι σὲ πλεῖστα κράτη καὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν πέραν τῆς Πελοποννήσου ἐδαφῶν ποὺ κατακτήθηκαν ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς. Αὐτὴ ἡ παρουσία ἄγει ἀναπόφευκτα στὸ συμπέρασμα ὅτι τόσο τὰ ἐν λόγῳ ὀνόματα ὅσο καὶ τὸ συναφὲς μὲ αὐτὰ φυλετικὸ σύστημα εἶναι ἀρχαιότερα τῆς διασπάσεως τοῦ δωρικοῦ ἔθνους, συνεπείᾳ τῆς μετακινήσεώς του ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς στὴν Πελοπόννησο. 2) Πέραν αὐτοῦ ἀξίζουν προσοχῆς δύο διαφοροποιήσεις: α) Ἐνῶ ὁ Ὑλλος, ἥρωας ἐπώνυμος τῶν Ὑλλέων φερόταν ὡς υἱὸς τοῦ Ἡρακλεῖ¹, ὁ Δύμας καὶ ὁ Πάμφυλος, ἥρωες ἐπώνυμοι τῶν Δυμάνων καὶ τῶν Παμφύλων, παρουσιάζονταν ὡς υἱοὶ τοῦ Αἰγιμίου, βασιλέα τῶν Μακεδνῶν, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνταν ὡς οἱ πρόγονοι τῶν ἱστορικῶν Δωριέων². β) Οἱ Ἡρακλεῖδαι ἀναφέρονταν, ὄχι ὡς καθ' αὐτὸ Δωριεῖς, ἀλλὰ ὡς συνεργασθέντες μὲ τοὺς Δωριεῖς. Αὐτὲς οἱ δύο διαφοροποιήσεις μοιάζουν νὰ ἀνακλοῦν μία παλαιὰ ἱστορικὴ ἀνάμνηση τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ὑλλεῖς ἀποτελοῦσαν ἀρχικὰ μία χωριστὴ ἐθνικὴ ὁμάδα. Οἱ ἐρευνητὲς εἶναι σύμφωνοι ἐπ' αὐτοῦ, διαφωνοῦν ὁμως ὡς πρὸς τὴν προέλευση αὐτῆς τῆς ὁμάδας, καθὼς ἄλλοι τὴ θεωροῦν ἐλληνικὴ, ἄλλοι τὴ θεωροῦν ἰλλυρικὴ (U. v. Wilamowitz-Möllendorff, P. Kretschmer, A. v. Blumenthal, O. Haas, F. Kiechle). Ἡ δευτέρα ὑπόθεση ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ ἀβάσιμα ἐπιχειρήματα³. Τὸ ὄνομα Ὑλλεῖς ἔχει τὸν τύπο ἐλληνικοῦ

1. Παραπομπὲς σὲ πηγές: Eitrem, ἐν *RE*, IX 1, 1914, σσ. 123-124.

2. Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 15 (= Στέφανος Βυζάντιος, λ. Δυμᾶνες).— Στράβων, 9, 4, 10;— Παιονίας, 8, 7, 8.— *Σχόλ. Πινδ. Πυθ.*, 5, 92.

3. Αὐτὰ εἶναι (*Ἐπιχ.* α) ἡ μνεῖα, σὲ μερικὰ ἀρχαῖα κείμενα ἐνὸς ἰλλυρικοῦ λαοῦ μὲ τὸ ὄνομα Ὑλλοι, Ὑλλοί, Ὑλλᾶται, Ὑλλῆες (Ὑλλεῖς), *Hylles*, μὲ τὸ ὁποῖο συνάπτουν τὸ τοπωνύμιον Ὑλλαικὸς ἢ Ὑλλικὸς λιμὴν, στὴν Κέρκυρα· (*Ἐπιχ.* β) μερικὰ γλωσσικὰ φαινόμενα ἐντοπιζόμενα στὴ Λακωνία καὶ ὑποτιθέμενα ὡς ἰλλυρικά.— Τὸ πρῶτον ἐπιχείρημα, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ (N. G. L. Hammond), προσκρούει στὸ γεγονός ὅτι τὰ ἀρχαῖα κείμενα ποὺ ἀναφέρουν τοὺς Ὑλλοὺς ἐμφανίζουν πολὺ μεγάλες διαφορὰς ὡς πρὸς τὴ γεωγραφικὴ θέσιν αὐτοῦ, τὴν περιγραφὴν τῆς χώρας αὐτοῦ καὶ

έθνικοῦ ὀνόματος -εως ἀναγόμενο σέ τοπωνύμιο π.χ. *Υἱλλα, *Υἱλλος, ἡ ρίζα τοῦ ὁποίου μπορεῖ νά εἶναι προελληνική ὅπως συμβαίνει μέ πλῆθος τοπωνυμίων τοῦ ἑλλαδικοῦ καί περιελλαδικοῦ χώρου. Ὅσον ἀφορᾷ στόν ἐθνικό χαρακτήρα τῶν ἀρχικῶν φορέων αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος, δέν εἶναι δυνατόν νά ἀγνοηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ μυθικός ἐκπρόσωπός τους, Ὑἱλλος, ἐμφανίζεται ὡς υἱός τοῦ Ἡρακλῆ, ἥρωα ἐλληνικοῦ. Τὸ ὄνομα *Δυμῶνες* ἔχει τὸν τύπο ἐθνικοῦ ὀνόματος -ἄνες, ὁ ὁποῖος προσιδιάζει σέ ὀνόματα ἐλληνικῶν ἐθνῶν τοῦ δυτικοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Τὸ ἴδιο ὄνομα μαρτυρεῖται καί ὡς ἐθνικό τῶν κατοίκων μιᾶς πόλεως στήν Ὀζολία Λοκρίδα. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος *Πάμφυλοι* εἶναι πρόδηλη. Γιά τοῦτο ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι αὐτὴ συγκροτήθηκε γιὰ νά περιλάβει στοιχεῖα διαφόρων προελεύσεων. Ἐάν τὰ ὡς ἄνω

τὸν ἀριθμὸ τῶν πόλεων τους. Συγκρίνοντας αὐτὰ τὰ κείμενα ἐπίσημα πέντε ἐκδοχῆς ὡς πρὸς τὸ πρῶτο σημεῖο καί δύο πολὺ μεγάλες ὡς πρὸς τὸ τρίτο. Αὐτὲς οἱ διαφορὲς ἐξηγοῦνται, νομίζω, μέ τὴν ὑπόθεση ὅτι ὀφείλονται στὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες δέν εἶχαν γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ αὐτὸν τὸ λαὸ καί τὴ χώρα του, ἀλλὰ κατέγραψαν ποικίλες ἀόριστες πληροφορίες πού ἐπαιρναν ἀπὸ Ἰλλυριοὺς πού συναντοῦσαν. Ἐπὶ πλέον πρέπει νά λάβουμε ὑπ' ὄψη (α) γενικότερα τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδαν μέ μεγάλη ἐλευθερία στὴ γλώσσα τους τὰ ξένα ἐθωνύμια, τοπωνύμια καί ἀνθρωπωνύμια καί (β) εἰδικότερα τὸ γεγονός ὅτι, στήν προκειμένη περίπτωσι, τὰ οἰκεῖα, σ' αὐτοὺς ὀνόματα τοῦ Ὑἱλλου καί τῶν Ὑἱλέων μποροῦσαν νά τοὺς κάμουν νά ἀποδώσουν ἓνα ἰλλυρικό ἐθνικό ὄνομα πού ἔμοιαζε μέ αὐτὰ ὡς Ὑἱλλοί καί Ὑἱλεῖς. Ὅσον ἀφορᾷ στὸ τοπωνύμιο Ὑἱλαϊκός ἢ Ὑἱλικός λιμῆν, δοθέντος ὅτι ἡ Κέρκυρα εἶχε ἀποικισθεῖ ἀπὸ Κορινθίους, πού ἦσαν Δωριεῖς, εἶναι πιὸ εὐλόγο νά σχετισθεῖ μέ τὴ δωρική φυλὴ τῶν Ὑἱλέων παρὰ μέ ἓνα ἰλλυρικό λαὸ ἀβεβαίου ὀνόματος. Τὸ δεύτερο ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἰλλυρικῆς καταγωγῆς τῶν Ὑἱλέων διαμορφώθηκε σέ δύο φάσεις: κατὰ τὴν πρώτη, ὑποστηρίχθηκε ὅτι εἶναι ἰλλυρικά τὰ μαρτυρούμενα στὴ Λακωνία: οὐσιαστικὸ ὠβά, ὄνομα ἥρωος Οἰβαλος, καί τοπωνύμια Βαμβύνα, Ζάραξ, Κάρυστος, Καρδαμύλη, Μαλέα· κατὰ τὴν δεύτερη, αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀποδόθηκαν στοὺς Ὑἱλεῖς. Ὅσον ἀφορᾷ στήν πρώτη φάσι, παρατηροῦμε ὅτι ἡ ἐπιδικωμένη ἀπόδειξι δέν ἐπιτυγχάνεται γιὰ δύο λόγους: (α) Ἡ προταθεῖσα γιὰ τὴ λ. ὠβά, ἐτυμολογία ὑποθέτει τροπὴ τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ *bh, σέ b, ἡ ὁποία δέν εἶναι ἀποκλειστικὰ ἰλλυρική. Τὸ ὄνομα Οἰβαλος βρίσκεται στήν ἴδια κατάστασι, ἀφοῦ ἀνάγεται στὸ ὠβά. (β) Τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἰλλυρικῆς προελεύσεως τῶν τοπωνυμίων ἔχουν περιορισμένη ἀποδεικτικὴ ἀξία· ἐξ ἄλλου, τὰ ὀνόματα Κάρυστος καί Καρδαμύλη ἀπαντοῦν καί σέ ἄλλες περιοχῆς τοῦ Αἰγαίου καί, κυρίως, ἔχουν μεγάλες πιθανότητες νά ἀνάγονται στὸ «μεσογειακό» γλωσσικό ὑπόστρωμα (τὸ Κάρυστος φαίνεται νά περιέχει τὴ ρίζα kar-/ker- πού ἀναγνωρίζεται σέ πλῆθος τοπωνυμίων, μέσα στὴ Μεσόγειο καί γύρω ἀπὸ αὐτήν, ἀποδιδόμενων σέ πετρώδεις ἢ βραχώδεις τόπους· τὸ Καρδαμύλη παραλληλίζεται μέ τὸ Καρδαμυλησός, πού περιέχει τὸ χαρακτηριστικό «μεσογειακό» ἐπίθημα -σ-). Ὅσον ἀφορᾷ στὴ δεύτερη φάσι τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐκείνη πού ἔγχειται στήν ἀπόδοσι τῶν ὠβά, Οἰβαλος, Βαμβύνα, Ζάραξ, Κάρυστος, Καρδαμύλη, Μαλέα στοὺς Ὑἱλεῖς, αὐτὴ ἔχει ὡς μοναδικὸ στήριγμα τὴ γνώμη ὅτι οἱ Ὑἱλεῖς ἦσαν Ἰλλυριοί. Αὐτὴ ὅμως ἡ γνώμη εἶναι τὸ ἐπὶ προκειμένου ζητούμενο νά ἀποδειχθεῖ. Ἐπομένως ἔχουμε τὸ γνωστὸ λογικὸ σφάλμα πού λέγεται ἀκριβῶς *λήψη τοῦ ζητουμένου, petitio principii*.

δεδομένα προστεθοῦν στὰ στοιχεῖα ἱστορικῶν ἀναμνήσεων πού ἔχουν ἀποτυπωθεῖ, ἀφ' ἑνός, στή δωρική παράδοση καί, ἀφ' ἑτέρου, στὸ μῦθο πού συνάπτει τὸν Ἡρακλῆ μὲ τὸν Αἰγίμιο¹, προκύπτει εὐλόγως τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ δωρικό ἔθνος καί οἱ τρεῖς φυλές του δημιουργήθηκαν συγχρόνως στήν κεντρική Στερεά Ἑλλάδα ἀπὸ στοιχεῖα πού λέγονταν Ὑλλεῖς καί λάτρευαν τὸν Ἡρακλῆ, ἀπὸ στοιχεῖα πού λέγονταν Δυμᾶνες, εἶχαν βασιλέα τὸν Αἰγίμιο, καί συντηροῦσαν τὴν ἀνάμνηση τοῦ ὅτι ἦσαν ἀπόγονοι Μακεδωνῶν, πού εἶχαν μεταναστεύσει ἀπὸ τὴν Πίνδο², καί ἀπὸ στοιχεῖα ἄλλων προελεύσεων, τὰ ὁποῖα συγχωνεύθηκαν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία Πάμφυλοι.

6. ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΩΝΥΜΙΑ

Μερικοὶ ἐρευνητὲς ἔχουν ἀποδώσει διάφορα τοπωνύμια καί ἀνθρωπωνύμια σὲ διάφορα ἔθνη μὲ ποικίλα κριτήρια, πού, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δὲν ἐξήγουν. Γιὰ τοῦτο ἀρκετὰ τοπωνύμια καί ἀνθρωπωνύμια ἔχουν προταθεῖ ὡς χαρακτηριστικὰ ὄχι τοῦ ἴδιου ἔθνους, ἀλλὰ δύο ἢ καί τριῶν διαφορετικῶν. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ συλλογισμοὶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἔχουν γίνεϊ ἔως τώρα ἀποκλειστικὰ στὰ πλαίσια ἐρευνῶν ἀναφερομένων περιοριστικὰ σὲ ἓνα ἢ σὲ ἄλλο ἔθνος· πράγματι, ὑπὸ τέτοιες συνθηκὲς δὲν παρουσιάζονται εὐκαιρίες γιὰ νὰ διαφανοῦν καί τὰ ὄρια καί ἡ σχετικότητα τῶν ἐν λόγῳ συλλογισμῶν. Ὑπὸ τίς συνθήκες ὅμως μιᾶς συνολικῆς ἔρευνας τῶν ἐλληνικῶν ἔθνῶν, ὅπως ἡ παροῦσα, ὁ μελετητὴς διαπιστώνει ἀναπόφευκτα ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως κάποια τοπωνύμια καί ἀνθρωπωνύμια εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ περισσότερα ἀπὸ ἓνα ἔθνη καί, κατὰ συνέπεια, νὰ αἰσθανθεῖ τὴν ἀνάγκη νὰ περιορισθεῖ στὰ λεπτότερα κριτήρια, βάσει κανόνων πού νὰ μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν σὲ κάθε περίπτωση. Κατὰ τὴ γνώμη μου, τὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατάλληλα κριτήρια εἶναι τρία: 1) ἡ ἐτυμολογικὴ συγγένεια ἐνὸς τοπωνυμίου ἢ ἀνθρωπωνυμίου μὲ ἓνα ἔθνωνύμιο· 2) ἡ ἐτυμολογικὴ συγγένεια ἐνὸς τοπωνυμίου ἢ ἀνθρωπωνυμίου μὲ ὄνομα μυθικοῦ προσώπου δυναμένου νὰ ἀποδοθεῖ σὲ ἓνα ἔθνος· 3) ἡ σύμπτωση τῆς διαδόσεως ἐνὸς τοπωνυμίου ἢ ἀνθρωπωνυμίου ἀνταποκρινομένου στίς ὡς ἄνω προδιαγραφὲς μὲ ἀποδεδειγμένη, διάδοση ἐνὸς ἔθνους. Αὐτὰ τὰ τρία κριτήρια δὲν εἶναι ἰσοδύναμα. Τὸ πρῶτο κριτήριο ἀνάγεται σὲ μία ἐξίσωση ἐνὸς γνωστοῦ στοιχείου Σ1 μὲ ἓνα ἄλλο γνωστὸ στοιχεῖο Σ2. Ἄρα εἶναι ἀμάχητο. Τὸ δεῦτερο κριτήριο ἀνάγεται σὲ δύο ἐξισώσεις· ἐνὸς γνωστοῦ στοιχείου Σ1 μὲ ἓνα ἄλλο γνωστὸ στοι-

1. M. B. Sakellariou, *Between Memory and Oblivion: the Transmission of Early Greek Historical Traditions*, 1990, σσ. 223-235.

2. Ἡρόδοτος, 1, 56. Βλ. M. B. Sakellariou, ἔ.δ.

χεῖο Σ2 καὶ τοῦ δεύτερου γνωστοῦ στοιχείου Σ2 μὲ ἓνα ὑποθετικὸ στοιχεῖο Υ. Ἄρα, ὡς πρὸς τὸ δεύτερο τμήμα του, εἶναι τόσο βεβαιότερο ἢ ἀβεβαιότερο, ὅσο βεβαιότερη ἢ ἀβεβαιότερη εἶναι ἡ ἀπόδοση Υ ἐνὸς μυθικοῦ προσώπου σ' ἓνα ἔθνος. Τὸ τρίτο κριτήριον, τέλος, τίθεται σ' ἐφαρμογὴ ὑπὸ ὄρους στατιστικῆς, πού πρέπει νὰ συνυπολογίσει (α) τὴν τάξιν μεγέθους τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χωρῶν (δύο χῶρες; τρεῖς χῶρες; κ.ο.κ.) ὅπου συμπίπτει τὸ πρὸς ἀπόδειξιν στοιχεῖο μὲ ἀποδειγμένο ἐντοπισμὸ ἔθνος, (β) τὴν τάξιν μεγέθους τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀποδείξεων ἐντοπισμοῦ ἔθνος πού συμπίπτουν σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω χῶρες καὶ (γ) τὴν τάξιν ἀξίας αὐτῶν τῶν ἀποδείξεων. Ἐφαρμόζοντας τοὺς ὡς ἄνω κανόνες, κατέληξα στὰ ἀκόλουθα ἀποτελέσματα.

Ἄβαντες— Κριτήριον 1: *Ἄβαι*, πόλη στὴ Φωκίδα¹. — Κριτήριον 3: *Ἀρέθουσα*, ὄνομα πηγῆς στὴν Εὐβοία, στὴν *Ἀρέθουσα* καὶ στὴν *Ἀρκαδία*. *Κάναθος*, ὄνομα πηγῆς στὴν Εὐβοία καὶ στὴν *Ἀργολίδα*. *Κάναθος*: μυθικὸ πρόσωπο στὴν *Ἀρκαδία*².

Ἀθαμᾶνες— Κριτήριον 2: *Ἀθαμάντιον πεδῖον*, στὴν *Ἀχαΐα Φθιώτιδα* καὶ στὴ Βιωτία³. Αὐτὸ τὸ τοπωνύμιον παραπέμπει στὸν *Ἀθάμαντα*, μυθικὸ πρόσωπο (θεὸ) τῶν *Ἀθαμάνων*.

Αἰνιᾶνες— Κριτήριον 1: *Αἰνία*, ὄνομα πόλεως καὶ *Αἴνιος*, ὄνομα ποταμοῦ στὴ Β.-Α. Θεσσαλία⁴, *Αἰνείας*, θεωνύμιον καὶ ἀνδρωνύμιον στὴν ἴδια περιοχῇ⁵.

Αἰολεῖς— Κριτήριον 1: *Αἰολεῖς*, ὄνομα πόλεως ἢ ἐθνικὸ ἐξ ὀνόματος πόλεως στὴ Ν.-Α. Θεσσαλία⁶. *Αἰολίς*, ὄνομα περιοχῆς στὴν Αἰτωλία⁷.

Ἀχαιοὶ— Κριτήριον 2: *Νηλεὺς*, ὄνομα ποταμοῦ στὴν Εὐβοία⁸. Αὐτὸ τὸ ὄνομα παραπέμπει στὸν *Νηλέα*, μυθικὸ πρόσωπο τῶν *Ἀχαιῶν*.

1. Κατωτέρω, σελ. 260.

2. Κατωτέρω, σελ. 260.

3. Ἀπολλώνιος Ρόδιος, 2, 514. — Σχολ. Ἀπολλ. Ρόδ., 2, 513. — Μ. Ἐτυμ., λ. Ἀθαμάντιον. — Πανυσανίας, 9, 24, I.

4. Κατωτέρω, σελ. 261.

5. Κατωτέρω, σελ. 261.

6. Κατωτέρω, σελ. 261.

7. Κατωτέρω, σελ. 261.

8. Κατωτέρω, σελ. 263.

Γραῖοι— Κριτήριο 1: *Γραῖα*, τοπωνύμιο στή Μακεδονία¹ καὶ στήν Ἀ. Βοιωτία². *Γραῖος*: ἀνθρωπωνύμιο στήν Ἡπειρο³.

Ἴωνες— Κριτήριο 1: *Ἴων*, ὑδρωνύμιο, στή Β.-Δ. Θεσσαλία καὶ στή Δ. Πελοπόννησο. *Ἴαν*, *Ἴουν*, ἀνδρωνύμιο, σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Θεσσαλίας⁴.

Λαπίθαι— Κριτήριο 1: *Λάπιθος* ἢ *Λαπίθας*, ὄρος στήν Τριφυλία, *Λαπίθαιον*, ὄρος στή Λακωνία (Στέφανος Βυζάντιος) ἢ τόπος στὸν Ταύγετο (Παυσανίας)⁵. Αὐτὰ τὰ τοπωνύμια συχνὰ θεωροῦνται ὡς ἀποδείξεις παρουσίας Λαπιθῶν στὶς ὡς ἄνω χῶρες. Ὡστόσο ἡ συσχέτιση αὐτῶν τῶν τοπωνυμίων μὲ τὸ ἔθνωνύμιο τῶν Λαπιθῶν πρέπει νὰ θεωρεῖται μόνον δυνητικὴ καὶ ὄχι ἀναγκαῖα. Πράγματι, λαμβανομένων ὑπ' ὄψη (α) τοῦ γεγονότος ὅτι πρόκειται γιὰ ὀνόματα ὀρέων καὶ (β) τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ θέμα *λαπιθ-* ἀνάγεται σὲ ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα μὲ σημασία «πέτρα, βράχος»⁶, εἶναι ἐνδεχόμενον αὐτὰ τὰ ὀνόματα νὰ εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπὸ παρουσία Λαπιθῶν. — Κριτήριο 2: *Ἐλάτεια*, ὄνομα πόλεως στήν Πελασγιώτιδα καὶ στή Φωκίδα. Αὐτὸ τὸ ὄνομα δὲν παράγεται ἀπὸ τὴ λέξη *ἔλατον*, δοθέντος ὅτι οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη πόλη βρίσκεται σὲ ὑψόμετρο ὅπου φύονται ἔλατα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ μυθικοῦ προσώπου Ἐλάτου, ποὺ φέρεται ὡς Λαπίθης. *Κορώνεια*, ὄνομα πόλεως στή Βοιωτία καὶ στήν Ἀττικὴ. Ὁ τύπος αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος δηλώνει παραγωγή ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κορώνου, μυθικοῦ προσώπου ποὺ φέρεται ὡς Λαπίθης. *Φάλαρος*, ὄνομα ποταμοῦ στή Δ. Βοιωτία, *Φάληρον*, τοπωνύμιο στήν Ἀττικὴ. Αὐτὰ τὰ ὀνόματα δὲ σχετίζονται ἀναγκαστικὰ μὲ τὸν Φάληρο, μυθικὸ πρόσωπο ποὺ φέρεται ὡς Λαπίθης, δεδομένου ὅτι (α) ἀνάγονται στὸ ἐπίθετο *φάληρος* / *φαλαρός* «λευκός, λευκάζων» καὶ (β) λόγω τῆς ὡς ἄνω σημασίας του αὐτοῦ τὸ ἐπίθετο μπορεῖ νὰ χαρακτηριεῖ ποτάμια καὶ αἰγιαλούς, καὶ ἐκεῖθεν νὰ ὀνοματοποιήθηκε ὡς ὄνομα ποταμῶν καὶ αἰγιαλῶν.

Μινῆαι— Κριτήριο 1: *Μινῆα*, ὄνομα πόλεως στή Β.-Α. Θεσσαλία. *Μινῆας*, ὄνομα ποταμοῦ στή Δ. Βοιωτία. *Μινῆιος*, ὄνομα ποταμοῦ στήν Τριφυλία⁷. — Κριτήριο 3: *Ὀρχομενός*, ὄνομα πόλεως στή Β.-Α. Θεσσαλία (σύμπτωση μὲ τοπωνύμιο

1. Κατωτέρω, σελ. 264.

2. Κατωτέρω, σελ. 264.

3. Κατωτέρω, σελ. 264.

4. Κατωτέρω, σελ. 265.

5. Κατωτέρω, σελ. 265.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 187.

7. Κατωτέρω, σελ. 266-267.

Μινιά), στή Ν.-Α. Θεσσαλία (σύμπτωση με παράδοση για Μινύες και με Κλυμένη ή Περικλυμένη) και στή Δ. Βοιωτία (σύμπτωση με παράδοση για Μινύες, με τοπωνύμιο *Μινύας*, με ὁμώνυμο παλαιὸ θεὸ και με ἄλλες παλαιές θεότητες, τὸν Εὐφάμο και τὸν Περικλύμενο).

7. ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΕΘΝΩΝ

Και κατὰ τὴν ἀρχαιότητα και κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους ἐπικράτησε ἡ τάση νὰ συσχετίζονται διάλεκτοι τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας και ἔθνη ἢ ομάδες ἐθνῶν.

Οἱ νεότερες ἔρευνες (19ος και 20ὸς αἰ.) ἐξακρίβωσαν ἀντιστοιχίες διαλέκτων τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς και ἐθνῶν τῆς ἴδιας ἐποχῆς¹, καθὼς και ομάδες συγγενῶν διαλέκτων τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Ἐπίσης ἐπιδόθηκαν στὴν προϊστορία τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων και συνακόλουθα στὴν προϊστορία τῶν ἐλληνικῶν ἐθνῶν.

Κατὰ συνέπεια, τὰ δεδομένα και οἱ ὑποθέσεις ποὺ προσκομίζουν οἱ διαλεκτολογικὲς ἔρευνες στὴ μελέτη τῆς προϊστορίας τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων συγκροτοῦν μία ἀκόμη κατηγορία στοιχείων συντελεστικῶν τῆς περιγραφῆς, τῆς ταυτίσεως και τῆς ἀναγνωρίσεως ἐλληνικῶν ἐθνῶν κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ὅμως τοῦ ἀντικειμένου τῶν δικῶν μου ἐρευνῶν χρειάσθηκε, γιὰ λόγους μεθοδολογικούς, νὰ θεωρήσω ὡς μὴ δεδομένη τὴν ἀνταπόκριση μεταξὺ τῆς διαφοροποιήσεως τῆς πρωτο-ἐλληνικῆς γλώσσας σὲ διαλέκτους και τῆς διαφοροποιήσεως τῶν Πρωτο-Ἑλλήνων σὲ ἔθνη, ἀλλὰ νὰ ἐπιχειρήσω νὰ τὴν ἐλέγξω κατὰ περίπτωσιν, ἐργαζόμενος μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἀπόψεων γιὰ τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν διαλέκτους ποὺ διατυπώθηκαν ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1880 και ἔπειτα.

Στὴ συνέχεια συνοψίζω τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μου.

Ἴωνες— Κατὰ τοὺς ἱστορικούς χρόνους ὅλοι ὅσοι μιλοῦσαν τὴν ἀττικὴν διάλεκτον και παραλλαγὴς τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου στὴν Εὐβοία, στὶς Κυκλάδες και στὴν Ἴωνία θεωροῦνταν Ἴωνες με τὴν εὐρεία σημασία τοῦ ὄρου. Ἄλλωστε οἱ ἀρχαῖοι ἐλάμβαν-

1. Ἀττικῆ-ἰωνικὴ διάλεκτος (Ἀττικὴ, Εὐβοία, Κυκλάδες, Ἴωνία και ἀποικίες) = Ἴωνες Ἀρκαδο-κυπριακὴ διάλεκτος (Ἀρκαδία, Κύπρος και, ἐν μέρει, Παμφυλία) = Ἀρκαδές. Αἰολικὴ διάλεκτος (Αἰολίς) = Αἰολεῖς. Δωρικὴ διάλεκτος (Δωρίς, Μεγαρίς, Κορινθία, Ἀργεῖα, Ἐπιδαυρία, Τροιζηνία, Αἴγινα, Λακωνία, Μεσσηνία, Κρήτη, μερικὲς Κυκλάδες, Δωδεκάνησος, Κνίδος, Ἀλικαρνασός, ἀποικίες τῶν προηγουμένων, ἐν μέρει και Παμφυλία) = Δωριεῖς. Θεσσαλικὴ διάλεκτος (Θεσσαλία) = Θεσσαλοί. Βοιωτικὴ διάλεκτος (Βοιωτία) = Βοιωτοί. Λοκρικὴ διάλεκτος (Ὀπουντία Λοκρὶς και Ὀζολία Λοκρὶς) = Λοκροί. Φωρικὴ διάλεκτος (Φωκίς) = Φωκεῖς. Αἰτωλικὴ διάλεκτος (Αἰτωλία) = Αἰτωλοί Ἀκαρνανικὴ διάλεκτος (Ἀκαρνανία) = Ἀκαρνανές. Καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

ναν ρητά τη χρήση αὐτῶν τῶν διαλέκτων ὡς στοιχεῖο ἀναγνωρίσεως τῆς ἰωνικότητος¹. Μέχρι τῶν μέσων τοῦ 20οῦ αἰῶνα, οἱ εἰδικοί τοποθετοῦσαν τὴν ἀρχὴ τῶν ἀττικῶν-ἰωνικῶν ἰδιαιτεροτήτων στὴν Ἀττικὴ, θεωρουμένη ὡς μητρόπολις τῶν Ἰώνων τῆς Εὐβοίας, τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Ἰωνίας, γιὰ δὲ τὰ δείγματα τῶν ἰδίων ἰδιαιτεροτήτων ποὺ ἐμφανίζονται σποραδικὰ ἐκτὸς Ἀττικῆς, σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς ἑλλαδικῆς χερσονήσου συζητοῦσαν ἐὰν πρόκειται γιὰ φαινόμενα ἀττικισμοῦ ἢ γιὰ κατάλοιπα ἰωνικοῦ διαλεκτικοῦ ὑποστρώματος.

Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνα, πολλοὶ νεότεροι εἰδικοί ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὲς διαλεκτικὲς ἰδιαιτερότητες παρήχθησαν μετὰ τὴν διασπορὰ τῶν Ἰώνων πέραν τῆς ἑλλαδικῆς χερσονήσου. Μερικοὶ ἐξηγοῦν τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῶν τῶν ἰδιαιτεροτήτων μὲ τὴν ὑπόθεσιν τῆς διαδόσεώς τους ἀπὸ τόπο σὲ τόπο λόγῳ μιμήσεως. Τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ὡς ἄνω ἐκτιμήσεων δὲν τὰ κρίνω, λόγῳ ἀναρμοδιότητος. Διαπιστώνω ὅμως ὅτι τὰ συμπεράσματα ποὺ ἔχουν ἐξαχθεῖ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα προσκρούουν σὲ πραγματικότητες (α) γεωγραφικὲς καὶ (β) ἱστορικὲς.

(α) Κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον, στὴν ὁποία τοποθετοῦνται ἡ γένεσις καὶ ἡ διάδοσις τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀττικῶν-ἰωνικῶν ἰδιαιτεροτήτων, ἡ ἀττικὴ-ἰωνικὴ χρησιμοποιεῖται μέσα στὰ ὅρια μιᾶς περιοχῆς ποὺ περιλαμβάνει τὴν Ἀττικὴ, τὴν Εὐβοίαν, τὴν συστάδα τῶν Κυκλάδων καὶ τὴν Ἰωνίαν, ἀποτελουμένη ἀπὸ ἐδάφη νησιωτικὰ καὶ ἡπειρωτικὰ. Ἐπὶ πλεόν δὲ τὰ μέρη αὐτῆς τῆς περιοχῆς χωρίζονται ἀπὸ θαλάσσιες ἀποστάσεις πολὺ μεγάλες γιὰ τὲς τότε συνθῆκες ναυσιπλοίας.

(β) Ἀπὸ τὸ 1200 π.Χ. περίπου ἕως τὸ 700 π.Χ. περίπου οἱ ἐπαφὲς μεταξὺ κοινοῦ τῆς περιοχῆς τῆς ἀττικῆς-ἰωνικῆς διαλέκτου καὶ μεταξὺ κοινοῦ τῆς ἴδιας περιοχῆς καὶ κοινοῦ τῶν μιλοῦσαν ἄλλες διαλέκτους πραγματοποιοῦνταν ὑπὸ τὲς ἀκόλουθες συνθῆκες: (1) μέσα σ' ὅλη τὴν λεκάνην τοῦ Αἰγαίου, οἱ ἐλληνικὲς κοινωνίες ἐμφανίζονται ἀποκομμένες ἕως περίπου τὸ 900 π.Χ. Στὴ συνέχεια παρατηρεῖται βραδεία ἀποκατάστασις ἐπικοινωνιῶν, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ μετὰ τὸ 700 π.Χ. οἱ συνθῆκες φαίνονται ἐλάχιστες εὐνοϊκὲς γιὰ διαλεκτολογικὲς ἀλληλεπιδράσεις μεταξὺ μετακινουμένων ναυτικῶν καὶ ἐντοπίων· (2) Ἐκτὸς τούτου, παρατηρεῖται ὅτι τὰ προϊόντα τῆς ἰωνικῆς ζώνης κυκλοφοροῦν καὶ πέρα ἀπὸ τὰ ὅριά της· (3) Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Εὐβοεῖς, μολοντί εἶναι γείτονες καί, ἐπὶ πλεόν, εἶναι μέλη μιᾶς ὁμοσπονδίας μὲ τὸ ὄνομα Ἰῶνες ἕως τὸ 780/760 π.Χ.², ἀκολουθοῦν χωριστοὺς δρόμους.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 183.

2. M. B. Sakellariou, «La situation politique en Attique et en Eubée de 1000 à 700 avant J.-C.» (= *Revue des Études Anciennes*, 88/89, 1976/1977, σσ. 11-21).

Ἄλλὰ γὰρ τὴν παροῦσα ἔρευνα δὲν ἔχει σημασία ἢ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα ἐὰν κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀττικοὺς-ἰωνικοὺς νεωτερισμοὺς δημιουργήθηκαν πρὸ τῆς μετακινήσεως ἢ μετὰ τὴ μετακίνηση ἰωνικῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τὴν ἑλλαδικὴ χερσόνησο πρὸς τὴν Εὐβοία, τὶς Κυκλάδες καὶ τὴν Ἰωνία, ἀλλὰ ἢ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα ἐὰν κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς νεωτερισμοὺς δημιουργήθηκαν πρὸ τῆς διασπάσεως ἢ μετὰ τὴ διάσπαση τοῦ ἐνιαίου ἰωνικοῦ ἔθνους συνεπεῖα τῆς μετακινήσεώς του ἀπὸ τὴν Ἑσθιαϊώτιδα. Αὐτὸ τὸ πρόβλημα τίθεται γὰρ τὶς ἀττικο-ἰωνικὲς ἰδιαιτερότητες ποὺ ἀπαντοῦν σποραδικὰ καὶ σὲ χώρους ἄλλων διαλέκτων, ὡς ἀκολούθως:

1) Ἐφελκυστικὸ -ν: ἓνα δείγμα στὴ Φθιώτιδα (μέσα 5ου αἰ.)¹· τρία δείγματα στὴν Ὀζολία Λοκρίδα (α' μισὸ τοῦ 5ου αἰ.)²· δύο δείγματα στὴ Σικυωνία (5ος αἰ.)³· ἓνα δείγμα στὴν Ἀρκαδία (Τεγέα, 4ος αἰ.)⁴· τρία δείγματα στὴν Κύπρο, ὅπου ἀποίκισαν Ἀρκαῖδες (4ος αἰ.)⁵· δείγματα στὴν Ἡράκλεια, ἀποικία τοῦ Τάραντος ποὺ ἦταν σπαρτιατικὴ ἀποικία (τέλος 4ου αἰ.)⁶· πολλὰ δείγματα στοὺς Δελφούς, ἐμφανιζόμενα σὲ τιμητικὰ ψηφίσματα γιὰ ξένους (ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα καὶ ἔπειτα)⁷. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰ δείγματα τοῦ ἐφελκυστικοῦ -ν μποροῦν νὰ ὀφείλονται σ' ἀττικὴ ἐπίδραση δικαιολογεῖται μόνον γιὰ ἐκεῖνα τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ἡρακλείας λόγῳ τῆς χρονολογίας τους καὶ τοῦ χαρακτῆρα τῶν κειμένων στὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται· καθόλου γιὰ τὰ δείγματα τῆς Ὀζολίας Λοκρίδος, τῆς Σικυωνίας, τῆς Ἀρκαδίας καὶ τῆς Κύπρου, ἀφοῦ αὐτὰ χρονολογοῦνται νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀττικῆς στὶς διαλέκτους αὐτῶν τῶν χωρῶν.

2) Κατάληξις -ῶν σ' ὀνόματα μνηῶν: *Ἀθηναίων*, στὴ Βοιωτία⁸, *Ἀγραστ- / Ἀγρεστῶν*⁹ καὶ *Ἀμῶν*¹⁰, στὴ Φωκίδα, *Δινῶν*¹¹, στὴν Ὀζολία Λοκρίδα.

Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰ δείγματα τῶν ὡς ἄνω ἀττικῶν-ἰωνικῶν χαρακτηριστικῶν ἀνάγονται σὲ ὁμάδες ποὺ μιλοῦσαν μία διάλεκτο πρόδρομῆ τῆς ἀττικῆς ἰωνικῆς, στὴν

1. E. Schwyzer, *Dial. graec. exempla epigraphica potiora*, ἀρ. 557 = W. Dittenberger, *Sylloge Inscr. Graec.*³, ἀρ. 55 = C. D. Buck, *The Greek Dialects*, ἀρ. 35.

2. F. Solmsen, *Inscriptiones graecae ad illustr. dial. selectae*, ἀρ. 46 = C. D. Buck, ἴδιο ἔργο, ἀρ. 59.

3. C. D. Buck, ἴδιο ἔργο, ἀρ. 96.

4. E. Schwyzer, ἴδιο ἔργο, no 656 = C. D. Buck, ἴδιο ἔργο, ἀρ. 19.

5. O. Masson, *Inscr. Cypr. Syllabicae*, ἀρ. 215 καὶ 216.

6. E. Schwyzer, ἴδιο ἔργο, ἀρ. 62 = C. D. Buck, ἴδιο ἔργο, ἀρ. 50.

7. Πρβλ. F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, II, 1923, σ. 110.

8. Ἀνωτέρω, σελ. 207.

9. *Inscr. Graecae*, IX 1², ἀρ. 331, SGDI, ἀρ. 1787.

10. *Sammlung der griechischen Dialektinschriften*, ἀρ. 1920.

11. *Sammlung der griechischen Dialektinschriften*, ἀρ. 1908.

ἡπειρωτικῆ Ἑλλάδα κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἐνισχύεται ἀπὸ τὶς ἐξῆς παρατηρήσεις συμπτώσεων. Στὴ νότια Θεσσαλία (Θεσσαλιώτιδα-Φθιώτιδα) συμπίπτουν δεῖγμα ἐφελκυστικοῦ -ν, καὶ τὸ ἀνδρωνύμιον Ἰων¹. Στὴν Ὀζολία Λοκρίδα συμπίπτουν δεῖγμα ἐφελκυστικοῦ -ν, καὶ μυθικὸ πρόσωπον Ἰων². Στὴ Βοιωτία συμπίπτουν τὸ ὄνομα μὴνός *Ληραιῶν*³, καὶ παράδοση κατὰ τὴν ὁποία ἐκεῖ μιλοῦσαν παλαιότερα τὴν ἰωνικὴ⁴. Στὴ Σικυωνία συμπίπτουν: δεῖγμα ἐφελκυστικοῦ -ν καὶ τὸ μυθικὸ πρόσωπον Ἰανίσκος⁵.

Ἀρκαδες— Οἱ παλαιᾶς θεωρίαι γιὰ τὴ γένεση τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων ἀπέδιδαν στὴν προϊστορικὴ διάλεκτο τῶν Ἀρκαδῶν ὅλα τὰ φαινόμενα ποὺ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐμφανίζονται στὴν ἀρκαδική, στὴν κυπριακὴ καί, ἐν μέρει, στὴν παμφυλιακὴ, καὶ ἐρμήνευαν ὡς ἐνδείξεις ἀρκαδικοῦ ὑποστρώματος τὰ σποραδικὰ δείγματα τέτοιων φαινομένων ποὺ διαπιστώνονται σὲ χῶρες τῆς Πελοποννήσου γύρω ἀπὸ τὴν Ἀρκαδίαν, στὶς ὁποῖες μιλιόταν ἡ δωρικὴ. Ἡ ἀνακάλυψη τῆς διαλέκτου τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β ἄλλαξε τὰ δεδομένα καί, συνακόλουθα, ὀδήγησε σὲ νέες ὑποθέσεις, οἱ ὁποῖες συνάπτουν μὲ ἓνα ἢ ἄλλο τρόπο τὴν ἀρκαδικὴ μὲ τὴ διάλεκτο τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ⁶.

Γιὰ τὴν παροῦσα ἔρευνα δὲν ἔχει σημασία ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἐὰν κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀρκαδο-κυπριακοὺς νεωτερισμοὺς σὲ σχέση μὲ τὴ διάλεκτο τῶν πινακίδων Β δημιουργήθηκαν πρὸ τῆς μετακινήσεως ἢ μετὰ τὴ μετακίνηση ἀρκαδικῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο πρὸς τὴν Παμφυλία καὶ τὴν Κύπρο, ἀλλὰ ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἐὰν ὑπάρχουν ἀρκαδο-κυπριακὲς ἰσόγλωσσες ποὺ νὰ δημιουργήθηκαν πρὸ τῆς διασπάσεως ἢ μετὰ τὴ διάσπαση τοῦ ἐνιαίου ἀρκαδικοῦ ἔθνους συνεπεῖα τῆς μετακινήσεώς του ἀπὸ βορειότερη περιοχὴ, πιθανότατα στὴ νοτιο-δυτικὴ Μακεδονία⁷. Δυστυχῶς, δὲν ἐπισημαίνονται ἔχνη τῆς ἀρκαδικῆς μετὰ τῆς νοτιο-δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Πελοποννήσου (ἀντίστοιχα μὲ τὰ ἔχνη τῆς ἰωνικῆς ποὺ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 196-199.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 196-199.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 219.

4. Πασανίας, 2, 36, 3.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 197.

6. Κατωτέρω, σελ. 221-224.

7. Οἱ Ἀρκαδες ἔχουν κοινὰ πολιτισμικὰ στοιχεῖα μὲ τοὺς Μακεδόνες (Λυκάων, Ἀέροπος, τροπὴ τοῦ ε πρὸ ἐρρίνου σὲ ι), ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὸ ὄρος Λάκιμος (σημ. Ζυγός), τοὺς Βοιωτοὺς (Λυκάων/Λύκιος, Νύκτιμος/Νυκτεύς), ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὸ ὄρος Βοῖον (σημ. Σμόλικας-Γράμμος), καθὼς καὶ μὲ τοὺς Ἀθαμᾶνες (Ἀρκάς), τοὺς Θεσπερωτοὺς (Λυκάων) καὶ τοὺς Φθίους (Λυκάων). Ἐπὶ πλέον τὸ ἐθωνύμιον Ἀρκαδες συγγενεῖ μὲ τὸ ἐθωνύμιον Ἀρκτᾶνες.

έντοπίζονται στη Φθιώτιδα, την Όζολία Λοκρίδα, τη Σικυωνία και άλλοι¹. Από την άλλη όμως μεριά, μαρτυρείται για τη μακεδονική ένα δείγμα τροπής του ε προ έρρινου σε ι (ινδέα), η οποία είναι χαρακτηριστική της αρκαδο-κυπριακής.

Ἀχαιοί— Παλαιότερα, έπειτα από διάφορες άλλες υποθέσεις, επικράτησε η άποψη ότι η αρκαδο-κυπριακή διάλεκτος συνέχιζε διάλεκτο που μιλούσαν οι Ἀχαιοί κατά τους προϊστορικούς χρόνους². Μετά την ανάγνωση των πινακίδων σε Γραμμική Β, η διάλεκτος που ανακλάται σ' αυτές έρμηνεύθηκε όχι αποκλειστικά βάσει των δεδομένων που παρουσιάζει, αλλά και υπό το βάρος της πεποιθήσεως ότι οι Ἀχαιοί μιλούσαν την αρκαδο-κυπριακή. Για τούτο και η γλώσσα των πινακίδων σε Γραμμική γλώσσα λέγεται, χωρίς προβληματισμό, «ἀχαϊκή» ή «μυκηναϊκή».

Για τον χαρακτήρα της διαλέκτου των πινακίδων σε Γραμμική Β έχουν διατυπωθεί πολλές υποθέσεις, επικρατέστερες των οποίων είναι τρεις: 1) ήταν μία αρχαιότερη φάση της αρκαδο-κυπριακής ή ἀχαϊκής (M. Ventris-J. Chadwick, P. Chantraine, F. R. Adrados, M. S. Ruy Pérez, C. J. Ruijgh, C. H. Whitman, L. R. Palmer)· 2) ήταν πρόδρομος της αρκαδο-κυπριακής ή ἀχαϊκής και της αιολικής (J. Chadwick, M. Ventris-J. Chadwick)· 3) ήταν πρόδρομος της αρκαδο-κυπριακής ή ἀχαϊκής και της αττικής-ιωνικής (E. Risch, J. Chadwick, P. Chantraine).

Ὡστόσο και αυτές, οι πιο τεκμηριωμένες, υποθέσεις δέν αποδίδουν τη δέουσα σημασία στο γεγονός ότι δέν υπάρχουν κείμενα της διαλέκτου των πινακίδων σε Γραμμική Β από την Ἀρκαδία, από την Ἀττική και από χώρες βορειότερες από τη Βοιωτία. Ὡς εκ τούτου δέ θεμελιώνονται οι γνώμες που έχουν διατυπωθεί για τὰ χαρακτηριστικά που θά παρουσίαζαν η ἀρκαδική, η ιωνική και η αιολική την εποχή των πινακίδων.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 219.

2. Αυτή η άποψη στηρίχθηκε σε ελάχιστες και πολύ άσθενείς ένδείξεις (W. Deecke, R. Meister). Ἀντιθέτως, οι λόγοι που υποδεικνύουν τη διάκριση των προϊστορικών Ἀρκαδίων από τους Ἀχαιούς είναι πολλοί και σημαντικοί, δεδομένου ότι οι μὲν και οι δέ (α) τιμούσαν άλλες θεότητες (οι Ἀρκάδες: τὸν Ἀρκάδα, τὸν Λυκάονα και τὸν Νύκτιμο· οι Ἀχαιοί τὸν Πέλοπα, τὸν Νηλέα, τὸν Μελάμποδα, τὸν Βίαντα, τὸν Ἀγαμέμνονα)· (β) έντοπίζονται σε διαφορετικές χώρες (οι Ἀρκάδες στη νοτιοδυτική Μακεδονία, την Ἐσθιαιώτιδα, την κεντρική Ἑλλάδα και την Ἀρκαδία· οι Ἀχαιοί στη νότια Πελασγίωτιδα, τη Φθιώτιδα, την Ἀχαΐα Φθιώτιδα, τις κοιλάδες του Σπερχειού και του Ἰνάχου, τη Βοιωτία, τη Μεγαρίδα, την Κορινθία, την Ἀργολίδα, τη Λακωνία, τη Μεσσηνία, την Τριφυλία, την Πισάτιδα). Βλ. πρόδρομη ανακοίνωση: M. B. Sakellariou, «Achéens et Arcadiens» (= *The History of the Greek Language in Cyprus, Proceedings of an International Symposium Sponsored by the Pierides Foundation, Larnaca, Cyprus, 8-13 September 1986*, Nicosia 1988, σσ. 9-17).

Ἡ εἰκόνα τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β συγκροτεῖται ἀπὸ ψηφίδες πληροφοριῶν ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ πινακίδες, οἱ ὁποῖες, μέχρι τοῦ παρόντος, ἔχουν βρεθεῖ κυρίως στὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Πύλου. Οἱ προερχόμενες ἀπὸ ἄλλες θέσεις, τὶς Μυκῆνες, τὴν Τίρυνθα, τὴν Ἐλευσίνα, τὴ Θήβα, τὸν Ὀρχομενὸ, τὰ Χανιά καὶ τοὺς Ἀρμένους, εἶναι λίγες. Οἱ πινακίδες τῆς Πύλου χρονολογοῦνται μὲ βεβαιότητα περὶ τὸ 1200 π.Χ. Ἡ χρονολογία τῶν πινακίδων τῆς Κνωσοῦ συζητεῖται, ἀλλὰ ἡ ἐπικρατέστερη ἄποψη τὶς τοποθετεῖ περὶ τὸ 1370 π.Χ. Στὶς ὑπόλοιπες ομάδες πινακίδων ἀποδίδονται χρονολογίες μεταξὺ τοῦ 1250 καὶ τοῦ 1200 π.Χ.¹ Ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὰ πιὸ παλαιὰ κείμενα τῆς διαλέκτου τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β, στὶς πινακίδες τῆς Κνωσοῦ, χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1370 π.Χ., προκύπτει ὅτι *terminus ante quem* γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς διαλέκτου δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ 1200 π.Χ., ὅπως ἔχει γίνεῖ δεκτό, ἀλλὰ τὸ 1370 π.Χ. Τὸ γεγονός ὅτι τὰ κείμενα ποὺ χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1370 π.Χ. καὶ ἐκεῖνα ποὺ χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1200 π.Χ. μαρτυροῦν τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ κείμενα τοῦ 1200 π.Χ. δὲν ἀποδίδουν τὶς ἀλλαγές ποὺ θὰ εἶχε ὑποστῆ ἡ διάλεκτος μετὰ τὸ 1370 π.Χ., καὶ τοῦτο ἐπειδὴ: εἴτε ἀνακλοῦν ἓνα ἰδίωμα ποὺ χρησιμοποιόταν μόνο στὰ ἀνάκτορα, καὶ εἰδικὰ στὸ ἐπίπεδο τοῦ γραφειοκρατικοῦ μηχανισμοῦ, ποὺ ἀπὸ τὴ φύση του ἔτεινε στὴν παγίωση τυπικῶν φράσεων· εἴτε οἱ γραφεῖς τῶν ἀνακτορικῶν ἀποθηκῶν διδάσκονταν μηχανικὰ νὰ δηλώνουν τὰ ἀντικείμενα καὶ τὶς πράξεις διακινήσεώς τους μὲ τοὺς συνδυασμοὺς χαρακτήρων, ποὺ καθιερώθηκαν περὶ τὸ 1370 π.Χ. καὶ δὲν παρακολούθησαν τὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας ἕως τὸ 1200 π.Χ.

Ἡ διάλεκτος τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β δὲν ἐμφανίζει χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἀποκλειστικὰ δικὰ της, ἐνῶ μετέχει σὲ ἰσόγλωσσες φαινομένων ἀπλωμένων σὲ διάφορες ἑλληνικὲς διαλέκτους ἱστορικῶν χρόνων: 1) τὴν ἀρκαδο-κυπριακὴ· 2) τὴν αἰολικὴ· 3) τὴν ἀρκαδο-κυπριακὴ καὶ τὴν ἀττικὴ-ἰωνικὴ· 4) τὴν ἀρκαδο-κυπριακὴ καὶ τὴν αἰολικὴ· 5) τὴν ἀττικὴ-ἰωνικὴ καὶ τὴν αἰολικὴ· 6) τὴν ἀρκαδο-κυπριακὴ, τὴν ἀττικὴ-ἰωνικὴ καὶ τὴν αἰολικὴ. Κατὰ τὴ γνώμη μου, αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις πιθανολογοῦν τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: (α) τὰ γνωρίσματα ποὺ εἶναι κοινὰ τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β καὶ τῆς αἰολικῆς θὰ ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦνται ἤδη τὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ Ἀχαιοὶ κατοικοῦσαν στὴ νότια Θεσσαλία, θὰ αὐξήθηκαν ὅμως στὴ συνέχεια ἐξ αἰτίας παρατεταμένων ἐπαφῶν μεταξὺ τῶν Ἀχαιῶν ποὺ κατοικοῦσαν στὸν χῶρο ποὺ κάλυπτε τὴ Βοιωτία, τὴ Μεγαρίδα καὶ τὴ Β.-Δ. Πελοπόννησο καὶ τῶν Ἀχαιῶν ποὺ εἶχαν μείνει στὴ νότια Θεσσαλία, ὅπου διαμορφωνόταν ἡ αἰολικὴ· (β) τὰ

1. J.-P. Olivier, ἐν P. Treuil - P. Darque - J.-C. Poursat - G. Touchais (ed), *Les civilisations égéennes* 1989, σσ. 392-393.

γνωρίσματα που είναι κοινά τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β καὶ τῆς ἀρκαδο-κυπριακῆς θὰ δημιουργήθηκαν ἐξ αἰτίας παρατεταμένων ἐπαφῶν μεταξύ τῶν Ἀχαιῶν που ἐκτείνονταν ἕως καὶ τὴν Ἀργολίδα καὶ τῶν Ἀρκάδων (γ) ὅσον ἀφορᾷ στὰ γνωρίσματα που μοιράζονται (1) ἡ διάλεκτος τῆς Γραμμικῆς Β, ἡ ἀρκαδο-κυπριακὴ καὶ ἡ ἀττικῆ-ἰωνικὴ, (2) ἡ διάλεκτος τῆς Γραμμικῆς Β, ἡ ἀρκαδο-κυπριακὴ καὶ ἡ αἰολικὴ καὶ (3) ἡ διάλεκτος τῆς Γραμμικῆς Β, ἡ ἀρκαδο-κυπριακὴ, ἡ ἀττικῆ-ἰωνικὴ καὶ ἡ αἰολικὴ, αὐτὰ προϋποθέτουν τὴ διατήρηση ἀρκετὰ εὐχερῶν ἐπαφῶν ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους μιᾶς περιοχῆς που συνόρευε μὲ τὴ Θεσσαλία, μὲ τὴν Ἀττικὴ καὶ μὲ τὴν Ἀρκαδία.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω συμπεράσματα προκύπτουν ἄλλα, τὰ ὅποια ἀφοροῦν στὴ χρονολόγηση τῆς δημιουργίας τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β μέσα σὲ μία περιοχὴ που κάλυπτε τὴ Βοιωτία, τὴ Μεγαρίδα καὶ τὴ Β.-Α. Πελοπόννησο καί, κατ' ἐπέκταση, γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς ἀρχῆς τῆς ἐγκαταστάσεως Ἀχαιῶν στὴ Βοιωτία, στὴ Μεγαρίδα καὶ στὴ Β.-Α. Πελοπόννησο. 1) Ἀπὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ παλαιότερα κείμενα τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β, στὴν Κνωσό, που χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1370 π.Χ., ἀπεικονίζουν στοιχεῖα τῆς φυσιογνωμίας που εἶχε τότε αὐτὴ ἡ διάλεκτος, προκύπτει ὅτι τὰ ἐν λόγω στοιχεῖα διαμορφώθηκαν πρὸ τοῦ 1370 π.Χ. 2) Ἀπὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνάπτυξη κοινῶν γνωρισμάτων τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β καὶ καθεμίας ἀπὸ τὶς γειτονικὲς τῆς διαλέκτους, ἐκείνης που μιλιόταν στὴν Ἀρκαδία, ἐκείνης που μιλιόταν στὴν Ἀττικὴ καὶ ἐκείνης που μιλιόταν βόρεια ἀπὸ τὴ Βοιωτία, ὀφειλόταν σὲ παρατεταμένες ἐπαφές τῶν χρηστῶν τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β μὲ τοὺς χρηστες τῶν ὁμόρων διαλέκτων προκύπτει ὅτι οἱ χρηστες τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β εἶχαν φθάσει στὸν χῶρο ἀπὸ τὴ Βοιωτία ἕως τὴν Ἀργολίδα ἀρκετὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1370 π.Χ. 3) Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά, τὸ γεγονός ὅτι ἡ διάλεκτος τῆς Γραμμικῆς Β δὲν ἔχει ἀποκλειστικὰ δικά της χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ἐμφαίνει ὅτι τὸ χρονικὸ διάστημα μεταξύ τῆς εἰσχωρήσεως τῶν ὁμάδων που θὰ διαμορφωναν αὐτὴ τὴ διάλεκτο καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν χρηστῶν τῆς που ἔφθασαν στὴν Κνωσό περὶ τὸ 1370 π.Χ. δὲν ἦταν ἀρκετὰ παρατεταμένο ὥστε νὰ διαμορφωθοῦν καὶ χαρακτηριστικὰ ἀποκλειστικὰ τῆς Γραμμικῆς Β. Συνεπῶς τὰ δύο τελευταῖα συμπεράσματα ὑποδεικνύουν μὲν ἓνα ἀνώτερο καὶ ἓνα κατώτερο πλαίσιο γιὰ τὴ χρονολογία τῆς ἀρχῆς τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β, ἀλλὰ δὲν ἐπαρκοῦν ὥστε νὰ προσδώσουν ἀπόλυτες χρονολογίες σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια. Εὐτυχῶς, στὸ κενὸ που ἀφήνουν τὰ διαλεκτολογικὰ συμπεράσματα εἰσχωροῦν ἄλλες ἐνδείξεις, οἱ ὁποῖες, χωρὶς νὰ προσκομίζονται, οὔτε αὐτές, μία ἀπόλυτη χρονολογία, εὐνοοῦν ἓνα συμπέρασμα, κατὰ τὸ ὅποιο οἱ πρόγονοι τῶν χρηστῶν τῆς διαλέκτου που θὰ διαμορφωνόταν στὸν χῶρο ἀπὸ τὴ Βοιωτία ἕως τὴν Ἀργολίδα θὰ εἶχαν ξεχυθεῖ νότια ἀπὸ

τῆ Θεσσαλία ὄχι πρὸ τοῦ 1600 π.Χ. περίπου. Αὐτὸ τὸ συμπέρασμα προκύπτει ἀπὸ δεδομένα πού σχετίζονται μὲ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνον τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἔθνους τῶν Ἀχαιῶν¹.

Ἀπὸ τῆ διάλεκτο τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β δὲν μπορεῖ νὰ εἰκασθεῖ κανένα φαινόμενο πού, ἐνδεχομένως, θὰ προσιδιάζε σὲ μία διάλεκτο, τὴν ὁποία θὰ μιλοῦσαν οἱ Ἀχαιοὶ στῆ Ν. Θεσσαλία πρὶν ἐπεκταθοῦν νοτιότερα, περὶ τὸ 1600 π.Χ.

Αἰολεῖς— Ἡ παροῦσα ἔρευνα ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ἐθνικὸ ὄνομα *Αἰολεῖς* δημιουργήθηκε λίγο πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ ὅτι τὸ ἔφερε ἓνα ἔθνος πού μόλις τότε σχηματιζόταν στὰ ὄρια τῆς κεντρικῆς Πελασγιώτιδος καὶ τῆς Θεσσαλιώτιδος². Ἡ ἔτυμολογία τοῦ ἔθνωνυμίου *Αἰολεῖς* ὀδηγεῖ εἴτε σὲ ὄνομα τόπου εἴτε στὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ Αἰόλου, ὁ ὁποῖος, πάλι σύμφωνα μὲ εὐρήματα τῆς παρούσας ἔρευνας, ἐντοπίζεται στὴν ἴδια στενὴ περιοχὴ³. Ἡ ἴδια ἔρευνα ὑποδεικνύει ἐπίσης ὅτι μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ τὸ ὄνομα τῶν Αἰολέων σχετίσθηκε παρετυμολογικὰ μὲ τὸ ἐπίθετο *αἰόλοι* πού σήμαινε, μετὰξὺ ἄλλων, «ποικίλοι». Αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη συνέβη στὴ Λέσβο καὶ στὴν ἀπέναντι μικρασιατικὴ ἀκτὴ, ὅπου εἶχαν ἀποικίσει καὶ Αἰολεῖς μὲ τὴν ἀρχικὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ ἔθνωνυμίου, ἀλλὰ καί, σὲ πολὺ μεγαλύτερη ἀναλογία, τμήματα διαφόρων ἐθνῶν προερχομένων, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἀπὸ τῆ Θεσσαλία καί, κατὰ συνέπεια, ὁμιλοῦντων διάλεκτο διαμορφωμένη στὴ Θεσσαλία. Ἡ μεταγενέστερη σημασία τῶν ὄρων *Αἰολεῖς*, *αἰολικὴ* ἐξαφάνισε τὴν ἀρχικὴ⁴.

Ὅλες οἱ θεωρίες περὶ γενέσεως τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν διαλέκτων τοποθετοῦν τὴ γένεση τῆς προϊστορικῆς αἰολικῆς στῆ Θεσσαλία. Ἀλλὰ στὴν προϊστορικὴ Θεσσαλία ἐντοπίζονται πλεῖστα ἔθνη, ὄχι μόνον Αἰολεῖς, ἀλλὰ καὶ Αἰνιᾶνες, Ἀχαιοί, Ἑλληνες, Λαπίθαι, Μάγνητες, Μινύαι, Μυρμιδόνες, Περαιβοί, Φθῖοι, Φλεγύαι. Συνεπῶς, εἴτε ἡ αἰολικὴ σχηματίσθηκε στὴ στενὴ περιοχὴ τῶν Αἰολέων, ὅποτε θὰ ὑπῆρξε ταύτιση ἐθνικοῦ ὀνόματος καὶ διαλέκτου· εἴτε ἡ αἰολικὴ σχηματίσθηκε σ' εὐρύτερη περιοχὴ, ὅποτε ὁ χῶρος τῆς διαλέκτου περιέλαβε καὶ ἄλλα ἔθνη. Ἐπειδὴ τὸ ὄνομα *Αἰολεῖς* γίνεται ἔθνωνύμιο λίγο πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐνῶ ἡ αἰολικὴ θὰ ἄρχισε νωρίτερα, εὐνοεῖται ἡ δεύτερη ὑπόθεση. Δηλαδὴ οἱ, ὅποιες καὶ ἂν ἦσαν, ἰδιαιτερότητες τῆς διαλέκτου πού διαμορφώθηκαν στὴν προϊστορικὴ Θεσσαλία καὶ ἐνσωματώθηκαν στὴν ἱστορικὴ διάλεκτο πού ὀνομαζόταν «αἰολικὴ», δὲ

1. Κατωτέρω, σελ. 343.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 176.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 176.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 176.

χαρακτήριζαν αποκλειστικά τη λαλιά τῶν προϊστορικῶν ἀρχικῶν φορέων τοῦ ἔθνωνυμίου *Αἰολεῖς*.

Δωριεῖς— Τὸ ἔθνος τῶν Δωριέων σχηματίσθηκε στὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς ἀπὸ τὸ 1350 π.Χ. καὶ ἔπειτα ἀπὸ διάφορα προγενέστερα ἔθνικὰ στοιχεῖα· τὸ μεγαλύτερο μέρος του θὰ μεταναστεύσει καὶ θὰ διασκορπισθεῖ, μετὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου, τέλος, καὶ πέραν τοῦ Αἰγαίου. Εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν διαλέκτων ποὺ μιλοῦσαν οἱ διάσπαρτοι Δωριεῖς κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ἀνάγονται στὴν κοιτίδα τους καὶ στὸν χρονολογικὸ ὀρίζοντα 1350-1100 π.Χ., ἐκτός, φυσικὰ, ἐκείνων τῶν χαρακτηριστικῶν ποὺ ἐνδεχομένως χρονολογοῦν οἱ εἰδικοί μεταγενεστέρως γιὰ λόγους γλωσσολογικούς.

Αἰτωλοί, Δόλοπες, Λοκροί, Μάγνητες, Περαιβοί, Φωκεῖς— Οἱ Αἰτωλοί, οἱ Δόλοπες, οἱ Λοκροί, οἱ Μάγνητες, οἱ Περαιβοί καὶ οἱ Φωκεῖς τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα στὶς χώρες ποὺ κατεῖχαν κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ (οἱ Μάγνητες πολὺ κοντὰ στὴν ὀριστικὴ τους χώρα). Οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὶς διαλεκτικὲς διαφορὲς τους σὲ σχέση μὲ τὴ «βορειο-δυτικὴ» ἑλληνικὲς εἶναι πολὺ μεταγενέστερες καὶ δὲν παρέχουν ἐνδείξεις γιὰ τὶς διαλεκτικὲς ἰδιαιτερότητές τους, ἐὰν εἶχαν, κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Βοιωτοί, Θεσσαλοί— Οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Θεσσαλοὶ τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν παράδοση πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἀντιστοίχως στὴ Θεσσαλιώτιδα καὶ στὴ Θεσπρωτία. Οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴ διάλεκτο καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ εἶναι μεταγενέστερες τῆς ἀναχωρήσεώς τους ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς χώρες, καὶ ἐπὶ πλέον ἐντοπίζονται, ὅχι σ' αὐτὲς τὶς ἴδιες, ἀλλὰ σ' ἄλλες: στὴ Βοιωτία καὶ στὴ Θεσσαλία. Λόγω τῆς ἀπωτέρας καταγωγῆς τους εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκασθεῖ ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἔθνη συμμετεῖχαν κάποιων πρώιμων ἰσογλώσσων τῆς «βορειοδυτικῆς» ἑλληνικῆς.

Ἀθαμᾶνες— Παλαιότερες ἔρευνες ἔχουν ἐπισημάνει ἐλάχιστες λέξεις καὶ ἐπίσης ἐλάχιστα ἀνθρωπωνύμια τῶν Ἀθαμάνων κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ.

Ἀβαντες, Αἰνιᾶνες, Γραῖοι, Ἑλληγες, Ἐπειοί, Λαπίθαι, Μινῶαι, Μυρμιδόνες, Φθῖοι, Φλεγύαι— Οἱ Ἀβαντες, οἱ Αἰνιᾶνες, οἱ Γραῖοι, οἱ Ἑλληγες, οἱ Ἐπειοί, οἱ Λαπίθαι, οἱ Μινῶαι, οἱ Μυρμιδόνες, οἱ Φθῖοι, οἱ Φλεγύαι (α) μνημονεύονται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα μετὰ τῶν ἑλληνικῶν ἔθνων, ἀλλὰ (β) δὲν ἐπιβιώνουν κατὰ τοὺς ἱστορικούς

χρόνους και ως εκ τούτου δεν έχουμε άμεσα στοιχεία από τα όποια να συναγάγουμε χαρακτηριστικά της διαλέκτου του καθενός από αυτά. Είμαστε λοιπόν υποχρεωμένοι να κινηθοῦμε ἐντὸς τῶν πλαισίων πού μᾶς ὑποδεικνύουν οἱ ἀκόλουθες ἐνδείξεις.

1. Οἱ Αἰνιᾶνες, οἱ Ἑλληνες, οἱ Λαπίθαι, οἱ Μυρμιδόνες, οἱ Φθῖοι καὶ οἱ Φλεγύαι τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Θεσσαλίας. Ἐπίσης στὴ Θεσσαλία ἐντοπίζονται ἀπὸ ἄλλες πηγές, καθὼς καὶ ἀπὸ ἐνδείξεις, οἱ Μινυαί.

2. Ὅπως εἶδαμε, οἱ εἰδικοί συμφωνοῦν ὅτι στὴ Θεσσαλία δημιουργήθηκαν οἱ πρῶτες ἰσόγλωσσες ἀπὸ ἐκεῖνες πού χαρακτηρίζουν τὴν αἰολικὴ διάλεκτο τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

3. Ἄλλὰ (α) τὰ ἐθωνώνυμια *Αἰνιᾶνες* καὶ *Ἑλληνες* περιέχουν τὸ ἐπίθημα *-αν-* (β) τὰ ἑλληνικὰ τοπωνύμια πού περιέχουν αὐτὸ τὸ ἐπίθημα ἐντοπίζονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ δυτικὴ Ἑλλάδα. Κατὰ συνέπεια τῶν ἀνωτέρω, ἡ πρώτη σκέψη πρέπει νὰ εἶναι ὅτι οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Ἑλληνες δὲν ἦσαν γηγενεῖς τῆς Θεσσαλίας, ἀλλὰ εἶχαν προέλθει ἀπὸ τὴν Ἥπειρο. Αὐτὴ ὅμως ἡ σκέψη δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιη, ἐπειδὴ νομιμοποιεῖται καὶ μία δεύτερη, δηλαδή τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν ἑλληνικῶν ἐθωνυμίων μὲ *-αν-* πού γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς πηγές μας ἀνταποκρίνεται σὲ πραγματικότητες τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὅχι ὅμως καὶ στὴν ἀρχική: μὲ ἄλλα λόγια ὅτι ἑλληνικὰ ἐθωνύμια μὲ *-αν-* μποροῦν νὰ σχηματίσθηκαν κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ στὴ Θεσσαλία.

4. Οἱ Ἄβαντες (α) τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα στὴν Εὐβοία, (β) ἀπὸ ἄλλες ὅμως μαρτυρίες καὶ ἐνδείξεις φαίνεται ὅτι κατάγονταν ἀπὸ τὴ Φωκίδα καὶ ὅτι ἔνα τμῆμα τους εἰσχώρησε στὴν Ἀργολίδα· ἐξ ἄλλου (γ) φαίνεται ὅτι ἡ μετακίνησή τους ἀπὸ τὴ Φωκίδα στὴν Εὐβοία καὶ στὴν Ἀργολίδα ἔγινε πολὺ νωρίς, ἴσως πρὸ τοῦ 1600 π.Χ. Ἐπομένως οἱ Ἄβαντες βρέθηκαν μέσα σὲ διαφορετικὰ διαλεκτολογικὰ περιβάλλοντα: οἱ ἀδιάσπαστοι Ἄβαντες, στὴ Φωκίδα, πρὸ τοῦ 1600 π.Χ., μέσα σὲ διαλεκτολογικὸ περιβάλλον ἄγνωστο, πάντως πρῶμο, ἄρα ἐλάχιστα διαφοροποιημένο· τὸ τμῆμα τῶν Ἀβάντων τῆς Εὐβοίας, μεταξὺ 1600 καὶ 1200 π.Χ., μέσα σὲ περιβάλλον ἄγνωστο, ἴσως ὅμως ἐκθετο σ' ἀλληλεπιδράσεις μὲ τὸ ἰωνικὸ τῆς Ἀττικῆς καὶ μέρους τῆς Βοιωτίας· τέλος, τὸ τμῆμα τῶν Ἀβάντων τῆς Ἀργολίδος, ἀπὸ τὸ 1600 καὶ ἔπειτα, μέσα στὸ περιβάλλον τῆς διαλέκτου τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β.

5. Οἱ Γραῖοι καὶ οἱ Ἐπειοὶ τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ ἀπὸ μεταγενέστερες πηγές, ἀντιστοίχως, στὴν ἀνατολικὴ Βοιωτία καὶ στὴν Ἥλιδα. Δὲν έχουμε κανένα στοιχεῖο ἐνδεικτικὸ τῆς διαλέκτου τῶν μὲν καὶ τῶν δέ.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΑΣΦΑΛΕΣΤΕΡΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ
ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ ΠΡΟ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Ἄβαντες

- Μυθικά πρόσωπα - θεότητες: Ἄβας (Ἀργολίς).
- Τοπωνύμια: Ἄβαι, ὄνομα πόλεως (Φωκίς).

Ἄθαμῶνες

- Μυθικά πρόσωπα-θεότητες: Ἄθάμας (Ἀθαμανία, Ἀχαΐα Φθιώτις, Βοιωτία). Θεμιστώ (Ἐστιαῖωτις, Ἀθαμανία, Ἀχαΐα Φθιώτις). Ἴνῶ (Ἀθαμανία [ὑπόθεση] Ἀχαΐα Φθιώτις, Βοιωτία).

Αἰνῶνες

- Μυθικά πρόσωπα-θεότητες: Αἰνείας (Β.-Α. Θεσσαλία).
- Τοπωνύμια: Αἰνία, ὄνομα πόλεως καὶ Αἴνιος, ὄνομα ποταμοῦ (Β.-Α. Θεσσαλία).

Αἰολεῖς

- Μυθικά πρόσωπα-θεότητες: Αἴολος, Σίσυφος, Κρηθεύς (κεντρική καὶ νότια Πελασγιῶτις).
- Τοπωνύμια: Αἰολεῖς ἢ Αἰόλα (Μαγνησία), Αἰολίς (Αἰτωλία).

Ἀρκάδες

- Μυθικά πρόσωπα-θεότητες: Ἀρκάς (Ἀθαμανία Ἀρκαδία). Ἀέροπος (Μακεδονία, Ἀρκαδία). Λυκάων (Μακεδονία, Ἀρκαδία = Λύκος, Βοιωτία). Νύκτιμος (Ἀρκαδία = Νυκτεύς, Βοιωτία).

Ἀχαιοὶ

- Μυθικά πρόσωπα-θεότητες: Ἀγαμέμνων (Φωκίς, Βοιωτία, Ἀττική, Ἀργολίς, Ἀρκαδία, Λακωνία). Πέλοψ (Ν. Πελασγιῶτις, Βοιωτία, Β.-Δ. Πελοπόννησος, Λακωνία, Πισᾶτις, Ἡλεία). Νηλεύς (Ν. Πελασγιῶτις, Βοιωτία, Ἀττική, Κορινθία, Μεσσηνία, Κρήτη). Μελάμπους καὶ Βίας (Πελασγιῶτις, Ἀχαΐα Φθιώτις, Μεγαρίς, Ἀργολίς, Ἀρκαδία, Μεσσηνία).
- Τοπωνύμια: Νηλεύς, ποταμὸς (Εὐβοία).

Γραῖοι ἢ Γραικοὶ

— Τοπωνύμιο: Γραῖα (Α. Βοιωτία).

Δωριεῖς

— Φυλετικὸ σύστημα: Ὑλλεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφυλοι.

Ἰωνες

— Μυθικὰ πρόσωπα-θεότητες: Ἴων, Ἰανίσκος (Δ. Λοκρίς, Ἀττική, Ἐπίδαυρος, Σικυών, Πισᾶτις)· Ἰωνίδες νύμφες (Πισᾶτις).

— Τοπωνύμια: Ἴων, ὄνομα ποταμοῦ (Ἐστιαῖωτις, Πισᾶτις - Β. Τριφυλία)· Ἰωναῖον ἄλσος (Τριφυλία).

— Ἀνθρωπωνύμιο: Ἴων (Πελασιῶτις, Θεσσαλιῶτις).

Λαπίθαι

— Μυθικὰ πρόσωπα-θεότητες: Πολυποίτης (Πελασιῶτις)· Λεοντεὺς (Πελασιῶτις)· Δρύας (Πελασιῶτις)· Ἐξάδιος (Πελασιῶτις)· Πολύφημος (Πελασιῶτις)· Ὀπλεὺς (Πελασιῶτις)· Φάληρος (Πελασιῶτις)· Πρόλοχος (Πελασιῶτις)· Κόρωνος (Πελασιῶτις, Ἀχαΐα Φθιώτις, Βοιωτία, Ἀττική, Σικυωνία)· Θησεὺς (Πελασιῶτις, Φωκίς, Ἀττική)· Αἰγεὺς (Πελασιῶτις, Βοιωτία, Ἀττική)· Πειρίθους (Πελασιῶτις, Ἀττική, Ἀρκαδία)· Καινεὺς (Πελασιῶτις, Σικυωνία)· Ἴσχυς (Πελασιῶτις, Ἀρκαδία)· Ἐλατος (Πελασιῶτις, Φωκίς, Ἀρκαδία).

Λοκροὶ

— Μυθικὰ πρόσωπα, θεότητες: Αἶας (Ἥπειρος, Ὀπουντία Λοκρίς)· Οἰλεὺς (Ἥπειρος, Ὀπουντία Λοκρίς)· Ἀσπετος (Ἥπειρος, Ὀπουντία Λοκρίς).

Μινῶαι

— Μυθικὰ πρόσωπα-θεότητες: Μινῶας (Δ. Βοιωτία)· Κλύμενος, Περικλύμενος, Ἐτεοκλύμενος, Κλυμένη, Περικλυμένη, Ἐτεοκλυμένη (Ν. Πελασιῶτις, Δ. Βοιωτία)· Εὐφάμος (Βοιωτία, Λακωνία).

— Τοπωνύμια: Μινῶας, ὄνομα ποταμοῦ (Δ. Βοιωτία)· Μινῶα, ὄνομα ὄρους καὶ πόλεως (Β.-Α. Θεσσαλία)· Μινυήιος, ὄνομα ποταμοῦ (Τριφυλία)· Ὀρχομενὸς (Β. Θεσσαλία, Ν. Πελασιῶτις, Δ. Βοιωτία, Ἀρκαδία).

Φλεγύαι

— Μυθικὸ πρόσωπο-θεότης: Φλεγύας.

8. ΤΙ ΗΤΑΝ ΤΟ ΕΘΝΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ Π.Χ.

Τὰ δεδομένα πού ἐξετάσαμε ἕως τώρα μᾶς παρουσιάζουν τὰ ἑλληνικά ἔθνη κατὰ τὴ δευτέρα χιλιετία π.Χ. ὡς ομάδες ἀνθρώπων πού πολιτισμικὲς ἰδιαιτερότητες τὰ κάνουν νὰ διακρίνονται ἀπὸ ἄλλες ἀνάλογες ομάδες καὶ νὰ συνέχονται ἐσωτερικά. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν παρατήρηση προκύπτει ὅτι τὸ ἔθνος ἦταν τότε μίᾶ αὐτοτελής, διακριτὴ καὶ συνεκτικὴ πολιτισμικὴ κοινότητα.

Ἄλλα ὅμως δεδομένα, πού δὲν ἔχουμε ἐξετάσει ἀκόμη, μᾶς δίνουν πολὺ ἐνδιαφέρουσες πρόσθετες πληροφορίες γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἔθνους κατὰ τὴν ὡς ἄνω χρονικὴ περίοδο. Αὐτὰ τὰ δεδομένα προέρχονται (I) ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ ἔθνους στὰ ὀμηρικά ἔπη, (II) ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ ἔθνους σὲ παραδόσεις πού ἀποτυπώνονται σὲ μεθομηρικὰ κείμενα καὶ (III) ἀπὸ μερικὰ θεσμικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔθνους πού ἐπιβίωσαν σ' ἑλληνικὲς πολιτικὲς κοινωνίες τῆς πρώτης χιλιετίας π.Χ.

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΣΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ

Τὰ ὀμηρικὰ ἔπη ἀνακλοῦν μίᾶ εἰκόνα τοῦ ἔθνους, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ σὲ ἕξι σημεῖα: 1ο, Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια μνημονεύουν ὡς ἑλληνικά ἔθνη πού ἔλαβαν μέρος στὸν Τρωικὸ πόλεμο τοὺς Ἀβαντες¹, Αἰνιᾶνες², Αἰτωλοὺς³, Ἀρκάδες⁴, Ἀχαιοὺς⁵, Βοιωτοὺς⁶, Ἑλληγες⁷, Ἴωνες⁸, Κεφαλλῆνες⁹, Λαπίθες¹⁰, Λοκροὺς¹¹, Μάγνητες¹², Μυρμιδόνες¹³, Περαιβοὺς¹⁴, Φθίους¹⁵. 2ο, Ἡ Ἰλιάς σαφῶς καὶ ἐπανει-

1. Ἰλιάς, Β 536, 541, Δ 464.

2. Ἰλιάς, Β 749.

3. Ἰλιάς, Β 638, Δ 527, Ε 843, Ι 529 κ.έ., Ν 218, Ο 282, Ψ 471, 633.

4. Ἰλιάς, Β 611, Η 134.

5. Ἰλιάς, Β 559-562, 681-684, Λ 670-762. Πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 177-178.

6. Ἰλιάς, Β 494, Ε 710, Ν 685, 700.

7. Ἰλιάς, Β 684.

8. Ἰλιάς, Ν 685.

9. Ἰλιάς, Β 631, Δ 330.

10. Ἰλιάς, Μ 128, 181.

11. Ἰλιάς, Β 527, Ν 686, 712.

12. Ἰλιάς, Β 756.

13. Ἰλιάς, Α 180, 328, Β 684, Η 126, Ι 185, 652, Λ 797, Π 12, 15, 39, 65, 155, 164, 194, 200, 220, 240, 266, 269, 506, 546, 564, Τ 14, 278, 299, Φ 188, Ψ 4, 6, 60, 129, Ω 397, 449, 536. Πρβλ. Ὀδύσσεια, λ 495.

14. Ἰλιάς, Β 749.

15. Ἰλιάς, Ν 686, 693, 699.

λημμένως έννοεῖ ὅτι τὰ ὡς ἄνω ἔθνη ἀποτελοῦσαν ἄμεσα τμήματα τῶν λεγομένων Ἰαχαιῶν ἢ Ἀργείων ἢ Δαναῶν. 3ο, Τὸ ἴδιο ἔπος: (α) συνάπτει τοὺς Ἰαβαντες, τοὺς Αἰτωλοὺς, τοὺς Βοιωτοὺς, τοὺς Ἰωνες, τοὺς Κεφαλλῆνες, τοὺς Λαπίθες, τοὺς Λοκροὺς, τοὺς Μάγνητες καὶ τοὺς Φθίους με ἀντίστοιχες πολιτικὲς κοινωνίες· (β) ένώνει τοὺς Αἰνιᾶνες καὶ τοὺς Περαιβοὺς ὡς μία ένιαία πολιτικὴ κοινωνία· (γ) χωρίζει τοὺς Ἰαχαιοὺς σὲ περισσότερες πολιτικὲς κοινωνίες· (δ) παρουσιάζει μία ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω πολιτικὲς κοινωνίες νὰ περιλαμβάνει, ἐπὶ πλέον τμήματος Ἰαχαιῶν, τοὺς Ἐλληνες καὶ τοὺς Μυρμιδόνες. 4ο, Τὸ γεγονός ὅτι ένδεκα ἄλλες ἑλληνικὲς πολιτικὲς κοινωνίες ἀναφέρονται χωρὶς μνεία τοῦ ἔθνικοῦ ὀνόματος τῶν μελῶν της δὲν ἐξυπακούει ὅτι καθεμία ἀπὸ αὐτὲς δὲν συνδεόταν με ἓνα ἔθνος ἢ περισσότερα. 5ο, Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια ἐμφανίζουν τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ κοινωνία νὰ ἔχει τρία θεσμικά ὄργανα: ἓνα βασιλέα (βασιλεύς), ἓνα ἀριστοκρατικὸ συμβούλιο (ἀρχοί, βασιλεῖς, βουλευφόροι, ἡγήτορες ἢ μεδέοντες) καὶ μία συνέλευση (ἀγορὴ) προσιτὴ στοὺς ἄνδρες μιᾶς ὁμάδας πού δηλώνεται εἴτε με αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα ἀντίστοιχου ἔθνους, ὅπως Κεφαλλῆνες, εἴτε με τὸ ὄνομα κατοίκων πόλεως, ὅπως Ἰθακήσιοι, Πύλιοι¹. 6ο, Ἡ Ὀδύσσεια περισσότερο ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα φωτίζει σημεῖα τῆς εἰκόνας τῆς ὁμηρικῆς πολιτικῆς κοινωνίας σχετικᾶ (α) με κοινωνικὴ διαστρωμάτωση ἐντὸς μιᾶς κοινότητος πού δηλώνεται με τὸ ὄνομα ἑνὸς ἔθνους καὶ (β) με κοινωνικὲς ὁμάδες ἐκτὸς αὐτῆς τῆς κοινότητος καὶ κατώτερες ἀπὸ αὐτήν, ὅπως οἱ μετανάστες (πού ἦσαν ἐλεύθεροι, ἀλλὰ ἄποροι, ὡς δ' ἐκ τούτου παρεῖχαν ἀμειβόμενη ἐργασία) καὶ οἱ δούλοι, ἄλλοι οἰκιακοὶ καὶ ἄλλοι ἀγροτικοί.

Ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω παρατηρήσεις προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: (α) Οἱ ὁμηρικὲς πολιτικὲς κοινωνίες εἶχαν ὡς πυρήνα τὶς ὀντότητες τύπου ἔθνους. Αὐτὲς οἱ ὀντότητες εἶχαν προϋπάρξει τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν ὡς προ-πολιτικὲς κοινωνίες τύπου ἔθνους· (β) Οἱ ὁμηρικὲς πολιτικὲς κοινωνίες προέκυψαν ἐκ τῆς συντελέσεως παγιωτέρων καὶ ὀξυτέρων ταξικῶν διαφοροποιήσεων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἔθνους (ἀριστοκρατικὴ τάξη διεκδικοῦσα ὑπεροχὴ ἔναντι τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ ἔθνους) καὶ στὴν εὐρύτερη κοινωνία (σύνολο ἔθνους ἔναντι μεταναστῶν καὶ δούλων)· (γ) Τὰ ὄργανα τῶν ὁμηρικῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν — βασιλεύς, συμβούλιο συγκροτούμενο ἀπὸ ἀριστοκράτες, συνέλευση προσιτὴ σὲ ὄλους τοὺς ἄνδρες τοῦ ἔθνους — ἀνάγονταν σὲ ἀντίστοιχα ὄργανα τοῦ προπολιτικοῦ ἔθνους². (δ) Μολονότι ἡ καθεμία ἀπὸ τὶς ὁμηρι-

1. M. B. Sakellariou, *The Polis-State, Definition and Origin*, 1989, σσ. 356-371. = M. Β. Σακελλαρίου, *Πόλις, ἓνας τύπος ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κράτους*, 1999, σσ. 274-285.

2. Στὴν περίπτωση συνυπάρξεως δύο ἢ καὶ τριῶν ἰσοτίμων ἔθνων, ὅπως, ἀντιστοίχως, στὸ «βασίλειο τοῦ Γουνέως» καὶ στὸ «βασίλειο τοῦ Πηλέως», κάθε ἔθνος θὰ ἀπολάμβανε σχετικῆς αὐτονομίας σὲ τομεῖς ἐκτὸς τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ κράτους καὶ θὰ διέθετε θεσμοὺς με ἀρμοδιότητες

κές πολιτικές κοινωνίες μπορούσε να έχει ως πυρήνα είτε ένα έθνος, είτε δύο ή περισσότερα, είτε τμήμα ενός έθνους, φαίνεται καθαρά ότι ο τύπος της όμηρικης πολιτικής κοινωνίας με πυρήνα ένα μόνον έθνος ήταν ή κατάληξη μιᾶς εξέλιξεως που ήταν άμεση και άρχική, ενώ οι δύο άλλοι τύποι συνδυασμοῦ όμηρικῆς πολιτικῆς κοινωνίας και έθνους προϋποθέτουν εξέλιξεις σύνθετες και ύστερογενεῖς.

Ἐκ τῆν ἄλλῃ μεριά, ἐπιβάλλεται νὰ σημειωθεῖ τὸ γεγονός ὅτι τὰ όμηρικὰ ποιήματα δὲν ἀνακλοῦν τὸν τύπο τοῦ ἀνακτορικοῦ κράτους ἐξουσιαζομένου ἀπὸ ἕνα *wa-na-ka* (ἀνακτα) πὸ μᾶς ἔγινε γνωστὸς διὰ τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β (ποὺ ἔχουν βρεθεῖ προπάντων στὰ ἀνάκτορα τῆς Πύλου καὶ τῆς Κνωσοῦ, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες τοποθεσίες ἐντὸς μιᾶς ζώνης ἀπὸ τὰ βόρεια ὄρια τῆς Βοιωτίας ἕως τὰ δυτικὰ καὶ τὰ νότια τῆς Ἀργολίδος, εἶναι δὲ ἀρχαιότερα τοῦ τέλους τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ τοῦ χρονικοῦ ὀρίζοντος πὸ ἐννοεῖται ἀπὸ τὰ όμηρικὰ ποιήματα ὡς ἐκεῖνος τῶν γεγονότων στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται αὐτά). Ἐν τούτοις οἱ πινακίδες τῆς Πύλου μνημονεύουν *pa-si-reu*, *ke-ro-si-ja* καὶ *da-mo*, φαίνεται δὲ ὅτι *da-mo* (δάμος) ἦταν μία γεωγραφικὴ ὑποδιαίρεση τοῦ μυκηναϊκοῦ κράτους, πὸ διοικοῦσε ὁ *pa-si-reu* (βασιλεὺς) καὶ ἡ *ke-ro-si-ja* (γεροουσία).

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἐπικὴ ὕλη ἀπὸ τὴν ὁποία τροφοδοτήθηκαν ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια δὲ συγκρατοῦσε πιά ἀναμνήσεις θεσμῶν τοῦ ἀνακτορικοῦ κράτους, ἀλλὰ ἀνακλοῦσε θεσμοὺς ἑνὸς τύπου κράτους πὸ διαδόθηκε στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸ 1200 π.Χ. καὶ μεταφυτεύθηκε στὴν Ἰωνία καὶ τὴν Αἰολίδα συνεπείᾳ τῶν μετακινήσεων πρὸς αὐτὲς τὶς περιοχὲς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πολυαριθμῶν πολυμελῶν ὁμάδων ἀπὸ τὸ 1200 καὶ ἔπειτα. Εἶναι θεμιτὸ νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι αὐτὸς ὁ τύπος κράτους, πὸ μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ὡς πολιτικὴ κοινωνία συμπίπτουσα μὲ ἕνα έθνος, ἀπαντοῦσε πρὸ τοῦ 1200 π.Χ., σὲ περιοχὲς, οἱ ὁποῖες δὲν εἶχαν περιέλθει στὴν ἐξουσία τῶν ἀνάκτων τῶν Μυκηναίων ἢ τῆς Πύλου ἢ ἄλλου ἀνακτορικοῦ κέντρου πὸ δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνασκαφεῖ, μετὰ δὲ τὸ 1200 π.Χ. ἐξαπλώθηκε καὶ στὰ κενὰ πὸ δημιουργήθηκαν στίς περιοχὲς τῶν κρατῶν ἀνακτορικοῦ τύπου πὸ κατέρρευσαν, τοῦτο δὲ διότι κάτω ἀπὸ τὰ κράτη ἀνακτορικοῦ τύπου εἶχαν ἐπιβιώσει έθνη ἢ τμήματα ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα καὶ διατηροῦσαν τοὺς θεσμοὺς έθνους στὸ κλιμάκιο τοῦ *da-mo*.

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΙΝΙΑΝΩΝ

Οἱ στοιχειώδεις πληροφορίες γιὰ τὸ έθνος κατὰ τὴ δεύτερη προχριστιανικὴ χι-

στοὺς ἑν λόγῳ τομεῖς. Καὶ αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ θὰ ἀνάγονταν στὸ προ-πολιτικὸ παρελθὸν κάθε χωριστοῦ έθνους.

λιετία πού άντλοῦμε ἀπό μεθομηρικὲς πηγὲς ἀφοροῦν ἀποκλειστικά τὴν ομάδα Αἰνιάνων πού, κατὰ τὸν 12ον αἰώνα π.Χ., μετακινήθηκε ἀπὸ τὴ βόρεια Θεσσαλία στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ καὶ περιορίζεται σὲ τρία σημεῖα: 1ο, Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς τῆς ομάδας χαρακτηρίζεται βασιλεύς. 2ο, Τὴν ἐποχὴ πού αὐτὴ ἡ ομάδα διαβιοῦσε στὴν περιοχὴ τῆς Κίρρας, ὁ τότε βασιλεὺς Οἶνοκλος λιθοβολήθηκε ἀπὸ τοὺς Αἰνιᾶνες ἔπειτα ἀπὸ μία περίοδο ξηρασίας¹. Ἡ θανάτωση τοῦ βασιλέα, μάλιστα διὰ λιθοβολισμοῦ, καὶ ἡ αἰτία της ἐρμηνεύονται ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἀρχαῖκὲς κοινότητες πιστεύουν ὅτι οἱ βασιλεῖς διαθέτουν μαγικὴ δύναμη ἰκανή, μεταξὺ ἄλλων, νὰ προκαλέσουν βροχὴ. Κατὰ συνέπεια, ἡ κοινότητα πού πάσχει ἀπὸ ἀνομβρία ἢ ἀπὸ ἄλλο κακὸ θεωρεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔχει χάσει τὴ μαγικὴ δύναμή του, εἴτε λόγω ἡλικίας, εἴτε γιατί παρέλειψε μία ἱεροτελεστία, εἴτε γιατί ἀμάρτησε ἢ δυσαρέστησε τὴ θεότητα. Ἡ πράξη προϋποθέτει ἀπόφαση συμβουλίου «γερόντων», πού ἦταν ἀριστοκράτες, καὶ ἐπικύρωσή της ἀπὸ λαϊκὴ συνέλευση. 3ο, Ἡ ἴδια παράδοση μνημονεύει ἕναν Αἰνιᾶνα εὐγενή², γεγονός πού ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση ὅτι ὑπῆρχε ἕνα ἀριστοκρατικὸ σῶμα, ὅπως τὸ συμβούλιο «γερόντων».

ΘΕΣΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ἘΘΝΟΥΣ ΠΟΥ ΕΠΙΒΙΩΣΑΝ Σ' ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΧΙΛΙΕΤΙΑΣ Π.Χ.

Οἱ ἑλληνικὲς πολιτικὲς κοινωνίες τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς ἐμφανίζουν πολλὲς μορφὲς μεταξὺ τοῦ κράτους ἔθνος, μορφῆς πού συνεχίζει χωρὶς ἐνδιάμεσο τὸ προ-πολιτικὸ ἔθνος, καὶ τοῦ κράτους Πόλεως, μορφῆς πού εἶναι ἡ πιὸ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὸ προ-πολιτικὸ ἔθνος³. Ἐν τούτοις παρατηροῦμε: 1ο, Ἀνεξαρτήτως μορφῆς, ὅλες οἱ ἑλληνικὲς πολιτικὲς κοινωνίες τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς παρουσιάζονται νὰ ἔχουν, ἀρχικά, ἕνα βασιλέα, ἕνα συμβούλιο συγκροτούμενο ἀπὸ εὐγενεῖς, καθὼς καὶ μία συνέλευση, στὴν ὁποία μετέχουν οἱ ἄνδρες μιᾶς κοινότητος πού ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας⁴, κοινωνίας πού, ἐπὶ πλέον τῆς ἐν λόγω κοινότητος, περι-

1. Πλούταρχος, Ἡθικά, 294 Α, 297 Γ.

2. Πλούταρχος, Ἡθικά, 294 Α.

3. Μορφὲς τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν: F. Geschnitzer, *Gemeinde und Herrschaft: von den Grundformen griechischer Staatsordnung* (OeAW, Phil.-Hist. Klasse, 238, τεῦχος 3, 1960).— V. Ehrenberg, *Von den Grundformen griechischer Staatsordnung* (SBHAW, Hist.-Phil, Klasse. 1961, Abt. 3), σσ. 9-13, 16-28 = *Polis und Imperium* 1963, σσ. 105-108, 119-122.— M. B. Sakellariou, *The Polis-State, Definition and Origin* 1989, σσ. 302-470.

4. Ἀκόμη καὶ τὸ κράτος πόλεως εἶχε ὡς πυρῆνα του ἕνα εἶδος κοινότητος: M. B. Sakellariou, ἴδιο ἔργο, σσ. 27, 28, 38, 39, 40 κ.έ., 46, 59, 60, 62, 65, 66, 71, 72, 77, 78, 81, 114, 115, 116, 124 κ.έ., 135, 138 κ.έ., 147, 153, 154, 293, 294, 302 κ.έ. 457.

λαμβάνει δουλοπαροίκους και δούλους, καθώς και λίγους ελεύθερους χωρίς ιδιοκτησία. Έχουν δηλαδή οι έλληνικές πολιτικές κοινωνίες τής ιστορικής εποχής τὰ ἴδια ὄργανα με τὶς ὀμηρικές πολιτικές κοινωνίες, καθεμία ἀπὸ τὶς ὁποῖες, ὅπως εἶδαμε, ἔχει ὡς βασικό και κυρίαρχο συστατικό της, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἓνα ἔθνος και, κατ' ἐξάίρεση, συνδυασμούς ἔθνῶν ἢ τμημάτων ἔθνῶν. 2ο, Ἀκόμη και στήν πιὸ ἐξελιγμένη μορφή ἀρχαίας ἑλληνικῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ κράτος πόλεως, τὰ μέλη τῆς κοινότητος διαιροῦνται σὲ ὀντότητες πὸν λέγονται φρατρίαί, οἱ ὁποῖες περιλαμβάνουν μικρότερες ὀντότητες πὸν λέγονται γένη ἢ πάτραι ἢ πατριάί. Οἱ ἰωνικές και οἱ δωρικές πόλεις παρουσιάζουν και ἓνα κλιμάκιο ἀνώτερο τῆς φρατρίας, τὸ ὁποῖο ὀνομάζεται φυλή. Πολλὰ δεδομένα ὑποδεικνύουν ὅτι οἱ ὀντότητες τῶν τύπων φυλῆς και φρατρίας δημιουργήθηκαν μέσα σὲ κοινωνίες πὸν δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐγκατασταθεῖ μόλιμα σὲ μία περιοχή, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι νομαδικές. Πράγματι, (α) οἱ ὄροι φυλή και φρατρία ἔχουν ἀναφορά ὄχι σὲ τόπο, ἀλλὰ ὁ μὲν πρῶτος στήν ἔννοια τῆς γέννησης (πρβλ. *φυ-ναι*, *φυ-τόν*), ὁ δὲ δεύτερος στήν ἔννοια τῆς συγγένειας (ἡ ρίζα φρατρ- ἀπαντᾷ ἐπίσης στή λατινική λέξη *frater* «ἀδελφός» και ἀνάγεται σὲ κοινὸ ἰνδοευρωπαϊκὸν τύπο, ὅθεν και γερμ. *Bruder*, ἀγγλ. *brother* κ.ά.)· (β) τὸ γεγονός ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν δωρικῶν φυλῶν μαρτυροῦνται σὲ πλεῖστες ὅσες δωρικές πόλεις ἀποδεικνύει ὅτι ἀνάγονται σ' ἐποχὴ ἀρχαιότερη τῆς ἰδρύσεως αὐτῶν τῶν πόλεων και δὴ και τῶν μεταναστευτικῶν κινήσεων πὸν προηγήθηκαν τῆς ἰδρύσεως τῶν ἐν λόγῳ πόλεων¹. 3ο. Ἀκόμη και μέσα στήν κλασική Ἀθήνα, πὸν ἦταν τὸ πιὸ ἐξελιγμένο κράτος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, οἱ φυλές (τόσο οἱ τέσσερις προκλεισθένειες, ὅσο και οἱ δέκα κλεισθένειες, πὸν εἶναι βέβαια τεχνητές, ἔχουν ὅμως σχεδιασθεῖ κατὰ τὸ πρότυπο τῶν πρὸ αὐτῶν παραδοσιακῶν) και οἱ φρατρίες ἔχουν χωριστὰ ὄργανα και ἐπιτελοῦν διακεκριμένες λειτουργίες, μερικές τῶν ὁποίων φαίνονται προ-κρατικές².

Τὰ συμπεράσματα πὸν ἔγινε δυνατὸ νὰ συναχθοῦν χωριστὰ ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω

1. Ἀνωτέρω, σελ. 211 κ.έ.

2. Δύο ἐνδείξεις: (1) Οἱ Φυλοβασιλεῖς, ἄρχοντες τῶν τεσσάρων προκλεισθενείων φυλῶν, ἐξακολουθοῦν στή μετακλεισθένεια Ἀθήνα νὰ συγκροτοῦν μαζί με τὸν Βασιλέα, ἓνα ἀπὸ τοὺς ἐννέα ἄρχοντες, δικαστήριο πὸν δικάζει ζῶα ἢ ἄψυχα, τὰ ὁποῖα ἔχουν προκαλέσει θάνατο ἀνθρώπου (Ἀριστοτέλης, Ἀθην. Πολ., 8, 3. 41, 2. 57, 4. — Πολυδεύκης, 8, 111 και 120). (2) Οἱ φράτερες, δηλαδή τὰ μέλη μιᾶς φρατρίας, συνεργόμενοι κατὰ τὴν ἐτήσια τριήμερη ἑορτὴ τῶν Ἀπατουρίων (βλ. πιὸ πάνω, σελ. 206), ἀναγνωρίζουν τὴ νομιμότητα τῶν ἀρρένων νεογνῶν πὸν παρουσιάζουν σ' αὐτοὺς οἱ γονεῖς, ἀποφασίζουν ἐὰν θὰ τὰ ἐγγράψουν στὸν κατάλογο μελῶν τῆς φρατρίας, προσφέρουν θυσία γιὰ τὴν ἐφηβεία τῶν ἀγορῶν και ἄλλη θυσία γιὰ τοὺς γάμους φρατέρων πὸν τελέσθηκαν μέσα στὸ ἔτος.

τρεις κατηγορίες δεδομένων συμπίπτουν ἐπὶ τῶν ἐξῆς σημείων: 1ο, τὸ προϊστορικό ἔθνος ἐμφανίζεται πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ὡς πυρήνας πολιτικῆς κοινωνίας, φαίνεται ὅμως ὅτι προηγουμένως ἦταν μία αυτόνομη προ-πολιτικὴ κοινότητα μὲ ἓνα βασιλέα, ἓνα συμβούλιο «γερόντων» καὶ μία συνέλευση ἀποτελουμένη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄνδρες τῆς κοινότητος. 2ο, ἤδη τὴν ἐποχὴ πού ἦταν μία προ-πολιτικὴ κοινότητα, τὸ ἔθνος περιλάμβανε *φρατρίες*, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦνταν ἀπὸ γένη πού περιλάμβαναν συγγενικὲς οἰκογένειες¹.

Ὁ συγγενικὸς χαρακτήρας τῶν *φρατριῶν* καὶ τῶν *γενῶν* ἀνταποκρίνεται κατ' ἐξοχὴν σὲ οἰκονομικὲς συνθήκες ἀρχαιότερες τῆς γεωργίας, ἢ ὁποία συμβαδίζει μὲ μόνιμη ἐγκατάσταση, προϋπόθεση γιὰ τὴ δημιουργία σχέσεων προσδιοριζομένων ἀπὸ μακροχρόνια συμβίωση στὸν ἴδιον οἰκισμό, σὲ γειτονικοὺς οἰκισμοὺς καὶ σὲ περιοχές. Οἱ πρωτο-ἑλληνικὲς ομάδες, πρὶν εἰσχωρήσουν, περὶ τὸ 2500/2300 π.Χ. (;), σὲ μίαν ζώνη πού περιλάμβανε ἐδάφη τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆ βορειο-δυτικῆ Θεσσαλίας, εἶχαν διανύσει γιὰ πολλοὺς αἰῶνες μεγάλες ἀποστάσεις ἀσκώντας τὴ νομαδικὴ κτηνοτροφία. Κατὰ τὴν παραμονή τους στὴν ὡς ἄνω ζώνη, μέχρι περίπου τοῦ 1900 π.Χ., οἱ Πρωτο-Ἑλληνες, ὅσο καὶ νὰ ἐπιδόθηκαν καὶ στὴ γεωργία, θὰ ἐξακολούθησαν νὰ εἶναι κυρίως κτηνοτρόφοι, καὶ δὴ ἡμινομάδες μετακινούμενοι μεταξὺ θερινῶν καὶ χειμερινῶν βοσκοτόπων. Μετὰ τὸ 1900 π.Χ., οἱ πρωτο-ἑλληνικὲς ομάδες πού μετακινήθηκαν νοτιότερα ἐπανῆλθαν στὸ βίον νομάδων μετακινούμενων μὲ τὰ κοπάδια τους. Τέλος, οἱ ομάδες πού δὲν ἐγκαταστάθηκαν σὲ ἐδάφη πρόσφορα γιὰ γεωργικὴ ἐκμετάλλευση, ἀλλὰ βρέθηκαν σὲ περιοχὲς ὄρεινές, ἐξακολούθησαν νὰ ἐκτρέφουν αἰγοπρόβατα μετακινούμενοι δύο φορὲς κάθε ἔτος.

Εἶναι εὐλόγο νὰ σκεφθοῦμε ὅτι οἱ δεσμοὶ μεταξὺ μιᾶς οἰκογένειας καὶ τοῦ γένους, στὸ ὁποῖο ἀνῆκε, ἢ μεταξὺ ἑνὸς γένους καὶ τῆς *φρατρίας*, στὴν ὁποία ὑπαγόταν, ἢ μιᾶς *φρατρίας* καὶ τοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου ἦταν τμῆμα, συσφίγγονταν, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν ἓναν κοινὸ κίνδυνον ἢ γιὰ νὰ ἐκτελέσουν μίαν ἐπίθεση ἀπὸ τὴν ὁποία προσδοκοῦσαν κοινὰ ὀφέλη. Κατὰ τίς περιπτώσεις, οἱ ἀποφάσεις θὰ λαμβάνονταν ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ γένους ἢ ἀπὸ τὰ διοικητικὰ ὄργανα τῆς *φρατρίας* ἢ ἀπὸ τὸν βασιλέα, τοὺς γέροντες καὶ τὴ συνέλευση τοῦ ἔθνους. Ὡς συνέπεια θὰ ἀυξάνονταν τότε ἡ ἐπιβολὴ ἢ τοῦ γένους ἐπὶ τῶν οἰκογενειῶν του, ἢ τῆς *φρατρίας* ἐπὶ τῶν γενῶν της, ἢ τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῶν *φρατριῶν* του. Ἀντιθέτως, ὅταν ἐπικρατοῦσαν καταστάσεις λιγότερο τεταμένες,

1. Γιὰ τὴν παρούσα ἔρευνα δὲν ἔχουν σημασία τὰ ζητήματα τῶν ἀρχικῶν σχέσεων μεταξὺ ἑνὸς ἔθνους καὶ τῶν *φρατριῶν* του (ἓνα ἔθνος = μίαν ἀρχικὴν *φρατρίαν*, ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγονται νεότερες *φρατρίες* ἢ ὁμοσπονδία συγγενῶν ἢ καὶ ἀπλῶς συμμάχων *φρατριῶν*) καὶ μιᾶς *φρατρίας* καὶ τῶν *γενῶν* της (μὴ *φρατρία* = ἓνα ἀρχικὸ γένος ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατάγονται νεότερα γένη ἢ ὁμοσπονδία συγγενικῶν *γενῶν*;).

οί δεσμοί θά χαλάρωναν καί τὰ περιθώρια αὐτονομίας τῶν κατωτέρων κλιμακίων ἔναντι τῶν ἀνωτέρων θά εὐρύνονταν.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλληνικῶν ἐθνῶν ποὺ ταυτίσαμε εἶναι πολὺ μεγάλος γιὰ τὴν ἔκταση τῆς ἐλλαδικῆς χερσονήσου. Ὡς ἐκ τούτου δικαιολογεῖται κανεὶς νὰ ὑποθέσει ὅτι τὰ ἔθνη θά ἦταν ὀλιγάνθρωπα, μάλιστα δὲ ὅταν ἀντλοῦσαν τὰ πρὸς συντήρησή τους μέσα κυρίως ἀπὸ τὴν κτηνοτροφία, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ πολὺ ἀραιὸ πληθυσμὸ.

R É S U M É

Aperçu de recherches sur les ethnè grecs à l'âge du Bronze. Première partie

Première partie d'une communication préliminaire des résultats de recherches qui vont paraître sous le titre «*Ethnè grecs à l'âge du Bronze*» dans la série MEΛΕΤΗΜΑΤΑ, publiée par le Centre de l'Antiquité Grecque et Romaine relevant de la Fondation Nationale de Recherches.

Vingt cinq *ethnè* sont concernés: 1. Abantes, 2. Achéens (dans le sens originel du terme), 3. Ainianes, 4. Arcadiens, 5. Athamanes, 6. Béotiens, 7. Dolopes, 8. Doriens, 9. Éoliens, 10. Épéens, 11. Étoliens, 12. Grai(k)oi, 13. Hellènes, 14. Ioniens, 15. Kephallènes, 16. Lapithes, 17. Locriens, 18. Magnètes, 19. Minyens, 20. Myrmidons, 21. Perhaibes, 22. Phocidiens, 23. Phthioi, 24. Phlégyans, 25. Thessaliens.

Dans le livre à paraître, chaque *ethnos* est étudié dans un chapitre respectif. Tous les chapitres sont divisés en deux sections, la première s'occupant des traits qui distinguent chaque *ethnos* sous étude de tout autre et en même temps sont partagés par tous les fragments de cet *ethnos*, la seconde cherchant à découvrir des traces de sa présence dans divers pays. La communication ne réprend pas ce plan, mais regroupe les points autour de quatre axes: 1. données, problèmes de méthode et conclusions portant sur les traits distinctifs des *ethnè*; 2. données, problèmes de méthode et conclusions portant sur la situation des *ethnè* dans l'espace; 3. données, problèmes de méthode et conclusions portant sur la situation des *ethnè* dans le temps; 4. mouvements, divisions et dispersion des *ethnè*. A la faveur de ce regroupement, le lecteur pourra mieux saisir la raison d'être des règles que nous nous sommes imposées à l'endroit de chaque catégorie de données et de chaque type de problèmes et juger de la cohérence de leur application.

De surcroît, cette communication diffère du livre à paraître par ce qu'elle abrège ou même omet plusieurs discussions portant sur des points de détail; elle évite également toutes les références à la bibliographie, mais pas celles aux sources.

Présentée aujourd'hui, la première partie de la communication, concerne, nous l'avons dit, les données, les problèmes et les conclusions portant sur les traits qui permettent à identifier et individualiser chaque *ethnos*. Cette partie a huit sections:

1. Noms ethniques (pp. 173-191).

Nous traitons du nom ethnique de chaque *ethnos* particulier des points de vue d'applications, d'origine et d'étymologie. Concernant le dernier point, nous ne proposons pas des nouvelles étymologies, mais tâchons de constater si le sens qu'implique chacune des étymologies déjà avancées est confirmé par des données indépendantes. Aussi constatons-nous qu'aucune ne se prête à une confirmation directe. Cependant, il ressort par ailleurs que les noms ethniques Ἄβαντες, Αἰολεῖς, Ἀρκάδες, Ἀχαιοί, Ἴωνες, Μινῶαι et Φλεγῶαι ne sont pas primaires, mais dérivent de noms d'anciens dieux et que les théonymes respectifs Ἄβας, Αἰόλος, Ἀρκάς, Ἀχαιός, Ἴων, Μινῶας et Φλεγῶας, eux, s'offrent à une étymologie susceptible d'être confirmée de point de vue sémantique, puisque Ἀρκάς et Φλεγῶας se rattachent à des noms communs désignant des animaux (en occurrence, des totems), alors que Ἄβας, Ἀχαιός, Ἴων et Μινῶας répondent à des noms propres désignant des cours d'eaux (voir ci-après).

2. Divinités et autres figures mythiques (pp. 191-204).

a. Nous confirmons certaines hypothèses précédemment avancées et proposons certaines nouvelles au sujet de figures mythiques issues d'anciennes divinités. Elles sont: Abas, dieu fluvial; Achaïos, dieu aquatique, et Achaïa; Achille, dieu maritime et chthonien; Agamemnon, dieu chthonien et aquatique, guérisseur aussi; Aias, dieu fluvial; Aiolos, dieu des vents, localisé en Thessalie, préfigurant l'Éole de l'*Odyssée*; Aiolièia, déesse génitrice universelle; Aigée; Aipytos; Arcas, dieu-ours, totem des Arcadiens; Aspétos; Athamas; Bias, dieu fluvial; Clyménos et Clyménè, divinités chtoniennes; Créthée; Euphamos, dieu chthonien; Ion, dieu fluvial et guérisseur; Ioni(a)des,

nymphes aquatiques et guérisseuses; Inacho > Ino, déesse aquatique; Lycaon/Lycos et Nyctimos/Nycteus, paire de dieux, l'un du jour et l'autre de la nuit; Mélampous, dieu dévin; Minyas, dieu chthonien et fluvial; Nélée, dieu chthonien et fluvial; Oilée; Pélops; Phlégyas, dieu-aigle, totem des Phlégyens; Salmonée; Thésée.

b. Nous attribuons certaines divinités à divers *ethnè*. A savoir: aux Abantes: Abas; aux Achéens: Achaïos et Achaïa, Achille, Agamemnon, Mélampous et Bias, Nélée, Pélops; aux Arcadiens: Aipytos, Arcas, Lycaon et Nyctimos; aux Athamans: Athamas; aux Béotiens: Lycos et Nycteus; aux Éoliens: Aiolos, Aioloia, Créthée, Salmonée; aux Lapithes: Aigée, Thésée et autres héros susceptibles d'être issus d'anciens dieux; aux Locriens: Aias, Aspétos, Oilée; aux Minyens: Minyas, Euphamos, Clyménos et Clyméne; aux Phlégyens: Phlégyas.

3. Fêtes (pp. 204-206).

La fête ionienne-attique des Apatouria semble exister avant la fin de l'âge du Bronze; cependant, la question de savoir si, oui ou non, elle remonte aux Proto-Ioniens est restée ouverte.

4. Calendriers et noms de mois (pp. 206-209).

a. Les noms de mois communs aux calendriers d'Athènes et de nombreuses cités ioniennes semblent être antérieurs à la fin de l'âge du Bronze, mais nullement remonter aux Proto-Ioniens; pourtant, cette hypothèse est envisageable pour la désinence *-ων*.

b. Au nombre des mois doriens, seul le nom *Κρανεῖος* aurait débuté au berceau des Doriens, en Grèce centrale; les noms *Πάναμος*, *Ἀρταμίτιος*, *Ἀπελλαῖος* et *Ἀργιάνιος* (> *Ἀργιώνιος*, *Ἀγεροάνιος*) seraient plus anciens et remonteraient aux parages des monts Pinde et Boion, d'où partirent les ancêtres (1) des Macednoi, qui finirent par devenir partie constituante des Doriens, (2) des Macédoniens, (3) des Thessaliens, (4) des Béotiens, (5) des Locriens.

5. *Phylai* et noms de *phylai* (pp. 209-214).

a. Nous confirmons la vue selon laquelle les noms des *phylai* ioniennes-attiques *Αἰγικορεῖς*, *Ἀργαδεῖς*, *Γελέοντες*, *Ὀπλητες* existeraient en Grèce avant la fin des mouvements migratoires en direction de l'Ionie. Mais la recherche

que nous avons menée pour répondre à la question de savoir si ces noms débütèrent en Attique ou au berceau des Proto-Ioniens n'a pas été concluante.

b. Nous confirmons la vue selon laquelle les noms des *phylai* doriennes Ἰλλεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφυλοι ont précédé la dispersion des Doriens; d'autre part, nous concluons à ce que l'*ethnos* dorien était issu d'une fusion d'éléments originalement indépendants, les principaux étant un groupe localisé en Grèce centrale et adorant Héraclès et un groupe venu du Pinde et répondant au nom Μακεδνοί. Dès lors que le héros éponyme des Ἰλλεῖς est affilié à Héraclès, la *phylè* dorientale de ce nom tirerait son origine du premier groupe. Ceci étant donné et le nom Πάμφυλοι suggérant que la *phylè* ainsi appelée serait constituée de gens provenant d'ethnies diverses, les dénommés Δυμᾶνες se rattacheraient aux Μακεδνοί.

6. Anthroponymes et toponymes (pp. 214-217).

En nous nous imposant des critères plus rigoureux que ceux dont on se sert souvent, nous avons retenu un nombre très restreint d'anthroponymes et de toponymes susceptibles d'être rattachés à des *ethnè* particuliers.

7. Traits dialectaux (pp. 217-226).

Les spécialistes datent les traits des dialectes grecs avant ou après les textes écrits en Linéaire B et avant ou après les mouvements qui eurent lieu en Grèce et dans l'Égée vers la fin de l'âge du Bronze. Or, suivant les conclusions de nos recherches, certains *ethnè* grecs, les Ioniens, les Arcadiens et les Achéens notamment, se formèrent et se dispersèrent dans divers pays helladiques bien avant ces deux repères chronologiques. Pour ces *ethnè* donc la question se pose de savoir s'ils avaient des particularités dialectales à l'époque de leur unité. Faute de compétence, nous nous bornons à poser la question et à esquisser certaines voies d'approche en espérant de susciter des prises de position de la part des spécialistes.

8. L'*ethnos* à l'âge du Bronze (pp. 229-235).

Les poèmes homériques évoquent uniquement un type de société politique liée à un *ethnos*, rarement à des fragments d'un *ethnos* (celui des Achéens, dans le sens originel du terme) ou à des *ethnè* unis sous un roi (Ainianes et Perhaibes; Achéens, Hellènes et Myrmidons). Ces sociétés disposent de trois

institutions: d'un roi, d'un Conseil d'Anciens, composé de nobles, et d'une Assemblée désignée du nom de l'*ethnos* respectif et accessible aux hommes de cet *ethnos*. Ce type de société politique serait issu d'un type de société pré-politique, elle aussi coïncidant avec un *ethnos*, formé de clans apparentés, dans des conditions pré-sédentaires. On retrouve les mêmes institutions dans un fragment de l'*ethnos* des Ainianes en voie d'émigrer.